

СЛОВО

ЧАСОПИС ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК,
КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРУ

ГОДИНА XV

БРОЈ

54

МАЈ
2018.

КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНА
ЗАЈЕДНИЦА
СРБИЈЕ

ДОДЕЉУЈЕ
ИЗУЗЕТНУ

ВУКОВУ НАГРАДУ

АКТИВУ ПРОФЕСОРА И
НАСТАВНИКА СРПСКОГ ЈЕЗИКА
И КНИЖЕВНОСТИ СРЕДЊИХ И
ОСНОВНИХ ШКОЛА У НИКШИЋУ
ЗА ИЗУЗЕТНИ ДОПРИНОС
РАЗВОЈУ КУЛТУРЕ
У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ
И СВЕСРПСКОМ
КУЛТУРНОМ ПРОСТОРУ

ЖИРИ
ВУКОВЕ НАГРАДЕ
ПРЕДСЕДНИК

БЕОГРАД
2005.

КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНА
ЗАЈЕДНИЦА СРБИЈЕ
ПРЕДСЕДНИК

Dragutin Vukobrat

НВУ Актив професора српског језика
из Никшића чине 27 професора средњих школа
који су школске 2004/2005. године
разоткрили намеру црногорског режима
да ненаучно и незаконито
приименује српски језик у Црној Гори,
и због тога су отпуштени са посла
без могућности запошљавања

СЛОВО
НИКШИЋ,
Мај, 2018.

РИЈЕЧ УРЕДНИКА

Веселин Матовић: *Црна Гора, сџара, зар ти немаш
срама?* 4

ТЕМА БРОЈА:

**СРПСКИ РЈЕЧНИК ВУКА СТЕФ. КАРАѢИЃА
(1818 – 2018)**

Избор текстова

Вук Стеф. КараѢић:

Објавленје о Сербскоме рѢчнику (1818) 13
ВѢторо објавленје Сербскоме словару (1818) 16
О сисѢми и мейоду мојеѢа Српског рјечника (1852) ... 21
 Павле Ивић: *ИстѢорија књиѢе (из Поговора Вуковом Рјечнику из 1818)* 25

**„Ако сад' живи останете,
дуго умрети нећете“**

Љубомир Стојановић: *Појава Речника -
Одзиви код срѢске Ѣублике* 41
 Јован Кашић: *Судбина Рјечника у Србији* 55

„Сјајан је то језик...“

Љубомир Стојановић: *Један оѢишѢи ѢоѢлед на Вуков рад...* 79
 Меша Селимовић: *За и ѢроѢив Вука VII.*..... 94

САДРЖАЈ

„Без сенке сумње, без трага порицања“

Милош Ковачевић: <i>Српски језик први њуш са Србима – заслуом Вуковом</i>	113
Слободан Реметић: <i>Дијалекат и славенизми у Вуковом реформаторском њодухвају</i>	127

Читања Српској рјечника данас

Миро Вуксановић: <i>Српски рјечник у Горском вијенцу</i>	143
Јелица Стојановић: <i>Сложенице у Вуковом Рјечнику</i>	150
Зоја Карановић: <i>Смеховно и еројско у делу Вука Сшеф. Караџића у конијекстиу ѡремодерној осећања свеића (на ѡримеру Рјечника 1818)</i>	163
Драга Бојовић: <i>Један (и)ојлед на дјелатносии Вука Караџића као фразеолоја</i>	184
Горан Петровић: <i>Шића би Вук данас забележио?</i>	196

БЕЛЕТРИСТИКА

Петар Сарић: <i>Марика</i>	203
Радојица Радовић: <i>Durcgang Verboten</i>	212
Ранко Мићановић: <i>Поезија</i>	218
Милан Никчевић: <i>Поезија</i>	222
Предраг Вукић: <i>Поезија</i>	226

ЕСЕЈ

Милутин Мићовић: <i>Црногорска и друја ѡишћања</i>	231
Радинко Крулановић: <i>У слободи је скривена шијна свијетта</i>	250
Душан Стојковић: <i>Лирско корачање кроз слике</i>	259

Веселин МАТОВИЋ

ЦРНА ГОРО, СТАРА, ЗАР ТИ НЕМАШ СРАМА?

1.

На удару хистерије, која, у виду виртуалне представе о спасоносном самоосвјешћењу од осмовјековне великосрпске идеологије, више од двије деценије траје у Црној Гори, први се, уз Св. Саву, нашао Вук Караџић.

Истиснути из свијести младих и долазећих генерација његово име и све оно што представља његово дјело, постало је императиван политички интерес нове Црне Горе. Како веле послужитељи новоцрногорског идеолошко-политичког концепта: све док се Црногорци не отријезне од српске епике којом их је опио Вук Караџић и тако им, као „опасан великосрпски идеолог“, потурио (па и самом Његошу) „фаталне идеологеме и митеме“, сублимисане у формули – „сви штокавци су Срби, и сви Срби су штокавци“, односно „Сви су Црногорци Срби Грчкога закона“, Црна Гора неће наћи свога смирења нити ће успјети да до краја „заокружи“ свој национални и језички идентитет. Веле још (и ту су у праву): не може се из наше нове, демократске и евроатлантске Црне Горе истиснути име српског језика, а да се истовремено не истисне и дјело Вука Караџића.

У посљедње двије деценије, званична Црна Гора није обиљежила ниједан датум везан за име Вука Караџића: 1814-у, почетак Вуковог рада; 1834-у, први долазак Вуков у Црну Гору; 1837-у, штампање књиге *Црна Гора и Црногорци*; 1847-у, штампање превода *Новой Завјешта*; 1863-у, званично увођење Вуковог правописа у цетињску основну школу; 1864-у, Вуково упокојење... Прећутаће, разумије се, и 1818-у, 200-годишњицу појаве *Српској рјечника*, дјела које је, по ријечима П. Ивића, „као прекретница, као полагање темеља“, одиграло већу улогу него иједно друго у историји српске културе“. (Међу првим пренумерантима његовим био је и Св. Петар Цетињски!)

(Додуше, одавање поште не само В. Карацићу него и свим другим великанима српске културе и српске историје у Црној Гори допуштено је само у „манастирским енклавама и народним збјеговима“, како је својевремено пјесник Р. Јововић именовоа мјеста на којима се окупљају Срби да би обиљежили који црквени празник или значајан датум из своје прошлости, баш као што то чине у Америци и у другим туђим земљама.)

У међувремену смишљене су формуле, и уписане у јачке читанке – „да Вукова језичка реформа у Црној Гори није имала значаја изван онога што се тиче правописа“, односно да су „црногорска књижевност и језик на коме је она писана били најјачи доказ Вуку за увођење народног језика у књижевну употребу“, што ће рећи – Вук и не заслужује да му се у Црној Гори одаје неко посебно уважање.

2.

Оптужују Вука за много шта, па и да је износио *србуље* (црногорско културно наслеђе) из Црне Горе, чему се човек може само насмијати. Прво, откуда *србуље* у Црној Гори кад су се, како тврде црногорски језикословци, овдје од памтиввијека писале само црногорске књиге, на црногорском језику? Друго, зашто су они толико забринути за *србуље*, а били би најсрећнији да тих књига ни данас нема у Црној Гори. Треће, Црна Гора није сачувала ни матичне књиге с краја 19. и прве половине 20. вијека, а камоли да би сачувала *србуље* из 16. и 17. Највећи број њих, као и других црквених књига и докумената уништили су управо идеолошки преци тих који данас жале за *србуљама* које је Вук, харамџа, изнио из Црне Горе. Треба само видјети запис руског слависте Александра Гиљфердинга о томе у каквом је стању затекао старе књиге у Манастиру Св. Аранђела Михаила на Тари, па онда судити Вуку Карацићу. „Похлепно погледах несретне књиге, које су због влаге представљале масу чврсто слепљене хартије, и на основу *ius primis occupantis* (право првог одузимања – прим. В.М), изабрах оно што ми изгледаше најдрагоцјеније.“ Тако каже овај знаменити руски слависта, који је био против Вукове реформе и сматрао да је то продор западњаштва и латинице, јер се као славе-

нофил залагао за јединствени словенски језик и јединствено писмо – ћирилицу, за све Словене. (А шта би тек рекао за данашње црногорске језичке новотарије!) Нико у томе времену у Црној Гори није имао представу о важности тих књига, тако да су оне, годинама неупотребљаване, трунуле по црквама и манастирима, и да их Вук није прикупљао, понекад и скупо плаћао својим достављачима, од њих свакако не би било ни трага ни помена. Нажалост, велики број њих изгорио је у Народној библиотеци у Београду, 6. априла 1941, али је, ето, захваљујући Вуку, нешто, ипак, сачувано, макар и по европским библиотекама.

Вуку су ове књиге углавном набављали свештеници, понајвише најученији у том времену: Вук Врчевић и Вук Поповић, Јоко Кусовац, и др., а није их Вук сам купио по манастирима.

3.

Па ипак, оно чиме се Вук највише замјерио протагонистима тзв. новог црногорског идентитета и тзв. црногорског језика, јесте одбацивање јекавског јотовања (како кажу – „типичне црногорске особине“), без којег њихова прича о црногорској језичкој самобитности губи сваки смисао. На њихову жалост, нити је то типична црногорска језичка особина нити ју је Вук одбацио због тога што је „типично црногорска“, него што је уочио да она нарушава његово основно стандардолшко начело „опћене правилности“. Колико је био у праву види се и по томе што ову језичку изнимност, присутну на простору цијелог источнохерцеговачког дијалекта, нико озбиљан не користи у јавном комуницирању. Чак ни они који дан-ноћ не улијежу доказујући црногорску језичку посебност. То је, уосталом, јасно показала и недавна кампања за предсједничке изборе. Наиме, иако већина кандидата који су учествовали у том надметању, припадају политичким групацијама које подржавају, или су пак креатори, новоцрногорског језичког програма, ниједан од њих у својим јавним наступима нити у штампаном пропагандном материјалу, није користио јотоване облике типа *ѝресѝдник*, *ѝресѝдница*, *неђеља* (избори су одржани у недјељу), *ћерати* (а „ћерали“ су се, бели, „до на пасја прескакала“). Да су ти

облици прихваћени у јавном опхођењу, они би их се први дохватили, итекако, али нијесу. Неће ни бити, јер се вуковска језичка норма (норма српског књижевног језика), ортографска и ортоепска (и поред озбиљних покушаја деструкције – покушај нове стандардизације српског под именом црногорски језик), неповратно учврстила на овом простору, тако да је њено поштовање у јавној комуникацији одавно постало мјера одгоја, говорне културе и писмености. Такве ријечи, као што видимо, није прихватио ниједан значајан медиј (ни електронски ни штампани) и могу се срести само у школским уџбеницима и читанкама, пошто је тамо одавно допуштено оно што је у трезвеним књигама забрањено. Залуду су били сви напори да се оне, из кућних, кафанских и пијачних, унесу у културне и академске просторе, па и оснивање Факултета за црногорски језик на Цетињу, који и постоји само из тог разлога, а за који увијек има довољно комочије у државном буџету.

Чак и да је то успјело и да је тај анахронизам заживио у јавном комуницирању, књижевни језик у Црној Гори и даље би остао вуковски, тј. српски књижевни језик! Неколико фонетских и морфолошких деформитета (који, истина, нарушавају Вуково темељно стандардолшко начело „опћене правилности“, не би могли угрозити његов систем у толикој мјери да би се могло говорити о неком новом и друкчијем (и са друкчијим именом) језику. Нови, па и озбиљно и на научно утемељеним постулатима урађен стандард, а камоли на политички-идеолошким набилавањима – није и нови језик!

4.

Језичко питање у Црној Гори, очигледно, није само језичко и политичко, него је можда превасходно – етичко питање!

Грађани Црне Горе нијесу имали никакву потребу за промјеном имена свог матерњег језика, нити било каквих сметњи у писању да би тражили успостављање друкчијег и, наводно, прихватљивијег језичког стандарда од постојећег. Да је то тачно, види се из пописа становништва, обављеног 2003. године, када је преко 63% грађана свој матерњи језик именовало као српски. Све што се касније дешавало у Цр-

ној Гори, говори нам да иза тог недјела нијесу стајале никакве велике ни државничке ни културолошке визије, нити је то, као што видимо, донијело икаква добра Црној Гори. Напротив, показало се, и све се јасније показује, да у основи језичке драме у Црној Гори стоје властољубље и среброљубље скупине политичких авантуриста и пуштахија, који су по испробаном рецепту: „Завади па владај“ (у њиховој верзији то значи: „Владај и пљачкај“), изазвали раздор у народу. Не тренутан и површински него корјенит и трајан, за који нијесу биле довољне политичке и идеолошке подјеле, које су тровале Црну Гору током цијелог 20. вијека, дијелиле је на закрвљене таборе, спремне на међусобно истребљење, али не и на два народа. Да би се то постигло, требало је смислити језичку подјелу, друкчије речено – ископати јаму у коју ће се сурвати цјелокупно њено памћење.

У томе су, не треба заборавити, посебну улогу (и интерес, разумије се) имали провинцијски, углавном неостварени, интелектуалци: књижевници, умјетници, професори и друге мале и велике шићарције из простора културе и медија.

5.

Мало је оних којима би Црна Гора требало да буде захвална колико Вуку Караџићу, најоданијем Његошевом сараднику, коме бијаше, како је својевремено записао, Црна Гора „сто пута дража од родног Јадра и било ког другог мјеста у свијету”.

Објављивањем књиге *Montenegro und die Montenegriner* (Црна Гора и Црногорци), коју је 1937, штампао на њемачком језику, с намјером да „свијету који до тада ништа поуздано није знао о Црној Гори (...), учини доступнијом истину о „мученичком животу Црногораца“, односно да, по запажању њемачког научника Вилхелма Ебела – „извојшти Црној Гори и Црногорцима достојније мјесто међу осталим европским државама и народима“, Вук је подигао углед Црне Горе у очима европског свијета као нико прије њега! Захваљујући тој књизи, штампаној у 1000 примјерака који су били зачас распродати, Цетиње је „постало мека за многе ходочаснике“, па му Јернеј Копитар пише: „Ви сте једини

криви што сад цео свет, па и сами краљеви (саксонски краљ Фридрих Август – нап. В.М), путују у Црну Гору“. То је био један од разлога да Његош подигне „Биљарду“, – како му свијет не би видио оно што је Вук записао – да се у једном крају „Сенатске куће“, камене приземљуше, „затварају рогата стока и магарци“ а у другом „спавају сенатори“.

Датум појаве ове књиге која је, по ријечима Љубомира Стојановића, „верно огледало свега црногорског и приватног и јавног живота и целог друштвеног и породичног стања њихова на почетку владе Петра II, који је почео уводити цивилизацију и државни поредак у Црној Гори“, Црна Гора не би смјела никада да заборави.

Сличну улогу у подизању угледа Црне Горе пред Европом, имали су и чланци, објављени у *Allgemeine Zeitung* – у и другим њемачким новинама, у којима је Вук, убједљиво оповргавао неистине и клевете о Црногорцима и књазу Данилу – које је, у вријеме напада Омер-паше Латаса на Црну Гору, 1852, ширио турски пропагандни центар у Брислу.

Знали су то и Његош, и књаз Данило и књаз Никола..., па су својевремено дочекивали Вука Карацића на Цетињу уз највеће почасте, додјељивали му признања и медаље, штампали му књиге о свом трошку, чак и када је то у Србији било забрањено. Није му се пружила прилика да цјелива руку Св. Петра, али јесте његове мошти, и то приликом њиховог обретења, на Лучиндан, 1834. године. Вуково присуство отварању Свечевог гроба, био је знак највећег уважаења које му је Његош указао као „друг и пријатељ (...), „рад“ да му „с чим се гођ може угоди“. Злонамјерници и опадачи Вукови и Његошеви (а то су исти ови данашњи), зуцкали су тада по Приморју, не би ли одвратили народ од поклоњења моштима Цетињског Чудотворца, како је његово проглашење за светитеља Вукова маштарија, па и да је Његошев проглас „свеколиком народу“ да је нађено „цјелокупно и свето тијело доброга и светога архипастира нашег“, Вук писао.

Поштовано је Вуково дјело у Црној Гори, можда и више него било гдје друго, све до недавно, све док се у њу није уселио злодух антисрпства, који ће је навести на одри-

цање од свега што је баштинило њено аутентично биће, образовано на вјековној традицији и духовности, из којих су настали *Горски вијенац* и *Луча микрокозма*.

Данас, нажалост, да Вук којим чудом бане у црногорску „пријестолницу“, ововремени властодршци не би му дали ни ону жуђену кап воде са Корита Иванбегових, него би га исти час зајмили преко Добракова, као што су му и књиге истјерали из школских програма, портрете из учионица а улицу на Цетињу, знаменовану његовим именом још за времена краља Николе, презвали у Исландску.

„Црна Гора, поносито стење“, ала си се понијела, ама си се и „раскошно обрукала“!

б.

Право рећи, оваква, незахвална и лицемјерна, Црна Гора више и нема разлога да се бави Вуком Карацићем. Умјесто Вукових јубилеја, она ће од сада славити дан добијања (куповине!) од Вашингтонске библиотеке међународног кода (кључа) за тзв. црногорски језик, иако се тим кључем не може, у међународном кодном систему, откључати ниједна књига (србуља) из Библиотеке „Ђурађ Црнојевић“. Али, то је најмање важно. Важно је да је „признање“ стигло из Вашингтона, а све што отуда стиже ван сваке је сумње и сваког суђења.

Да иронија буде већа, та наводна признаница, која би требало да буде омча за егзекуцију имена српског језика, измољена је од институције која носи име Ђурђа Црнојевића, оног Црнојевића у чијој је штампарији, прије пет вјекова, штампана прва књига на словенском југу, управо на српском језику и ћирилицом! „Парадокс историје!“, како би рекао аутор *Времена смрти*.

ТЕМА БРОЈА

**СРПСКИ РЈЕЧНИК (1818 – 2018)
ВУКА СТЕФ. КАРАЏИЋА**

Избор текстова

ТЕМА БРОЈА

„ГЛАВОМ КРОЗ ТРЊЕ“

**Вук СТЕФ. КАРАЏИЋ:
Објавленіе о Сербскоме рѣчнику (1818)**

Вѣторо објавленіе Сербскоме словару (1818)

**О сисѣми и мейоду мојеја
Српског рјечника (1852)**

Павле ИВИЋ: Историја књије

9,19 Ср III 133.1

С Р П С К И Р Ј Е Ч Н И К,

И Ш О Л К О В А Н

Њ Е М А Ч К И М И Л А Т И Н С К И М Р И Ј Е Ч М А.

скупно га и на свијет издао

В У К С Т Е Ф А Н О В И Ћ.

Wolf Stephansohn's
Serbisch = Deutsch = Lateinisches Wörterbuch.

Lupi Stephani F.
Lexicon Serbico - Germanico - Latinum.

Michael Scheit

У Бечу (Wien, Viennae),
gedruckt bei den P. P. Armenien.
1818.

Српски рјечник, Беч, 1818. (насловна страна)

[1]

ОБЈАВЛЕНІЕ

o

СЕРБСКОМЕ РЪЧНИКУ

(СЛОВАРЬ, ЛЕКСИКОНЪ, Wörterbuch). [*]

Сви Славенски народи, кромѣ Сербалѣ восточног' вѣроисповѣданія имаю свое Рѣчнике. Већ и наши мили именацы *— Сербльи у горной и донной Лужицы (Лаузицу) — коихъ едва 100,000 душа има, дичесе печатаным' Рѣчницима своихъ діалекта. А нашег' Рѣчника за 2 до 3 миліона Сербалѣ јоште не'ма.

Славный Полякъ, Г. Линде, сочинивши не давно свой Польскій Словникъ, сравнио е съ Польскимъ езикомъ све проче Славенске, кромѣ Сербскога, у коем' печатана Рѣчника нје нашао.

Были лѣпо за насъ было, да мы изъ овога честного и умилног' содружества нашег' цѣлога Славенског' рода и далѣ изостанемо?

Но нје то една причина, коя насъ побудити може ко изданію Сербског' Рѣчника.

Мы га сами требамо. Овде ће благоображена часть народа Сербскогъ возопити: Али какавъ Рѣчникъ требамо мы? Правый е отговоръ на то: требамо најпре Рѣчникъ народнога Сербског' езика,

[* Ово прво *Објавленіје*, штампано на два непагинирана листа 4^о, слато је као додатак уз бројеве 88 (од 18. априла), 112 (од 16. маја) и 172 (од 23. септембра) бечких *Новина србских* за годину 1816. На последњој страници сваког од поменутих бројева налази се уредничка белешка која скреће пажњу на приложено Вуково *Објавленіје*.]

у коем' ће се содржавати само оне рѣчи, кое народъ Сербскій употребљава: да по том' совокупленію собственныхъ нашихъ рѣчій познамо цѣло полѣ нашег' языка; да видимо на чему смо; да смотре писатели и образователи языка, како народъ производи рѣчи, како ихъ слаже, како ихъ умекшава и учинява за общенародне разговоре и сообщеніе мыслей; да вникнемо у разнообразіе рѣчій по различным' предѣлима народа Сербскогъ; да изъ свега тога Филологъ правила за себе изведе; да Иностранцы, како што желе, и сама наша проча Славенска браћа нашъ прекрасный діалектъ (нарѣчіе) познаду; наконцацъ да видимо колико нам' оскудѣва за изображеніе, усовершеніе и обогащеніе языка, кои нам' е едино средство, коимъ лакше, извѣстнѣе и скорѣе къ нашему общем' просвѣщенію и нравственному' усовершенію доћи можемо.

Славенскій языкъ остае источникъ обогащенія Сербском' языку, као и Россійском'. Но Рѣчникъ Сербскій мора (садъ за первый кратъ) представити Серблемъ нѣиовъ собственный языкъ — најсветію народность — онако какавъ онъ самъ по себи есть. Онъ мора изъ самог' народа, кои нѣимъ говори, почерпанъ быти. —

Я самъ таковый Рѣчникъ предумео, и веѣхъ скупіо. Онъ ће поменутым' потребама удовлетворити. Содржаваће све Сербске рѣчи, кое се налазе у Рѣчницѣма: Курцбековомъ (кои е само именовъ Сербскій), Деллабелли, Белостенцу, Ямбрешинѣу, Стуллію, Волтичжію, Хайму; и имаће јошт' одну третину правыхъ Србскихъ рѣчій, кое се ни у едномѣ, отъ реченыхъ Рѣчника, не налазе.

Мени е као у Сербіи родьеном', и бавившемусе непрестанно до садъ съ сонародницѣма, по различным' предѣлима, пространство и разлика народног' языка довольно познато. Зато самъ могао и кодъ многихъ рѣчій различне нашега истога' языка діалекте назначити.

Многе ће рѣчи Сербльинъ съ радостію и удовольствіемъ овде читати, кое се иначе само у пѣснама чуо.

Право изговаранье рѣчій представіо самъ постоянным' знацыма гласоударенія.

Свакой Сербској рѣчи приложіо самъ, по могућству моме и по сили Нѣмачког' языка, равнозначеће Нѣмачке рѣчи.

Будући да се множество Турскихъ рѣчій у нашъ

езыкъ уселило, такове самъ на концу Рѣчника заедно ставіо, и старао самъ се, колико є могуће было, Сербскима замѣнити.

За воспоминаніе старыхъ Сербскихъ имена — мужскихъ и женскихъ лица — придао самъ не мало число оныхъ.

О прочемъ внутренѣмъ расположенію овде не ћу говорити.

Мыслимъ да самъ дао идею о правоме Сербскомъ Рѣчнику. Онъ нїе богатъ, но отвора путь коимъ ћемо га обогатити. За Славенске Рѣчи, коее благоображенна и учена часть народа већ и устменно и писменно употребљава, къ тому и за друге, коее намъ требао за прїятіе богатства и красоте чужегъ књижества, нужданъ намъ е другїй Рѣчникъ, као прибавленіе Сербскоме, о коемъ бесѣдимъ. Медъу нѣма ће бити гѣсанъ, лакъ и прїятанъ союзъ. Совокупленіе таковогъ Рѣчника другїй е искусанъ књижникъ Сербскїй на себе узео. — Оба ће се Рѣчника, съ временомъ, у едно слити за утвержденіе, возвышеніе и отличіе књижества Сербскога.

Я садъ препоручуемъ мое по народолобію предузето дѣло всеобщему Роду Сербскоме. Езыкъ е хранитель народа. Докле годъ живи языкъ, докле га любимъ и почитуемо, нѣмъ говоримо и пишемъ, прочищавамо га, умножавамо и украшавамо, докле живи и народъ: може се медъу собомъ разумѣвати и умно саединявати; не преливасе у другїй, не пропада. — Колико се већма, самимъ дѣломъ сви о языку народномъ старамо, толико смо далѣ протегнули нравственный животъ и вѣчность нашегъ рода и цѣлогъ потомства.

Зато може ли Сербльинъ Рѣчникъ Сербскїй иначе сматрати, развѣ као књигу народну?

Онъ се само и общенародномъ помоћю на свѣтъ издати, и по народу распрострети може. Да бы то удобнїе за све насъ и скорїе было, избрао самъ путь предчисленїя. — Цѣна е књиге на писаћој хартїи (Schreibpapier) у крутой полукожной свези 20 фор. у В. В. Време предчисленїя траяће до 15 Юлія текућегъ лѣта.

На коначъ препоручуемъ обще наше намѣреніе освѣдоченной ревности ко общему благу Господе Совокупителя, коее самъ овде назначїо систематическимъ редомъ зато, ибо самъ радъ и предчислителье

тимъ истымъ редомъ поставити, да бы се лакше осмо-
трѣти могао, ели у свакој области и предѣлу народа
Сербскогъ равна любовь и почитаніе къ своме языку.

ВТОРО ОБЯВЛЕНИЕ

о

СРБСКОМЕ СЛОВАРУ. [*]

Изъ Фрушкогорскога монастыра Шишатовца, 20.
Марта 1816. године, объявлѣнный *Србскій Словарь* почео
се *већ* печатати, и до конца мѣсеца Юнїа ове године
быће готовъ сасвимъ. — Различна обстоятелства за-
држала су, те ова књига нїе већ одавно изишла на
свѣтъ; но у томъ е моя найвећа штета, а свою, и
Господе Пренумеранта и читателя, дангубу накнадїе
књига тимъ, што ће садъ изићи много совршенїа,
него што бы прїе изишла. Кадъ самъ оно прво об-
явленїе издао, онда самъ имао око 18,000 рѣчїй, и
обрекао самъ, да ће бити све претолковане Нѣмачкимъ
языкомъ; а садъ имамъ око 30,000 рѣчїй, и све су
претолковане *Нѣмачкимъ* и *Латинскимъ* языкомъ. (Ла-
тински смо додали изъ два узрока: 1) Ради Француза
и Англеза, и осталье народа, кои не знаю Нѣмачки
— а Латински знаю Књижевницы свїю Европейски
народа. 2) Ради наши Србала, кои уче Латински). А
кое се рѣчи односе на обычае народне, оне су све
протолковане Србскимъ языкомъ тако, да ће сваїй
Србљинь, и тудїинь кои мало Србски зна, видѣти

[* Ово друго Вуково *Обявленије*, штампано на два листа
велике 8°, слато је у по два примерка као додаток Давидови-
ћевим *Новинама србским* бр. 20, 21 и 22 (од 9, 13, и 16. марта)
за годину 1818. На последњој страници сваког од поменутих
бројева налази се уредничка белешка која скреће пажњу на
приложено *Обявленије*.]

шта су *Кральице, Додоле, Лазарице; Завѣшине, Крстоноше, Дружичало, Ранило; Виле, Ввишѣце, Вамѣири, Сѣуаѣи; Врзино коло, Грабанѣяши и Едномвсечиѣи; како Србљи Божиѣ божићую, како Ускрѣ ускрѣую, како Гьурѣевѣ даѣ и Богоявлѣѣи* (и остале празнике) *ѣразную; како крсно име славе, како бабине чуваю, како се жене и удаю, како се Богу моле, како најѣяю, како ѣуже за своима* (кадѣ ко умре), *како даѣе даю*, и остале различне обычае старе како држе и проводе; како е постала *кукавица*, каколи *корняча* и т. д. А и осимѣ тога, не ѣе у овомѣ Словару быти само сувопарне рѣчи, него су свуда мала толкованѣя о различномѣ значеню и употребљаню рѣчѣи: различни примѣри, а особито изѣ *народны ѣсловица, ѣвсана, загопейкѣи и ѣрийовѣкѣи*. — Изѣ овога малогѣ описанѣя може свакоѣ ласно видѣти, да ѣе ова књига быти садѣ трипутѣ веѣа, него што е обеѣана у првомѣ обявленю: зато ѣоѣ морамѣ и цѣну подигнути на 20 форинтѣи В. В. (а за оне предѣле, куда нема новаца одѣ арте, 20 сребрны цванѣыка, или 20 гроша — као што садѣ новѣы иду у Турѣскоѣ —). И то е ѣошт' мала цѣна према величини књиге. Та да су само суве рѣчи, безѣ свакога реда и толкованѣя, опетѣ бы вредно было, да свакоѣ Србљинѣ съ радостю да за ныи 20 фор. Да се оволика књига печата само Србскимѣ езыхомѣ, опетѣ бы была скупля одѣ 20 фор. В. В.; а камо ли у три езыха, гдѣ слагачѣ мора имати предѣ собомѣ троя слова (мѣсто едныѣ), па часѣ тражити Србска, часѣ Нѣмачка, часѣ Латинска. — Ово е књига, коя се не може издати на свѣтѣ безѣ помоѣи Родолюбца и Благодѣтеля књижества нашега, или безѣ мое велике штете: зашто ѣе да стане више одѣ 12,000 фор. В. В. докѣ се напечата; а я мыслимѣ да Србљи ни есу ради, да се я съ моѣомѣ штетомѣ трудимѣ о общему благу (доста е и толикоѣ трудѣ мой, што приносимѣ драговольно на жертвеникѣ обще ползе). Зато садѣ издаемѣ ово второ обявленѣе и наново продужуемѣ време пренумерациѣ до конца мѣсеца Маѣя. Кадѣ књига изидѣе на свѣтѣ, онда ѣе быти скупля (као и втора *часѣѣ народне Србске ѣвснарице*), и свакоѣ, коме устреба, мораѣе се самѣ старати да е добави (а Господи Пренумерантима ѣе се послати на ноге). Господи Пренумеранти, кои су се, изѣ ревности кѣ нашему књижеству

ству, пренумерирани до садъ по 10 фор., надамсе да ће ми садъ драговољно послати јошт' по 10 фор., за кое њ покорно молимъ. Гдѣкоји су платили јошт' на прво објавленіе по 20 фор. оныма благодаримъ покорно.

Не ова књига нужна и потребна само Списатељима и књижевницима Србскимъ, и иностранцима, кои су ради Србски учити, него особито и онымъ Србљима, кои уче, или кои су ради учити, Нѣмачки или Латински: колика ће у томъ бити помоћ Србљину, кадъ онъ сваку своју рѣчь, докъ отвори књигу, може знати како се зове Нѣмачки и Латински! А ова су два езика нужна Србљима, не само оныма, кои живе у Нѣмачкомъ Царству и желе у Нѣмачку службу ступити, него и онымъ свима, кои желе бити учени люди у данашнѣмъ свѣту: зашто се на тимъ езыцима налазе најлѣпше књиге одъ свію наука, кое е већ познато Руссима и Грцима, и свима остальмъ народима. А збогъ *обычая народны*, и збогъ *различны* примѣчанія, *свакій* ће е Србљинъ читати съ особитомъ радостію и увеселеніемъ.

Што се тиче, у овой књизи, реда Словарскога, и Нѣмачкога и Латинскогъ езика, надамсе да ће бити задовольни сви люди, кои су вѣшти оваковымъ пословима: зашто самъ я о томъ радіо овдѣ готово двѣ године са високоученнымъ Господиномъ *Койшиаромъ*, к. к. придворнымъ Библиотекаромъ, кога и учени Србљи млого, као и остале Славенски народа Књижевници, познаю, као еднога између првие Славенски Граматика и езыкоиспытателя. Ево неколико примѣра о различномъ значеню рѣчій:

Жалити, имъ, v. impf. 1) кога bebaeren, lugeo. 2) bebaeren, miseror. 3) што bebaeren, doleo. 4) на кога wet gram seten, succenseo. 5) на кога Verdacht haben, suspicor.

Клинь, m. 1) der Nagel, clavus. 2) der Keil, cuneus. 3) клинь у кошулѣ der Einfaß bey den Nähterinnen, cuneus (?) indusii. 4) клини, der Hohenbruch (bey Kindern), oscheocele.

Крыло, n. 1) der Flügel, ala. 2) der Schoß, sinus.

Мегатисе, мегемсе, v. r. impf.

1) камена stein werfen (ein Spiel), jacto saxum. Камена се мѣу момцы двојко: *са рамена и омашке*. 2) ногама ausschlagen, herumschlagen mit den Füßen, jacto pedes.

„Не мѣхисе ногама;

„Не Јорганъ поњава,

„Веће моя долама —

3) на кога nacharten, exprimo aliquem, similis sum.

Мастъ, f. 1) das Schmalz, geschmolzenes Fett, pinguedo liquata. 2) die Salbe, unguentum, adeps. 3) човекъ црне масти (Farbe) atrii coloris.

Насадити, имъ, v. pf. 1) кокошь der Henne Eyer unterlegen, impono gallinam ovis. 2) вршай eine Schicht Farben zum Ausdreschen. praeparo frumentum triturationi. 3) сикиру, или мотыку, auf den Stiel aufsteden, insero manubrio. 4) воћа, шљива in Menge pflanzen, sero. 5) лалъу scheitern, impingo.

Пристати, анемъ, v. pf. 1) за кимъ nachlaufen, insequor. 2) на што einwilligen in etwas, consentio. 3) пристало ми у посао ist mir eben zu rechter Zeit gekommen, accidit in tempore, gratum.

Станъ, m. 1) der Weberstuhl, machina textoria, cf. разбой. 2) die Semmeh, locus et casa mulgendis aestate ovibus. 3) der Leib (als Theil des Hemdes) indusii corpus.

Стати, анемъ, v. pf. 1) stehen bleiben, consisto. 2) на што treten, insisto. 3) коме на путь in den Weg treten, verhindern, impedio. 4) не ми стало dran liegen, interest. 5) стаде га вика, стои рыка волова и. j. w. es entstand, begann, coepi. 6) стао виноградъ на родъ begann, coepi. 7) лостен, consto: стало ме 10 дуката.

Стѡпа, f. 1) der Tritt, die Länge eines Fußes, pes. 2) die Winde, artemo.

Чинити, имъ, v. impf. 1) шта machen, thun, ago. 2) коме einem antun, incanto. 3) кожу gürben, perficio corium.

Чинитисе, имсе, v. r. impf. 1) sich stellen, simulo. 2) scheinen, videor: чини ми се.

Шарка, f. 1) шарена змија eine bunte Schlange, serpens varius. 2) шарена кокошь бунте хѣне, gallina varia:

„Закољи ми шарку коку, коя не носи —

3) шарена пушка, bunte Flinte, telum varium:

„шарке пушке по средини носе

Шѡба, f. 1) die Spießrutten, рена virgarum. Метнули га (ударили га) на шибу. 2) eine Art langer Kapone (von kleinem Raßiber), tormenti genus:

„Докъ ми гледа Крньо на Земуна,

„А Маргета на Врачаръ на полъ,

„Танка шѡба на малу Вишњицу —

Изъ овые неколико примѣра може свакій себи представити, какавъ ће быти овай Србскій Словарь (а ево овако ће быти печатанъ овымъ истымъ словима); а обычаи су описани као *Кральице*, *Вила* и *молийвена чаша*, у *вѣторой часѣи народне Србске ѿбснарице* (на страни 48, 257 и 259).

Ако ме Србљи садъ на ово второ обявленіе само толико помогну, да не штетуемъ много на овой кнѣзи, онда ћемо одма иза ове дати да се печата *Нѣмачка часѣя*, у којой ће быти претолковане на *Србски* све Нѣмачке рѣчи, кое се налазе у *Аделунгову* и у *Каміеову* Словару. Нѣмачка ће часть быти одну треѣину, $\frac{1}{3}$, евтинія одъ Србске; о нъой ће изићи обявленіе кадъ се почне печатати. *Трећа* и *четверта часѣя народне Србске ѿбснарице* такодѣрь е готова и на чисто преписана.

Когодь пошлѣ новце за 10 пренумеранта, добыће 11^{ту} кнѣгу на даръ; а ко пошлѣ за 5, добыће 6^{ту} за 10 фор. То ће добыти и Господа| Совекупительи досадашњи Пренумеранта, само ѿ покорно молимъ, нека се медъутимъ потруде, да скупе одъ свакога Г. Пренумеранта ѿшт' по 10 фор. и да ми пошлю до реченога рока (т. е. до конца мѣсеца Маія).

Имена Господе Пренумеранта печатаћесе онако, као што ѿ Господа Совекупительи пошлю: зато ѿ молимъ покорно, да свако име, съ презименомъ и достоинствомъ, точно и разговѣтно напишу онако, као што су ради да буде напечатано.

Новце и имена Господе Пренумеранта може свакій послати овдѣ у Бечъ, великоме, и у нашему трговачкомъ свѣту познатомъ, трговцу, Господару *Турки* (An Herrn Th. Demeter Turka, in Wien), а онъ ће мени поуздано предати; само нека се добро упути да нѣму додѣе.

У Бечу $\frac{8}{20}$. Марта 1818.

ВУКЪ СТЕФАНОВИЋЪ.

Вук СТ. КАРАЏИЋ

О СИСТЕМИ И МЕТОДУ МОЈЕГА СРПСКОГ РЈЕЧНИКА

Поставши ја, као што је Вама познато, 1814. године у Бечу српски списатељ и познавши да списатељи наши управо не познају ни српскога језика ни народа и тако својим књигама да кваре наш народни језик и varaју иностранце који из њих желе познати Србе и језик њихов (као што знате да ни Руси прије мене нијесу могли познати српскога језика), одмах сам намислио потрудити се да бих и Србима и иностранцима показао и српски народ и његов језик управо онако какви су. Зато сам почео скупљати народне приповјетке (свакојаке и о свачему), загонетке, ријечи и правила како се оне у народу говоре, описивати обичаје и све што се у народу говори и чује. Од свачега овога ја сам подоста донио у Беч у глави, које што сам још од куће очине запамтио, које што сам послјије којегде по народу слушао, али сам онда почео записивати и оно што сам знао и оно што сам наново чујао и дознавао. Ради народнијех пјесама ишао сам неколико пута у Србију, ради језика путовао сам преко Славоније у Хрватску, Далмацију, Дубровник, Боку Которску и Црну Гору; него ми је остала велика рана на срцу што нијесам могао отићи у Босну, Херцеговину, Косово, Метохију и у сву Стару Србију, како ради овога мојега посла, тако и да видим докле се у Арнаутској и у Маћедонији говори језик наш и гдје су и какве су праве границе између језика српскога и бугарскога. Ја сам о овоме путу једнако мислио и доста пута се на њ спремао, али су сметње толике биле да се нијесу могле надвладат.

За пјесме, приповијетке и обичаје могао сам и питати кога, али за ријечи и пословице не може човјек питати никога, него ваља чекати док се у разговору што не чује. Зато сам ја једнако уза се носио (као и сад још што носим) хартије и плајваз, па како сам гдје што чуо што нијесам

знао или што сам мислио да немам написано, одмах сам записивао. Зато сам свуда гледао да се налазим гдје људи много говоре, а често сам и сам заметао разговоре о различнијем стварима да бих за себе што ново могао чути; у Дубровнику сам ишао много пута увече у просту крчму иза града гдје комардари, понајвише Херцеговци из оближњих села, пију и пјевају уз гусле, и пјевачима сам плаћао по коју чашу вина да би једнако пјевали, јер сам ја због ријечи свуда радо слушао и оне пјесме које нијесу биле лијепе да би се писале за штампање.

Будући да је моја брига и намјера била да се покаже народни језик какав је и да би се читатељ управо могао ослонити да заиста онако народ говори као што ја кажем, зато сам волио много народнијех ријечи изоставити (јер сам знао да их онако све не могу покупити), неголи међу њих узети једну које народ не говори, и зато ни из каквијех књига (ни нашијех ни из кршћанскијех) нијесам смјео узети ни једне ријечи за коју нијесам знао или могао дознати да се она заиста у народу говори. Кад сам какву особиту ријеч чуо, не само што сам биљежио гдје сам је чуо или по ономе од кога сам је чуо, гдје се говори, него сам се још старао дознати да ли је она заиста онамо код више људи позната и да ли се баш онако изговара као што сам је ја чуо. Ако сам гдје чуо да само један човјек или двојица говоре какву ријеч изврнуто, таковијех ријечи нијесам писао али ако сам гдје нашао да много људи у читавој крају говоре какве ријечи изврнуто, такове сам ријечи писао, као н. пр. у Хрватској што се говори котач мјесто точак, у Црној Гори, јемљеш мјесто лемеш, у Боци селдо мјесто седло, око Ријеке заик мјесто јазик, у Јадру, а може бити и по свему народу нашем, акримандрит мјесто архимандрит итд. Ове и остале оваке ријечи ја нијесам зато у рјечник узео да би их списатељи наши у књигама писали, него само да се види како народ ријечи изврће (оваковијех се примјера налази и у староме славенскоме језику, н. пр. алдим и ладим, а и у рускоме и у српском према славенскоме, н. пр. длань, и ладонь, альчнь и лачан, гомила и могила итд.). Писао сам и ријечи туђе које се у народу говоре, али сам уза њих додавао и српске за које сам знао да се говоре; и што сам налазио да је

која туђа ријеч више извртута и посрбљена, то сам је радије писао, као н. пр. што је од њемачке ријечи *Werben* начињено врбовати, и по том врбовка мјесто *Werbung* (да сам знао да ће моји непријатељи и овакве ријечн узети међу узроке за које рјечник мој ваља забранити, ја бих, кад се књига штампала, побилежио их више, а сад ми не могу да падну на ум; ви пак, ако рјечник редом ушчитате, наћи ћете их ласно). За које сам ријечи мислио да су турске назначавао сам их звјездицом (*), али може бити да сам томе гдје и погријешио, метнувши звјездицу код оне која није турска, а не метнувши код оне која је турска.

У српскоме језику имају нека мала нарјечија која сам ја најпослије назвао: источно, јужно и западно н. пр. по источном каже се дете, по јужноме дијете, а по западном дите\ тако по источноме деца, по јужноме дјеца и ђеца, по западноме дица; тако по источноме сејати, а и по јужноме и по западноме сијати. Истина да западнијем нарјечијем говоре највише људи закона римскога, али, једно, што међу њима има гдјешто људи и нашега закона који тако говоре, као н. пр. у Далмацији и у Србији у Нахији соколској, а у Босни и турскога, а друго, што ја у писању рјечника нијесам гледао ко шта вјерује, него како ко говори, а будући да је главна намјера мојега посла била да се позна језик по свему народу, зато сам у рјечник узео ријечи по свим овим нарјечима, и мислим да непријатељи моји немају право што су написане и наштампане ријечи по западноме нарјечију узели међу узроке, за које књигу ову ваља забранити говорећи да је пуна шокцизма.

У осталом како ја мислим о писању књига у нас и о нашијем списатељима и књижевницима, можете видјети у оној мојој књижици: „Вука Стеф. Караџића и Саве Текелије писма високопреосвештеноме господину Платону Атанацковићу, владици будимскоме, о српскоме правопису са особитијем додацима о српскоме језику, у Бечу, 1845“, а особито испочетка у писму и на крају од стране 80. Јамачно се може рећи да су се сви наши књижевници, и највећи моји непријатељи, помогли и једнако се помажу мојим дјелима али што их се мало онако помогло као што се помогао Ђуро Даничић и Бранко Радичевић и поп Димитрије из Сомбора,

томе је узрок што их највише мојијем мислима о језику крпе своје мисли и старо знање, а они су тројица све своје пређашње мисли и знање о језику оставили па по моме начину почели језик наново учити.

Вук Св. Караџић

Ако желите јоште што више знати, а Ви ми пишете шта желите знати.

Споменик у Пејњици код Шавника (Вукови коријени)

Павле ИВИЋ

ИСТОРИЈА КЊИГЕ

Ако желимо да схватимо како треба историју Рјечника, морамо јој приступити онако како се прилази свакој историји - од њене предисторије. У нашем случају то значи пре свега од Вукових претходника у лексикографском послу, од онога што су они урадили и тога шта нису. А тих је претходника било у исти мах и много и мало. Уколико посматрамо српскохрватски језик као целину, традиција је дуга и богата. Још од последње деценије шеснаестог века па све до прве деценије деветнаестог, ређа се низ остварења насталих у приморској или кајкавској зони, остварења која обухватају поред осталог осам великих штампаних речника, познатих под именима њихових твораца или уредника, Вранчића, Микаље, Хабделића, Дела Беле, Белостенца, Јамбрешића, Волтиција и Стулија. Ти речници, најчешће дела трудољубивих фратара, описују језик „илирски“, „далматински“ или „словински“ у његовој чакавској, штокавској и кајкавској варијанти и пореде га са латинским Италијанским, немачким и мађарским језиком. Иако нису сви једнаке вредности, ови су радови углавном задовољавали потребе својих средина и својих епоха, а и данас служе као обилат извор материјала за историју нашег језика и за разумевање старих текстова. Међутим, у ужем кругу којем је Вук припадао, у средини православних Срба, Вук је затекао готово потпуну пустош у овом домену.

Додуше, 1790. године изашао је у Бечу *Немџкѣй и сѣрбскѣй словарь* на 719 + 326 страна, али овај непотписани речник који се приписује школском директору Теодору Аврамовићу у ствари није речник нашег језика. „Србски“ материјал у њему је углавном мешавина црквенословенског и руског, само спорадично убачене су у њега заиста српскохрватске речи. Овако састављено дело навукло је, потпуно схватљиво, на себе зловољу доцнијих испитивача нашег је-

зика и нико му није посветио озбиљнију пажњу - чак ни толико да се утврди из којег је то руског речника састављач тако издашно исписивао. Али још пре овог дела, посвећеног митрополиту Мојсију Путнику и свакако рађеног с инспирацијом из митрополије, нашао се наш језик заступљен у једном другом лексикографском послу. У Санктпетербургу су 1787. и 1789. изашла два тома упоредног речника двеста језика који је издао немачки путописац Палас на иницијативу царице Катарине и по материјалу скупљеном на њену заповест, а већ 1789. одн. 1791. појавило се у три тома ново, проширено и поправљено издање у редакцији Теодора Јанковића „де Миријево“. Овај угледни Србин и ранији надзорник свих српских школа у Аустрији, био је у то доба висок функционер у руској просветној администрацији. У оба издања речника налазимо и „српски“ језик поред „илиријског“ (који мање или више одговара дубровачком дијалекту). У првом издању у „српски“ материјал је умешано доста руских речи, најчешће датих напореда са правим српским облицима. „Илиријски“ је, опет, нагрђен невештом ћириличном транскрипцијом из латиничког изворника, извршеном без икаквог познавања тадашњег латиничког правописа у нашем приморју, и чак без разумевања самог материјала. Трезвени Јанковић је у другом издању исправио већи део грешака у оба „језика“. Овим умивањем „српски“ и „илиријски“ постали су сличнији један другоме. Док би се на основу прве верзије тешко могло закључити да су та два језика у стварности један, у другој верзији то је већ очигледно. Али и поред тога *Сравнительный словарь* није значио велики догађај у српској лексикографији. Не само што је изашао далеко од наших земаља и био тешко приступачан, него је и материјал у њему био сасвим ограничен: укупно 285 речи. Тако је лексикографски биланс српског XVIII века остао јадан. Објашњење овоме лако је наћи у општој језичкој дезоријентацији код Срба у тој епоси. У време кад су границе између српског, црквенословенског и руског биле флуидне и неухватљиве, није могло бити јасне представе о томе како треба да изгледа српски речник. Најпоузданије сведочанство о томе пружају баш они малобројни покушаји које смо поменули. А што се тиче ранијих епоха, оних до

XVIII века, ту је чак непотребно тражити неко нарочито објашњење: под ужасним притиском турског ропства није се могло ни мислити на неку лексикографију.

Тако је Вук, за чије је име везано толико великих почетака у историји наше културе, и на овом пољу био први. Подстицај који је Вука навео да се баци на овај посао добро нам је познат: и ту, опет као у толиким другим стварима, он је радио по Копитаровом наговору. Страсно заинтересован за српске ствари, Копитар се и раније често враћао на то како би добро било кад би неки Србин реалистично описао свој језик, како са граматичке, тако и са лексичке стране. Ту је Копитар имао у виду научну потребу, али не само њу. Он је желео да се јавно обелодани истина да Срби говоре језиком који није ни руски ни црквенословенски, па ни нарочито сродан с неким од њих. Та истина, тако општепозната данас, није изгледала нимало неоспорна у оним временима кад је европска славистика, тада још у првим почецима, могла судити о српском језику по текстовима које су писали Срби - али најчешће не својим језиком. Копитар, који је увелико био проникао у право стање ствари, веровао је да би језичко разграничење допринело да се Срби одвоје од Руса и у културном, па и политичком погледу. Личност сложена од многих противречности, он је у себи носио напоре до словенски и аустријски патриотизам. О оваквој комбинацији ми данас можемо мислити шта хоћемо, али Копитару је она изгледала логична и он ју је чак претворио у руководеће начело своје јавне делатности. Аустријски цензор словенских књига провео је свој век у уверењу да се може бити користан у исти мах и Аустрији и словенству. Аустрија је имала историјску мисију да прикупи и просвети Словене, да их уведе у Европу. Аустрија, велика и једина заиста цивилизована држава са претежно словенским становништвом. Али аустријским интересима стајале су на путу амбиције једне друге велике словенске земље, додуше мање цивилизоване, Копитару туђе и недраге Русије. Ширењу Аустрије на словенском југу био се испречио, као моћна препрека, руски утицај на Србе. Везани двоструким везама словенства и православља, Срби су у Русији гледали заштитника и гаранцију да српство ипак неће пропасти. И то не

само Срби са турске стране Саве и Дунава. Управо су аустријски Срби били ти који су у XVIII веку увели руску верзију црквенословенског језика, да им буде брана против католичења и германизације, а помало и да им буде утеха због свакодневног неинтелигентног презира аустријских моћника и чиновника према српској некултурности и примитивизму. Схватао је Копитар да ствари не иду како би он желео, и својски се трудио да поправља колико може. Настојао је да наведе аустријске власти на предусретљивије поступање према Србима, а Србе да своју културу поставе на темељ народног језика и тиме се удаље од Руса. Али бечки управљачи имали су своју политику и своје предрасуде, а Срби које је Копитар сретао, све до Вука, нису били вољни или нису били кадри да се прихвате великих задатака око језика. Због тога је Копитар тако гласно кликнуо кад је најзад нашао правог човека и пожurio да то објави пријатељима у писмима и јавности у рецензијама.

Немамо доказа да је Копитар упућивао Вука у све своје интимне побуде - као што, опет, није вероватно да су те побуде могле остати трајно сакривене од Вука. Уосталом то и није од примарне важности. Вук је Копитара, наравно, и волео и поштовао, али су његови разлози да Копитара послуша морали бити сасвим друкчији од оних које је овај имао да га наговара. Вуков патриотизам био је сасвим друкчији од Копитаревог, на много чвршћем тлу. То није било неодређено словенско, а још мање аустријско родољубље, већ просто српско. Копитар је отворио Вуку очи за истину да „љубав к роду својем“ захтева од њега, Вука, да се посвети описивању српског народног језика и Вук је одлучно кренуо тим путем.

Бацивши се тако на посао око језика, Вук је почео од мањег задатка, од граматике. Његова *Писменица* је изашла већ 1814. а Копитар ју је дочекао рецензијом пуном похвала, али и изазова да напише и другу, још бољу граматику и уз то речник српског народног језика. Завршетак рецензије био је несвакидашњи: обећање да ће Вуку, ако састави речник, „не само потражити, већ и наћи издавача“. Обећање које је доцније Копитара стајало и труда и јада, али које је он до краја часно испунио.

О симболичном почетку рада на речнику знамо од самог Вука: „а за ријечи донио ми је читав рис хартије исјечене на једнаке листиће у осмини“. Копитар је у писму од 3. септембра 1815. победоносно јављао Добровском: „мој Вук сад ради српски Речник“. Али ипак, Вук није систематски прионуо на посао одмах ту, у Бечу, него тек јануара 1816. у Шишатовцу. У том фрушкогорском манастиру Вук је провео неколико месеци 1816. год. као гост тамошњег архимандрита, ученог књижевника Лукијана Мушицког. Ту је Вук обавио прву фазу посла око речника: скупити српске речи које ће бити у речнику. Ту је, наравно, требало тражити по сопственом сећању и вероватно ловити речи које су наилазиле у свакодневном контакту с околином. Али да не би што пропустио, Вук се послужио и неким од речника приморских и кајкавских лексикографа. Ту му је идеју свакако дао Копитар, а он му је уосталом и послао речнике. По преписци између њих двојице и по првом Објављенију о Рјечнику изгледа да су ту били Микаља, Дела Бела, Јамбрешић, Белостенец, Волтици и Стули. Ти су се речници, додуше, могли наћи и много ближе Шишатовцу, у карловачкој митрополијској књијници, али Вук није био „рад просити помоћи сербскоме језику у највећег непријатеља његова“ (митрополита Стевана Стратимировића) и Копитар је стога на Вукову молбу несебично, на свој ризик послао драгоцене томове из своје личне библиотеке несигурном „делижанцом“ из Беча преко Новог Сада у Шишатовац. Вук је ишао кроз ове речнике (а уосталом и кроз већ помињани *Немецкиј и сербскиј словар* из 1790) од једне речи до друге и испитивао је оне које је и сам знао из сопственог језичког искуства, а изостављао оне које су му биле туђе.

Вукова преписка, тај главни извор наших знања о томе како је Рјечник настајао обавештава нас и о лексикографским проблемима с којима се Вук сударао радећи у Шишатовцу. Он је Копитара питао за савет да ли да наводи и прилоге изведене од придева, затим повратне глаголе, колективне именице, диминутиве и аугментативе. Било је, даље, међу њима и разговора о распореду речи, и Копитар је инсистирао на томе да се строго одржи азбучни ред, дакле без груписања речи по њиховом сродству и без издвајања

турцизама на крај књиге. Вук је Копитару јављао и о својим новим изворима материјала: о једном поменику, старом двеста година, који је нашао „овђе у једном намастиру“ и из којег је „извадио више од 1000 српских имена, које мушких, које женских“ и о једној баби из околине Крушевца од које је записао преко педесет песама чије су дијалекатске особности привукле његову пажњу.

Исписивање и узбучавање речи одмицало је брзо; већ 17. марта јављао је Вук Копитару да ће Рјечник „јошт за 10 дана бити готов (тј. све ријечи у ред постављене)“ и да ће затим отићи у Србију да прикупи нових података о дијалектима. Судаћи по томе што је Вук негде средином априла прешао у Србију, ова фаза посла око Рјечника била је готова до тада. Али Вуков излет у Србију био је брзо прекраћен. Он се свео на путовање од граничног прелаза код Митровице до Београда и на повратак из Београда преко Земуна. Изгледа да за оних месец дана колико је тада провео у Србији Вук није ни прикупио неког знатнијег дијалекатског материјала. А питање је, уосталом, да ли је то и било главни циљ његовог пута. Има индиција које говоре у прилог претпоставци Миодрага Поповића да се „Вук био уплео у неке опасне послове“ и да је ишао у Србију зато да би по налогу устаничке емиграције обавио неку тајну политичку мисију. Али прилике у Србији биле су мучне и нимало повољне за људе из првог устанка. Уз помоћ Турака, Милош се с тим људима немилосрдно обрачунавао, у тежњи да се ослободи свих могућих супарника у борби за власт. Баш средином маја 1816. погубљени су на Калемегдану на ужасан начин Петар Молер и Радич Петровић, угледне старешине које су у Карађорђевој Србији играли важну улогу. Немамо доказа да је Вук носио поруке емиграната баш овим људима, али је извесно да је догађај оставио на њега најтежи утисак. Не оставивши своје дијалектолошке планове, Вук је пожурио да се поново нађе на тлу Аустрије. Почетком јуна 1816. он је био опет у Шишатовцу.

Друга фаза посла око речника састојала се у преводу српских речи на немачки и латински. Додуше, првобитно је требало да се да превод на немачки и италијански. Тако су бар Копитар и Вук били обећали Павлу Соларићу

који је скупљао пренумеранте за Рјечник по приморју. Доцније је ово измењено, на жалост и љутњу Соларића који је тврдио да је обећање о италијанском преводу управо и привукло његове пренумеранте.

Вуково знање како немачког, тако и латинског језика било је непотпуно (он је латински управо учио у Шишатовцу током свог боравка 1816). Вук и Копитар су се надали да ће око превода на немачки Вуку помоћи Мушицки. Али тај књижевник пун великих планова, који је у животу ипак тако мало урадио - није имао времена. Сав посао остао је на Копитару. „Ја сам Вама казао“, писао му је Вук августа 1816, „да ћете Ви имати посла око Србског Рјечника више него ја“.

И стварно, кад се Вук у септембру вратио у Беч, почео је период истрајног заједничког рада. Из Вукових писама Мушицком сазнајемо да су он и Копитар седели у Вуковом стану свако вече, испочетка од шест до осам, а касније од шест до девет, прегледајући и обрађујући материјал за речник. Вук би објашњавао значење сваке речи, а Копитар би давао немачки и латински превод. То је трајало све до априла 1817. кад је посао око превођења био приведен крају. Копитар је тако својој улози инспиратора и ментора додао још и незахвалну функцију коаутора чије име неће моћи бити исписано уз наслов књиге. Његово старање око Рјечника остаје образац пожртвоване оданости, идеји и пријатељу у исти мах.

Вукова писма Мушицком из ове епохе пуна су неког тријумфалног тона. Никад Вук није био толико устрептао, тако младалачки одушевљен као у ове дане кад је постајао свестан шансе да у животу учини нешто одиста велико, и кад је из дана у дан посматрао како дело расте и уобличава се. А и за Вуково интелектуално формирање ово је био одлучан период. Свакодневно у непосредном контакту са великаном славистике, и то пролазећи систематски кроз целокупан материјал нашег језика, Вук је тада несумњиво учио више но икада. Поводом сваке речи понаособ, Копитар му је откривао оно што је знао. А знао је одиста много. У многобројним опаскама уз поједине речи очигледни су трагови Копитарових знања о најразличитијим језичким поја-

вама, таквима као што су нпр. аустријски дијалектизми или новогрчки изрази. Сарађујући с Копитаром, Вук је пречистио појмове о старословенском језику и научио да разликује његову руску редакцију од старе српске за коју је сматрао да је првобитна. А сазрело је и Вуково гледање на наш језик и правопис, па и само његово даровито језичко осећање, кристалисало се у свесно знање нашег језика.

Али у једном погледу као да је Вук остао неодлучан и после ових шест месеци заједничког рада с Копитаром. То је питање правописа. Вуково *Објављеније* о Рјечнику, у пролеће 1816, било је наравно писано углавном старим правописом, али ни *Вшоро објављеније*, с пролећа 1818, не показује неки напредак у овом погледу. Таква је, уосталом, и Вукова преписка све до средине 1818. године, а и његови чланци публиковани почетком те године. Вук је у то време већ увелико био начисто с тим какав би правопис био најбољи за Србе, али је ипак и даље тактизирао, свакако у уверењу да би коренито новаторски правопис могао одбити српску публику од њега. У доба док је тражио пренумеранте и мецене Вук је свакако сматрао неопортуниим да изађе с таквим правописом. Али он је о томе стално мислио и кокетирао с идејом да уведе не само слова „елъ“ и „ењ“, већ и јоту. У писму Мушицком од 14. маја 1817. он вели да би могао навести „иљаду примјера... ђе здравиј разум каже, да треба *елъ* и *ењ* и *јотѣ*“. Вукова преписка показује да се он у оно време консултовао око правописа с неколико људи - с Мушицким, Гершићем и Соларићем. Утолико пре морамо претпоставити да је ово био и сталан предмет Вукових разговора с Копитарем, чије је мишљење он ценио више но ичије и с којим је у Бечу био у свакодневном личном додиру. Савети Гершића и Соларића нису се показали корисни, док је од сугестија Мушицког Вук усвојио ону у погледу облика слова ђ. Иначе, мишљења Мушицког била су колебљива и не увек напредна, а Вук као да се све више приклањао радикалном решењу. И кад је најзад у пролеће 1818. дошло до штампања речника, он је дао у штампу рукопис редигован новим правописом, оним који је у основи задржан до данас. Није нам познато кад је Вук извршио промену у рукопису која је свакако задала доста посла. Да ли је то

било преправљање у последњем тренутку, после изненадне одлуке Вукове да поступи по савести? Или је можда рукопис био преудешен још много раније, кришом од српске јавности, па и од Вукових пријатеља?

Иако је Рјечник још априла 1817. био углавном спреман, он је ушао у штампу изгледа тек априла следеће године. То је време Вук свакако употребио за израду Предговора и Српске граматике који иду уз Рјечник, а такође и за уношење допуна и исправака. Уосталом изгледа да су понеке ствари биле остављене нерешене све до последњег часа. Још 13/25. септембра 1818. писао је Вук Мушицком да ће граматика уз Рјечник бити на немачком, али је она ипак одштампана на српском, свакако током новембра исте године.

Али било је око Рјечника и проблема сасвим другачије врсте, таквих који су довели у питање само његово излагање. Ове невоље савладали су Вук и Копитар тек после дугог мучног рвања које је захтевало и велику упорност и много довитљивости.

Требало је пре свега наћи средства за штампање књиге. Било је то опсежно дело компликованог слога, дакле неизбежно скупо, а несигурне прође. Додуше значај таквог дела давао је наду да ће оно бити куповано, понегде из патриотизма или љубави ка књижевству, а понегде и ради практичне користи. Српској публици Рјечник је могао послужити као извор обавештења не толико о сопственом језику, колико о немачком и латинском, језицима који су тада у Аустрији доминирали не само администрацијом, већ и културним животом, а уколико се тиче немачког, углавном и економским. Отуда је Вук рачунао на пренумеранте, људе који ће својом претплатом у ствари кредитирати издавање књиге. Али, иако је организовао широку мрежу скупљача претплате и живахну агитацију, Вук није могао наћи пренумераната довољно да покрије трошкове слога и тиража. Српско културно тржиште, у којем ни данас толике корисне едиције не могу да опстану без потпоре, тада је било још кудикамо мање и сиромашније него у наше дане. А многи су се, уосталом, предомишљали чекајући да виде хоће ли књига заиста изаћи и каква ће бити. Тако је Вук спао на то да тражи мецене. Тужан је то био посао, то тражење помоћи

од људи који имају. Било је ту и понижења, и свакојаких обрта, и неизвесности све до последњег чина расплета. А тужан је некако и сам списак племенитих добротвора, оних који су се најзад нашли. Чудним парадоксом, излагање дела које је демократизовало српску културу омогућили су један богаташ из грађанског сталежа и два охола феудалца - оба двојица иначе најљући противници те исте демократизације. Цинцарин Теодор Тирка, бечки трговац, дао је пет хиљада форинти по наговору своје жене чије је пријатељство хроми списатељ био трајно задобио. Тиркина помоћ, кудикамо већа од свих других, имала је одсудну важност и обавезала је и Вука и српску културу. Уосталом Тирка је и у улози мецене умео да избегне новчани губитак. Он своје форинте није поклонио, као што су учинили други добротвори и као што би се могло закључити из Вуковог јавног признања, већ их је позајмио с тим да по завршеном штампању преузме целокупно издање и продајом наплати своје потраживање. Што се тиче угледног поморишког племића и велепоседника Саве Текелије који је дао пет стотина форинти и митрополита Стевана Стратимировића, властелина кулпинског, чији је дар изнео триста форинти, они су приложили помало из сујете, а помало и преварени Вуковим објављенијима која су наговештавала знатно друкчију књигу. А било је свакако, бар код Текелије, и искрене родољубиве свести о томе да је први српски речник ипак, без обзира на све друго, дело које треба потпомоћи. Једног имена, међутим, нема на списку, иако би му на неки начин ту било место. Књаз Милош Обреновић, којем се Вук обраћао у уверењу да му је дужност да помогне овакво предузеће - и који је чак и био обрекао помоћ - није нашао за вредно да издвоји из своје касе коју су већ тада почињали пунити харачи из целог београдског пашалука.

Док се у тражењу материјалне потпоре морао у првом реду ангажовати сам Вук, налажење издавача било је углавном Копитаров задатак. Проблем није био лак: у аустријској монархији једино је будимска штампарија имала дозволу да штампа српске књиге, а њој је, настојањем митрополита Стратимировића, било забрањено да објављује књиге правописом друкчијим од уобичајеног. Перспектива

је изгледала херметички затворена. Схватајући озбиљност ситуације, Копитар је још врло рано почео да тражи решење, користећи се својим многобројним везама и положајем цензора словенских књига. Његови напори ишли су од наговарања појединих бечких штампара да траже дозволу за штампање српских књига до писања службених представки надлежнима у овом смислу. Али штампари се или нису могли придобити, или би се касније уплашили и предомислили, док су опет високи форуми државне управе били дозлабога неекспедитивни, чак и онда кад су показивали добру вољу. Тако су се после довршетка припремања речника за штампу низали месеци испуњени бригом и немиром, све док се није изненада указало решење. Постојала је у Бечу штампарија калуђера мекхитариста, Јермена католика, која је још одраније имала неку генералну повластицу за штампање књига на свим источним језицима. Копитар се у добар час сетио мекхитариста и чињенице да и српски језик може проћи као источни. Баријера је била изиграна.

Слагање текста је почело, изгледа, негде у марту 1818. и трајало, не без извесних застоја, све до позне јесени. Прво је одштампан сам речник, док су делови с римском пагинацијом у почетку књиге дошли на ред тек затим. Крајем новембра штампање је било окончано, а већ почетком децембра Вук је кренуо на свој историјски пут у Пољску и Русију, остављајући речник Тирки да га он растура.

Тирка није показао неку хитрину у разашилању примерака речника. Почетком 1820. још увек је било претплатника који су се жалили и протестовали што нису добили књигу. Али још много гласнији били су протести оних којима је она доспела у руке.

Три су ствари у Рјечнику могле изазвати озбиљно негодовање присталица правца којим се у српској књижевности дотада ишло. То су: народни језик очишћен од црквенословенских елемената, револуционисани правопис и јекавско наречје. Међутим, када се Рјечник појавио, нису ово били поводи за најјачу вику. Највише пажње и готово једнодушно згражање у српском друштву привукле су две појединости од трећеразредног значаја: латиничка јота у Вуковој ћирилици и многобројни нечедни изрази. Кривицу за

оба ова погрешна потеза сноси, изгледа, Копитар који није био јак ни у такту ни у тактици. Он је саветовао Вуку да уведе знак *j*, помало у жељи да одвоји српску азбуку од православне традиције, а помало и у илузорној нади да ће сви јужни Словени до краја прихватити једну комбиновану латиничко-ћириличку азбуку какву је он замислио и каквој би увођење јоте у јужнословенску ћирилицу свакако крчило пут. Слово за глас *j* заиста је било преко потребно нашој ћирилици, али у тренутку кад га је Вук уводио, њему је на располагању стајало неколико слова која су већ дотад имала право грађанства у ћирилици, а која су његовом реформом остајала без функције. Да је Вук изабрао неко од тих слова, нпр. *í, î, ÿ* или *ь* (од којих би прво било без сумње најподесније) место знака *j*, избегао би примедбе о пошочкавању српске азбуке које су га после упорно пратиле деценијама, дајући његовим противницима у руке јефтин аргумент. С тим се аргументом, додуше, није могло лако јавно иступати, али је он, ширен полушапатом, имао запаљиву моћ у српском друштву, тада још увек наоштреном због аустријских покушаја католичења и однорођавања. Има разлога за веровање да је Копитар сугерирао Вуку да уврсти у речник и речи које се обично избегавају у пристојном друштву, а сигурно је да је у Копитаревој моћи било да Вука одговори од уношења тих речи. Али он то није учинио. Сматрао је, свакако, да је науци потребан потпун преглед свих речи у језику, а биће да је имао и склоности за ову врсту несташлука. Али честејши пароси, поштенородни трговци и сви они други малограђани чија имена читамо у списку пренумераната, они су ствар примили сасвим друкчије. Нема сумње да је у хору погрде глас хипокризије био од најбучнијих, али је сигурно да је ту било и искреног незадовољства због мноштва прејакних израза у књизи коју су многи били наручили зато да би им из ње учила деца.

Тако је непромишљеност Вукова и Копитарева дала прилику противницима реформе да речник дисквалификују пред незрелом српском публиком. Уместо да се говори о свим оним крупним новинама које је књига уносила у српску културу и да се према њима заузима став, свуда се нашироко причало о ситницама без којих је дело одиста могло

бити. Ту углавном и није било правога оцењивања, већ само иживљавања. Стратимировић, који се пре појаве Рјечника осјећао толико несигурним да је сматрао за потребно да се и сам уврсти у ред његових патрона, сад је поверовао да је дошао тренутак за противнапад. Додуше, ни тужба полицији због скаредности у речнику није успела да уништи књигу, али су поруге свеле на минимум њен непосредни ефекат међу Србима. Сасвим су ретки били гласови одобравања, па и они су остали скривени у приватна писма и у разговоре вођене у четири ока.

Док је тако Рјечник претрпео неуспех код куће, у широком свету он је доживео признање и похвале. О њему је одушевљено писао Грим, њиме се у својим радовима служио Добровски, њему су аплаудирали пољски и руски научници којима је Вук презентирао своје дело. За учену Европу, Рјечник је постао извор познавања српског језика, главни и готово једини.

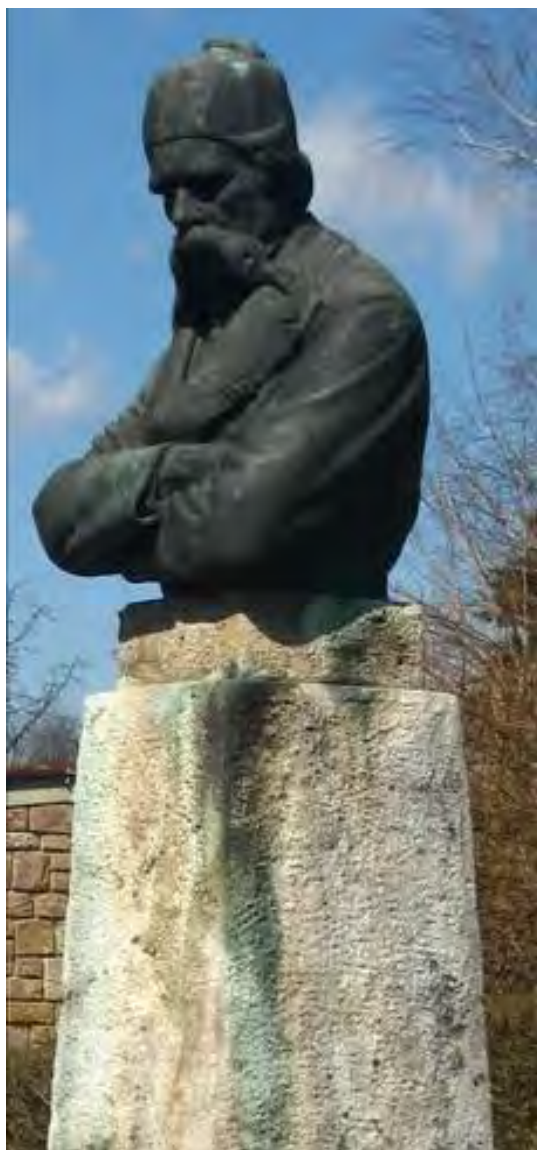
Заједно с издањима народних песама, Рјечник је Вуку обезбедио међународно име. „Нико није пророк у сопственом завичају“, тврди старинска изрека. Истина је да се често догађа да велики људи буду боље схваћени у туђини него у својој земљи, али је истина и то да слава обично ипак нађе пута, макар и обилазним правцем, до средине из које је великан потекао.

Међу Србима прво издање Рјечника никад није постало стандардни приручник који ће се свакодневно консултовати. До Вукове победе, на њега је већина учених Срба гледала попреко, а ђачкој омладини оно се није могло давати у руке због непристојних речи. Доцније се, управо некако истовремено са коначним успешним обртом у Вуковој борби, појавило и друго издање Рјечника, богатије и очишћено од непожељних израза, које се намах претворило у библију српских филолога.

Новине у језику и правопису спроведене у првом издању Рјечника постале су стална карактеристика језика Вукових списа који су се појављивали затим. Њихова присутност бивала је све делотворнија са сваким новим написом Вуковим, а затим и његових следбеника. Свакако, прво издање Рјечника није дело које је остварило победу, али је

ту формулисан програм који ју је извојевао. Није то био тренутак тријумфа, већ развијања заставе под којом се, после дуге борбе, најзад тријумфовало.

(Из *Поџовора* Српском рјечнику, Просвета, Београд, 1969)

Сјоменик у Тришћу

ТЕМА БРОЈА

СРПСКИ РЈЕЧНИК (1818 – 2018)

ВУКА СТЕФ. КАРАЏИЋА

Избор текстова

ТЕМА БРОЈА

**„АКО САД ЖИВИ ОСТАНЕТЕ,
ДУГО УМРЕТИ НЕЋЕТЕ“**

Љубомир СТОЈАНОВИЋ:

Појава речника – Одзиви код српске јублике

Јован КАШИЋ:

Судбина Рјечника у Србији

*Гос. А. Савићу, проф у Новом Саду, одбор за издавање
у Београду 29 јуна 1892. Вукот дело.*

СРПСКИ РЈЕЧНИК

ИСТУМАЧЕН

ЊЕМАЧКИЈЕМ И ЛАТИНСКИЈЕМ РИЈЕЧИМА

СКУПИО ГА И НА СВИЈЕТ ИЗДАО

ВУК СТЕФ. ЖАРАЦИЋ

ТРЕЋЕ ИЗДАЊЕ

ДРЖАВНО

У БИОГРАДУ

У ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

НА ПРОДАЈУ У КЊИЖАРИЦИ В. ВАЛОЖИЋА

1892

ЦИЈЕНА 4-50 ДИНАРА

Српски рјечник, у Биограду, 1892. (насловна страна)

Љубомир СТОЈАНОВИЋ

ПОЈАВА РЕЧНИКА – ОДЗИВИ КОД СРПСКЕ ПУБЛИКЕ

Довршивши штампање предговора к Речнику, Вук је отишао почетком децембра у Русију, а оставио Тирки да га повеже и разашље.

Тирка га је врло споро повезивао и разашилѐао. Првог марта још ниједан примерак није био никоме послат. За доње крајеве послати су у Нови Сад тек половином маја, али Панић у Шиду добио их је после 14. октобра, Васиљевић у Земуну 22. децембра, Атанацковић у Сомбору после 16. фебруара 1820; па ни у априлу те године нису били још свима разаслати (Петровски 673⁶; Преп. I, 168, 510; II, 419; III, 88, 530).

Једно то, а друго изненадни одлазак Вуков у Русију, дали су при лику његовим непријатељима да протуре у народ разне за њега непријатне гласове. Једни су говорили да је побегао не смејући да дочека излазак Речника; други да је тумарнуо у свет са претплатом и да Речник неће ни изићи, и т. д. (Преп. I, 166; II, 418; III, 88).

Речник је код српске публике наишао на тако рећи једнодушну осуду, како због новог правописа, тако - и нарочито - због срамотних речи, тако, да и оно мало Вукових пријатеља, који су Речник бранили, нису имали довољно и јаким аргумената да то оправдају. Али то је непријатељима Вуковим био само згодан повод, а Речник је од њих осуђен пре него што је и угледао света, јер су по ранијим Вуковим радовима, а нарочито по полемици с Видаковићем унапред у главном знали какав ће бити.

Кад је Вук издао други оглас, и Копитар напише један.¹ У том су огласу изнесене исте мисли које и у Вуковој

---

¹ Изписао је у Oesterr. Beobachter-у од 17. априла, у Leibacher Wochen-blatt-у од 25. маја, у Archiv-у Хормајеровом од 8. и 10. јуна, и мало пре-рађен и измењен у Vaterl. Blätter 24. јуна. На српском у изводу у Давидови-

критици на Љубомира. Пошто је обележио границе српског језика, вели да њиме говоре 4-5 милиона, али њиме пишу од пре 300 година само католици, а православни тако рећи њиме сасвим и не пишу. Узрок је томе што њихови називи-научници (Aftergelehrten) мисле, па чак и тврде да језик којим говори пет милиона људи није никакав језик, и да се само старословенским може и мора писати, или управо не ни њиме, већ неком чудном мешавином старог и новог што управо и није никакав језик, јер га сваки писац гради по тренутном расположењу, како му у перо дође. Даље вели (као и у писмима Вуку), да то не може задржати природни ток ствари, као што није могло бити ни у Италији ни на другим местима, да живи народим језик не отме маха мртвоме. Број приврженика народног језика почевши од Доситија расте све више, иако у њихову језику има још остатака словенских, али тако је било у почетку и код Талијана и код Француза. „Срећан је и готово јединствен случај, да овај, од својих мрачњака (*obscuris viris*) тако презрени дијалекат има необично богату усмену књижевност, то су необично лепе народне песме сваке врсте, од којих је г. Вук Стефановић до сад (од 1814) две свеске издао, али које, потпуно скупљене, јамачнио би преко тугета свезака изнеле (толико не износе ни грчки ни латински епичари, лиричари и антологисти, који су до нас дошли).“ Велика се потреба осећала за граматику и речником тога језика, јер оно што су католици издавали или није довољно, или је врло ретко постало. Православни нису до сад имали ни граматике ни речника, јер онај од 1790. врло је рђав, и више руски него српски, па и он се не може више добити. „Г. Вук коме српска литература толико дугује, и коме ће још више дуговати, помогао је овој потреби.“ Па завршује кратким описом какав ће бити Речник, колика му је цена, коме треба слати претплату, и да ће одмах после тога изићи и Немачко-Српски део, Српска Граматика за Немце и Читанка.

Овај је оглас изазвао велико незадовољство у славеносербским круговима. Нарочито је био незадовољан и љут митрополит Стратимировић. Он, иако је отрпео Вукове н-

---

ћевим Новинама од 19. априла, а у целини у Лет. Мат. Срп. књ. 27 стр. 80 (за год. 1831), и у књ. 229 стр. 86 прештампан у оригиналу на Leib. Woehb.

ападе на Видаковића који су посредно и њега погађали, није могао отрпети нападе Копитареве, јер је „, Aftergelehrten)“ и „,obscuris viris“ узео као личну увреду.

И Копитар и Вук били су несумњиво обавештени какав је утисак овај оглас учинио на Карловачке кругове, и побоје се да то не нашкоди скупљању претплате. И врло је вероватно да је Чапловић по наговору Копитареву написао (19. јуна) једно писмо Стратимировићу, пуно похвала Копитару. Он је нарочито подишао Митрополиту хвалећи Копитара као цензора о *источној цркви* у његовој књизи (Slavonien etc.), коју би други цензор страшно искасапио, он не само што ништа није избрисао, него му и на неке ствари нарочиту пажњу обраћао, и радовао се што се једном о источној цркви нешто ваљано написало; како је спречио штампање једног списа који је католички цензор са неким брисањем био допустио; како је човек без икаквих предрасуда и Србима свим срцем одан; како га је питао да ли Митрополит има све списе Добровског, и како би се он постарао да му достави што нема; како се необично много трудио око Вукова Речника, који је право национално подузеће, и ванредно добро изађен, и заслужује његову пажњу да пред Србима, који ово дело могу набавити, рече коју реч, да би се број претплатника умножио. - Митрополит му одговори (29. јула) да се ни у колико не слаже са принципима којих се при изради Речника држи Вук и његови сарадници, али опет мисли да и такав Речник и при свим овим погрешкама може бити користан, и да ће му послати помоћ. Он цени Копитара и његове патриотске тежње, али му се ни мало не допада његов чланак у коме се напада старословенски језик и исмевају његови браниоци. Ако је Копитар мислио да јаче помогне Вуково дело, то је могао учинити, а да старословенски језик тако саркастички не омаловажава. Али ипак зато његово високо уважање, које према њему од пре има, неће се ни у колико изгубити. <Н. Писма 76 7-770). У то време (између 9 јула и 3. септ. - Преп. II, 224 и 227) Стратимировић је заиста и послао Вуку 300 f. w.w.

Тај одговор Митрополитов несумњиво је био саопштен и Копитару, и он напише (23. августа) Митрополиту писмо, којим је хтео да ублажи или заглади оштрину својих

израза у огласу. То писмо није сачувано, и познат нам је само овај одломак: „По моме мишљењу Макаронизам мора престати, и место њега мора доћи чист старословенски на једној и чист говорни српски језик на другој страни. Ваша Екселенција треба да се стави на чело и једном и другом“ (Н. Писма 785; Преп. II, 758). Не знамо шта му је Митрополит одговорио (31. авг.), али свакојачко, Копитар је задоцнио. „Примедбе“ на његов оглас већ су биле написане и изишле су 5. септембра.²

Садржина овог одговора била је позната Гершићу, и он је о том известио Вука писмом од 25. (по рим?) септембра (Преп. II, 758) „какви су се на вас црни облаци подигли! Ћсте л' се уплашили? Ако сад' живи останете, дуго умрети нећете. Ал' где ћете се заклонити? Ко ће вам помоћи? Народ? Овога нема. Нема? Да! Свуд' су већ Славени предузели, Славени прави, а покварени исчезоше, као дым, као пра пред ветром (т. ј. нема ни Срба ни Славено Срба, који су хтели да поправљају језик већ су све чисти Славени). Да плачемо! Ћзык нам' узеше, уста затворише, толико векова натраг отераше. Но лагано. Не отераше, него терати почињу. Вук прост, безкусан, неслан; Копитар ни србски не зна, ни славенски, и ние више него шест школа свршио. - Ово є усмена и писмена критика овдашња. Сад' се држите, ал' пријателя вашег таите.“ Гершић је био незадовољан што је Копитар учинио Митрополиту уступак да се може писати и славенски: „Г-н се Копитар осрамотио, што є великому овому писао. *Meiner Meinung nach soll man entweder ächt slawisch oder in der reinen serbischen Umgangssprache schreiben.* Нема овде погодбе. Он само оће и треба да србски пише, то єст онако, како народ говори.“ Па онда додаје ове сасвим тачне и за оно доба код Срба јединствене мисли о постанку књижевног језика:

„Разуме се по себи, да ће се списатељи мало по мало от говорног, єзика и чистотом, и редом уклоняти, док за неколико векова ил'десетиня писменый од говорног тако да-

² У Oester. Veob. бр. 260; и 10. септ. на српском у Давидов. Нови-нама, и наново 1831 г. у Л. М. Српске књ. 27 стр, 44, заједно с Копитаревим огласом.

леко оде, као што се и код други народа паметны и просвећени случило. Ту ће ти изостати *шудекара, ондекана...*

А засад' смо мы Србљи сви еднаки, нит' се по правди може рећи: *Он ѿпросио србски ѿише*. Сви сад' ово чинимо, другачије не знамо, нит можемо. Овако су сви народи поступати морали, док су онамо, куд сам пре казао, дошли. Ал ово є мало место за мысли коє я о езику нашем имам. Одавде и видити не можете. Зато нит' ме осуђуите, нит волите.“ Није се смео потписати, већ место потписа стоји: „Знате коє.“

Као што се види одговор је написан у Карловцима и по свој прилици од Митрополитова протосинђела Хранислава, а свакојако са знањем и одобрењем Митрополитовим, а можда и уз његову сарадњу.

У тим *Примедбама* изнесене су већ познате идеје тадашњих „учених“ о народном и старословенском језику, и о њиховим међусобним односима. Словенски језик није ништа друго до прави чисти српски, и према томе ни једном словенском народу није тако лако као српском њиме писати и у књигама га задржати, јер се на њему врши богослужење; њиме се пишу све црквене и школске књиге; младеж се њему учи у школама по граматикама Смотрицког, Вујановског, Мразовића и др.; српско духовништво и конзисторије, и образованија класа народа на њему отправљају своје послове и пишу словенска дела. То није мртав језик, јер живи у устима не само Срба и других Илира, већ и у устима Руса и Рушњака, и прост човек сваког словенског народа разуме га као и саксонски простак што разуме високо-немачки. Он није порушен, иако су књиге у Русији штампане, већ је чист као што је и у почетку био. Срби га не могу напустити и због тога што се народни језик, од како су се они почели мешати с другим народима, искварио, и у правом граматичком смислу не може се ни назвати језиком. Тврђење Копитарево да искварени српски језик према словенском стоји као талијански или француски према латинском, нетачно је, јер латински језик није њима коренити, већ су Талијани и Французи попримали туђа, од различних народа узјамљена наречја. Ако се од њих одузму ове тако рећи хемијски скрпљене речи других народа, оне ће се из основа подићи и ни

најмањег трага класичних Римљана неће за собом оставити. Напротив, ако се из српског језика ка одузму туђе речи, и ако се изостави оно што квари његов прави граматички строј, он ће се показати као прави чисти српски т. ј. словенски језик, којим се Срби и данас служе као и пре хиљаду година. Овог праоца свих Словина и Анта, т. ј. Винда или Словена, Србин је пре свих словенских народа узео за свој књижевни језик, и како ће овог свог, части достојног оца презрети и свој садашњи сиромашни, простачки језик за књижевни узети? Је ли могућна његова класичност, и је ли се икад пређе могао њим, без помоћи словенског, довољно изразити? Па кад је тако, како би се његовој оскудици помогло, откуда би га обогатили? - Г. К. не допушта из словенског, а друга словенска наречја исто су тако нечиста као и српско. Ако би узели из туђих језика, онда би то била још гора мешавина него између српског и словенског. Ако би се правиле нове речи по аналогiji исквареног српског језика по Вуковој граматици, то би српско наречје постало још горе него што је данас, јер у њој нема никакве естетске критике и учи све наопако, а писци свих народа дужни су бирати из вишег језика оно што је најблагодородније, најчистије и најбоље. Тај виши језик место исквареног српског не може никакав други бити него словенски т. ј. чисти српски, и према томе никакав Србин не може бити способан написати какву књигу ако савршено граматички не зна словенски.

Карактеристично је да се овим чланком, као што Гершић вели, напуштају Славено-Серби, т. ј. они који су хтели да српски прости језик облагорођавају и поправљају словенским, већ се тражи чист словенски језик у књижевности. То је несумњиво резултат оштре и убедљиве критике Вукове Видаковићева Љубомира. - Овим је био задовољан и Копитар. У свом одговору он вели: „На тај начин биће од сад у српском књижевном језику само два: црквенословенски за свечане случајеве (као латински) и чисти говорни српски,“ само тражи да се црквенословенски очисти од русизама, и зато опрашта писцу све друге слабе стране његових примедба.

О самом Речнику у Примедбама се вели да, по огласу судећи, неће бити бољи од Бечког који и ако није чист

српски, али има тежњу да српски језик очисти, док Вуков хоће да у Српску литературу унесе још више простачких израза из покрајине *Jagpa* у *Турској*, искључујући сасвим славенизам. Искварени српски језик стоји према словенском у истом односу у каквом стоји искварени говорни немачки према чистом. Какав би изгледао онај Немац који би писао граматику и речник у том исквареном наречју с намером да из цркве, из школе и из уста образованих Немаца истисне чисти немачки језик? Зашто не би и Срби ишли трагом Немаца? Г. К. не може назвати „назови-научницима“ браниоце чистог језика, јер и он сам не пише простачким наречјем. Оставља читаоцима да пресуде, могу ли се назвати „мрачњацима“ (*virī obscurī*) људи као Рајић, Терлајић, Дарвар и др. Напоследку, жали што достојног г. К., који не зна како ваља ни чисти ни искварени српски језик, мора упутити да се држи онога што зна (на Орацијево *Sumite materiam*), и кад је могао словенске писце у јавним листовима исмејавати, сажалевати или још и грдити, то он не мисли, да је језик најважнији знак особности народне, и да наопаке граматике и речници упропашћују словенски језик, на штету српске цркве, и зато га мора још више сажалевати, и неће да се позива на судбину оних словенских и немачких народа, који су напустили свој језик и писмо.

На ове Примедбе одговорио је и Вук и Копитар. Вук у предговору Речнику, а Копитар у последњој свесци *Jahrb. der Litteratur* за г. 1818.

Вук вели да његова Граматика мора учити наопако за свакога ко жели доказати да Срби немају другог језика сем словенског. Његов је задатак да пише онако како се у народу најобичније говори, да би и странци из његових књига могли видети како Срби у данашње време говоре. А што је рецензент рекао да ће у Речнику бити речи из *Jagpa* у *Турској*, а не у Србији, то га је или пакост водила, или се бојао да странци не реку да у *Србији* ваља и тражити *српски* језик. Он је у огласу рекао, да ће ту бити речи које Срби говоре како по *Турској* тако и по *Немачкој*, а и за сам јадарски говор, кад би га рецензенат познавао, не би могао доказати, да је гори него на ком другом месту. Пита, како је могао из огласа разумети да у Речнику неће бити ништа сло-

венског, кад у српском језику има на хиљаде словенских речи. „По свој прилици онај Г. рецензент не зна управо ни што је Српски, ни што је Славенски,“.

А што се словенског језика тиче, то се сваки паметан човек мора чудити, што рецензент вели да га српске граматике, макар какве оне биле, у пропаст бацају. Њему се не може дубља пропаст копати него говорећи и пишући да је српски и словенски једно исто и пишући српски по словенској граматици. Напротив, њему ће се највећа услуга учинити, кад се у школама буде учило: ово је језик српски, а ово словенски, ово је граматика српска, а ово словенска. Онда ће се јамачно боље знати оба језика, али онда неће смети сваки по своме *вкосу* којешта о њима лупати, него ће говорити само они људи који ствар познају и разумеју. А штете српској цркви не може никакве бити, јер српска црква није основана ни на чивутском, ни на грчком, ни на словенском језику већ на Христовима истинама, које су једнаке у свима језицима. Колико је Јеванђеље изгубило што је с грчког преведено на словенски и на влашки, толико би изгубило да се преведе и на српски, и толико ће изгубити што ће данас сутра изићи преведено на покварени и нечисти (по његовом мишљењу) руски језик, па се цар Александар и св. Синод не боје да ће руска црква пропасти, но се надају да ће се још боље утврдити.

Копитар је у свом опширном одговору пуном ироније, и стварним научним разлозима шале ради разбио све ове незнатичне *примедбе*, тако да се ова полемика тим и завршила,³ али у толико је жешћа била усмена критика кад су читаоци, с пролећа 1819 г., почели добијати Речник у руке.

На питање Вуково (још из Лавова при повратку из Русије), како је прошао Речник у Карловцима, Мушицки му одговара:

„Нигде горе! Публична и јавна хула, гнушеније, презрјеније и омерзеније - његови су пратиоци. То све учини... хак вам је.“ У другом писму опет (16 фебр. 1820): „У Карловцима на ново лето при вечери бијаше беседа о вашем

³ Одговор Копитарев преведен је у Давидозићевим Новинама крајем 1820 г. у додацима к бр. 99, 101 и 105; али је пре тога било три пута говора о њему: у додацим. 1 к бр. 7 за г. 1819. и к бр. 54 и 78 за г. 1820.

Словару. Рече С.С. чини чест Шишатовцу. Ја сам ћутио. Онда и они престаше... Ја сам вас пред епископом Путником бранио. Али ништа не допуштају. Опет сам почео редом хвалити: разум чист и зрео, оштроумије, вкус у литератури, неуморност у делу! Ал' вичу: какав разум, какав вкус! Метнути у књигу *акримандријѝ*, *акријера*, *ѝричешало*... И тако се свуд хули и ружи ваш Словар. Могли сте без тога бити.“

„Мени је драго - одговара Вук - кад у мом рјечнику друге погрјешке не налазе осим акријера, акримандрит..., и остале овакове.

Велите да сам могао без тога бити; али да није тога, они би викали на друго, па зато је баш требало то.“ (Преп. II, 238, 249, 253).

И Вук је имао право, јер *Примедбе* на оглас Копитарев изишле су пре Речника, дакле кад се није знало да ће у њему бити и тих речи.

Магарашевић му пише да Речник прештампа за децу, што је и Копитару говорио, „могао би онда весма полезна школска књига бити.“ (Преп. II, 474). Мушицком је међутим писао да су се и Вук и Копитар „осрамотили.“ И Мушицки одговарајући му чуди се и љути на Копитара што је као цензор допустио „оне свињарије или свињарства,“ кад му је дужност да ништа не допушта „*contra bonos mores*. Срећан ће бити ако га Митрополит не устужи полицају Бечком. Лакомислени људи, шкодише общчеј ползи, и сопственом свом намјеренију, што је још луђе.“ (Голубица IV, 308).

О прештампавању Речника писао му је доцније (26 дец. 1821) и Мушицки. „Ви довољно не знате, колико се људи гнушају они и онолики гадности по Речнику,“ и пријатељски му саветује, ради његове части, и ради части и користи литературе, да почне спремати друго издање и да тога ради наштампа у малој књижици све речи „кромје срамотни и гадни“ без тумачења и без превода у 500 примерака и разда онима који обећају да ће скупљати речи којих у њему нема. „Тако би га врло умножили и обогатили.“ - Вук му одговара, да му баш није мило што му назива речник *ѝагним*, „но ја ћу исправити *ѝојан* [?], али не као што ви вели-

те, зашто све ријечи да се прештампају без икаква толковања стало би 500 f., а ја могу за мање прештампати само оне листове, на којима је *iag*, па ето ти онда Рјечника без... Деде колико ћете ви дати у помоћ да очистимо рјечник од гада?“ И као узгред на крају писма додаје, да је Граматика Добровског готова, и како се радовао што ће је он превести, но „али сад нећете моћи, зашто у њој има *iaga*.... Штета! Нагрдио књигу, па још архимандрит, па још ова нагрђена књига коштује 5 f. с. m. Тешко Шмиту (издавачу) сиромау,“ (Преп. II, 279, 285, 286).

Без икакве оградe бранили су Речник Васиљевић, Фрушић, Соларић, и Гавриловић.

Вас. Васиљевић, трговац земунски, био је од самога почетка Вукова рада један од најодушевљенијих његових присталица, и остао је такав целога живота. Он му пише како су неки разгласили да је Речник безобразно списан и испогањен простим херцеговачким диалектом, „сад како је ваша књига овамо доспела, увјерили су се и увјеравају се, да није баш онако како су чули, само то једно негодују за оне срамотне речи, и зашто сте ваше име претолковали. Ја сам се трудио, трудим се и трудићу се, њино мњеније оповргнути... да у Речнику мора свакојаки речи бити. Но противници на то одговарају, како смемо децама у руке књигу дати, да се не соблазне на онаке бесрамне загонетке, и пр. И сам би вас молио да ми соопштите, како би њима за протолковано име и загонетке одговорио.“

Није нам сачуван Вуков одговор, али му Васиљевић јавља, да је тим одговором њих неколико „на боље умствованије о вама довео, а надам се с временом и остале противнике (осим Љубомироваца, њи је немогуће) на нашу страну привући.“ (Преп. III, 91 и 98).

У истом смислу пише му и Фрушић: „Тебе овде наши Србљи јоште не умеду поштовати. Треба ће мало времена док боље сазру. Лексикон бесмртни, дика наша и слава труда твога, није по свачијем укусу. Али ослони се на мене, умећу ја прилику употребити за побољшање ума добри иначе Трстанаца. Није па њима толика кривица, који не разумевају већ на онима, који мисле да што разумевају. Нај-

више на лексикон твој вичу, али то је доста, јербо имам утеху, да ћеду тебе највише и волети моћи.“ (Преп. I, 639).

Соларић му само замера што није одржао реч и унео и талијански језик као што је обећао, и мисли да ће због тога у тим крајевима бити роптања. „У Маџарској разумео сам да за други узрок вичу на ваш Речник; но приликом једном ја сам с те стране писао на обрану истога писмо, којега би желио копију имати да вам пошљем; да видите моје усердије и заједно безпристрастност.“ Он одобрава и нови правопис и језик Вуков: „У име начина нашега писања (што се тиче нарјечија и правописанија) ви треба да следујете како сте се посадили и основали доклегод тко други не оповергне ваша основанија бољима; ја до две године дана нећу имати ништа за печатање, а прије печатања састат ћемо се ако Бог да, опширно ћемо онда беседити о слози, коју ја, као и ви желим.“ (Преп. II, 412). Али тринаест месеци после овог писма он се престадио.

Гавриловићу се допадају и Граматика и Речник, једно зато што бољих немамо, а друго зато, што је овим положен темељ да се могу бољем савршеније граматике и речници градити. „За овај ваш труд заслужили сте у роду бесмртно име.“ (Преп. III, 252).

Васиљевић је хтео да Вукову Граматику уведе у земунске школе, над којима је био надзиратељ, „но ту налазе се противна или да рекнем различна мњенија сврђу следујући слова и речи: н. п. како се изговарају писмена ђ, љ, њ, ј? или писма ђе, ље, ње, јот или ђи, љи, њи, је, и како се у рукопису пише велико ђ, љ, њ? Једни оћеду да се пише мој, твој и т. д. по славенској ортографији т. ј. мой, твой и пр. говорећи да је лакше малој деци за срицање са њ неголи са ј... Били могли једно изјатије учинити у претварању б пред с у речи србски? Били могли ф и х међу права србска слова узети, н. п. уфатити, фалити, фалити, дух, Христос и т. д. Ја сам сасвим нашег мњенија особито што се ортографије тиче, но молим вас дајте ми доказателства, да тако бити мора, да свим противницима уста од једанпут запушити могу.“

Вук му је одговорио дугим писмом, у коме му је дао сва тражена обавештења и доказе, и вели да се нарочито радује што „се у народу нашем налазе такви људи, који

су са-ми по своме уму кадри тако мислити и судити о језику. То је прави знак срећнога напретка наше литературе.“ Али су-мња да ће успети да Граматику уведе у земунске школе, јер као год што има патрона бабе Смиљане, који ће то из лудости кварити, тако има и пакосника, који ће из зависти сметати и забрањивати.

Ви почињете, па ако свршите, добро; ако ли се не мог буде сад свришти, ствар нек се кува до времена: зашто то *мора* бити, данас, или сутра, ту, или на другом месту (нити ћемо ми прије имати класически списатеља, док се Српска грамика не стане предавати и учити по Српским школама)... Ако би ви тако срећни били, да у Земуну најприје уведете Српску грамику у школе, онда би требало да се та грамика прештампа из Рјечника у особиту књижицу, да је могу ћеца лакше купити и носити (па ћу вам послјије доћи и ја у Земун, да будем професор Српскога и узгред Славенскога језика?)“

Васиљевић тврди да ће се на јесен (1820 г.) озбиљски у једној класи почети предавати, јер имају једног доброг учитеља који то жели, и кад би се Грамика сремачким дијалектом прештампала, сам Земун би за годину дана 300 комада потрошио, „а шат се још које општество оћуши, и почне нам сљедовати.“ (Преп. III, 89, 90, 92, 97 и 99)

Вуков правопис примили су и њиме се стално служили Васиљевић (од 13 окт. 1819) и Фрушић (од 10. марта 1820). Привремено су се њиме служили Ј. Гавриловић (од 7. нов. 1819 до преласка у Србију), Самуило Илић (од 23 нов. 1821 - 11 окт. 1825, сем два писма), Филип Петровић Карабаш, поп земунски и Петар Ристић (у год. 1821), Јован Хацић (у год. 1821 и 22), али шиљући му за штампу оду имену Милош, моли Вука „да начин писања онај буде, који је у оди, не због своје доброте, но због други“ њега „касајући се узрока.“ Димитрије Тирол (од првог писм.) 1823 до преласка у Србију 1831) па и Мушицки, пишући Натписе на српско књижество у којима је лавирао између две струје, покушавао је (у г. 1821) да пише Вуковим правописом, али је после годину дана напустио. (Преп. I, 640; II, 274; III, 88, 252; IV, 22, 71, 206, 292).

Али ово су све били ретки изузеци. Огромна маса српске публике била је против Вука и његова рада. То се нарочито лепо види по одзиву на који је наишао његов оглас о Ш. књ. Народних Песама (5 јула 1821). - Урош Несторовић му пише да је не може препоручити директорима „что начин писанија ортографическог вашим благородијем новозаведени јавног одобренија јошт улучио није, и тако директором училишчним и подручним наставником много противан бива.“ (Преп. II, 455). - Ј. Гавриловић из Вуковара: „Већ сам овде многе понудио да се пренумерирају, но ево туге и жалости, како прочита који објавленије и види потпис... а он као да самога ђавола потписана види одрекне се и пол форинте на књигу дати... Понудим неколико оближњи попова, ал ни једног не мого на то склонити. Сад се морам жена и девојака латити.“ (Преп. III, 255). - Фрушић из Трста: „Или је кратка памет, или непријатељство тако речени учени, или поводљивост Трстанаца друге слушајући, узрок, те се на твој лексикон не да добре им речи извадити, а још мање новаца или воље за пренумерацију. Веле, кад видимо да изиђе, и видимо каква је, онда волимо купити, а за сад нам није до књига.“ (Преп. I, 647). - А. Панић из Шида јавља му да сем себе и свог ујака ниједног пренумеранта није могао наћи. „Шта ми је гди који одговорио, стид ме је овде и ставити. Словар ваш једнако ружу, и из њега и на друга ваша дјела будушча закључују. Нека и, доћи ће Видовдан. Ја сам им најпосле сообшчио и све о вама до сада похвале у Новинама, па опет ништа.“ (Преп. II, 422). - Сам. Илић из Г. Карловаца јавља му да није много успео у скупљању претплате: „Људи одвећ у „Славно-Сербскій языкъ“ заљубљени, омрзоше на ваш (Ерцего“вачки), па и на народне пјесме <!>, и све што год само Вук издаје... ал' јел' им за то замјерити? „Невѣдять что творять.“ (Прип. IV, 292) и т. д. и т. д.

Вук се за своје време појавио и сувише рано. Њега савременици нису могли разумети. „Сви, што год нас овде има, сви смо у дубоком сну; и ако штогод радимо, то само у сну бива,“ - пише му Магарашевић. (Преп. II, 476).

(Љуб. Стојановић., Живот и рад Вука Стеф. Карацића, Штампарија графичког завода „Макарије“ А. Д. Београд-Земун, 1924)

Споменик Вуку испред *Прве крајујевачке гимназије* (основана 1833)

Јован КАШИЋ

СУДБИНА РЈЕЧНИКА У СРБИЈИ

Док су Вук и његови пријатељи настојали да обезбеде што већи број претплатника на Рјечник, а самим тим и више корисника овог дела, Вукови противници су смишљали како да онемогуће уношење речника у Србију. Из Вукове преписке види се да је он с пријатељима у Србији разговарао о речнику и пре него је штампање овог дела постало актуелно. Поучен лошим искуством које је имао са првим издањем речника, Вук је водио рачуна о томе да изостану из речника све оне речи због којих је прво издање наишло на осуду јавности. Може лако бити да су се у Србији већ крајем педесете године водили разговори о томе какав би став требало заузети према новом Вуковом речнику. Такву претпоставку могле би потврдити следеће речи из Гавриловићевог писма упућеног Караџићу: „Мени се чини, да сте ви мени летосъ овде обећали, да ћете ми послати одъ нашегъ рѣчника, кои се сада штампа, прве табакe, како изъ подъ тиска изиђу. Немойте молимъ на то заборавити.“⁴ Вероватно да ово подсећање није било без разлога и да није било последица искључиво Гавриловићевог интересовања за Рјечник и његове жеље да што пре види ово Вуково дело. Одговарајући Гавриловићу, Вук му, поред осталог, пише: „Ово дана послаћу вам што је дотад наштампано, а други пут што се на ново наштампа само вас молим да то буде *само за вас, а ником другом да не ѿказујете*“⁵ [истицање Ј. К.]. Ми, разуме се, можемо само нагађати због чега је, с једне стране, Гавриловић желео да добије штампане табакe пре него се речник објави, а с друге, због чега Вук није желео да Гавриловић другима показује одштампане табакe речника. Није ли и Вук размишљао о томе да ли је из новог издања отклонио све оно на чему му је замерано у првом издању речника?

⁴ Писмо од 29. октобра 1850, *Вукова ѿрејиска* III, 343.

⁵ *Вукова ѿрејиска* III, 343

Очигледно је једно. Уколико и није имао неких индиција у том погледу, Вук је свакако стрепео да би његови непријатељи могли наћи Рјечнику замерки и онемогућити његово растурање у Србији или бар утицати на то да се смањи број претплатника и купаца овог дела. Врло је вероватно да је Вук управо стога намеравао да и овом приликом читалачку публику стави на неки начин пред свршен чин, слично као што је поступио приликом издавања речника из 1818. године,⁶ па је стога желео да јавност ништа не сазна о делу, сем оног што је речено у позивима на претплату, док дело не буде објављено? У сваком случају, у новембру 1850. године Вук је послао Гавриловићу 10 одштампаних табака, а у фебруару наредне године још пет.⁷

Велико Гавриловићево интересовање за Рјечник и његова жеља да види текст пре него што буде објављен упућује на претпоставку да је Гавриловићево читање Рјечника могло да буде нека врста цензурисања (можда и не службеног него мотивисаног жељом да, уколико то буде потребно, може с пуно права говорити у прилог Вуку као човек који је *чишао* Рјечник). Јер, само тако се могу схватити речи што их је Гавриловић упутио Вуку пошто је прегледао петнаест табака: „Немойте ми шиляти печатане табаке рѣчника. Я самъ видіо изъ послати ми 15 табака колико є новыі одъ старога друкій“.⁸ Можда је Гавриловић са својим утисцима о речнику упознао и оне личности у српском друштву за које се могао надати да би пружиле подршку Вуку; изгледа логичном претпоставка да су се појединци залагали за Вука и Рјечник под Гавриловићевим утицајем, заснованом на позитивном утиску који су први штампани табаци оставили на њега.

Не можемо знати да ли је Гавриловић послушао Вука и да ли је коме показивао одштампане табаке Рјечника или није. Можда их је код Гавриловића видео и неко ко је

⁶ Исп. П. Ивић, *О Српском рјечнику*, 42.

⁷ *Вукова преписка* III, стр. 346, 347. и 350. О току штампања Рјечника говори и Ј. Стојановић у монографији *Живош и раг*, 653-654.

⁸ *Вукова преписка* III, 353; Вук је послао Гавриловићу укупно 20 табака, што је било сасвим довољно да се види како у новом издању нема скаредних ријечи.

Вуку био мање наклоњен и ко је покушао да то искористи против Вука и његовог дела. Прву непријатну вест у вези са Рјечником послао је Вуку управо Гавриловић, чија је преписка с Вуком била у то време необично жива. Када су советници, који су се „сѣ најбољомъ вољомъ подписали ... на рѣчникъ,⁹ хтели да положи новац за претплату, „попечитель правосудія и просвѣштенія, полковникъ и кавалѣръ“ Алекса Симић упозорио их је да „не итаю плаћати за рѣчникъ ... ерѣ є онѣ чуо, да ће бити у новомъ *скаредни речи* као и у старомъ па ако то буде [он ће] забранити улазакъ новомъ, вашемъ рѣчнику у Србию.“¹⁰

Из Гавриловићевог писма произилази да је то било 24. новембра, а већ 27. новембра нашло се „Попечительство просвѣштенія побуђено, званично умолити предхвалѣно Попечительство финансиє, да изволи тичућемъ се надлежителству овдашнѣгъ ђумрука сходанъ налогъ издати, да именоване Рѣчнике кадѣ овамо приспѣли буду, све кодѣ себе задржи и само еданъ екземпляръ Попечительству овомъ ... припошлѣ да га оно разгледити и уверити се, да ли Вопросный Рѣчникъ, изражає и целе поскочице у себи садржи, коє су се у првомъ изданію истогъ Рѣчника одѣ год. 1818 налазиле, па потоме да се одѣ стране Правительства опрѣдели да ли се дѣло ово, иначе по обштой цѣли својој важно и полезно, кодѣ насѣ пріймити, или, ако бы по саблазительномъ садр-

⁹ Вукова преписка III, 367.

¹⁰ Гавриловић - Вуку, 25. октобра 1851, *Вукова ѣрејиска* III, 367. Вука је, разуме се, интересовало: „Откуда є Г. Ал. Симић. дознао, да у новомъ речнику биће скаредни речи,“ али је Гавриловић избегао да му о томе одређеније пише, па му одговара: „мислимъ да ћете лако погодити“ (25. новембра 1851, *Вукова ѣрејиска* III, 368); „Ви оћете да знате: откудѣ є овај ветаръ противу васѣ пирнуо? Я мислимъ да ви знате да овде има доста противу васѣ, алѣ кои є управо ово сада подтако, не могу управѣ знати, а погађати нећу. Него кадѣ доћете амо на пролеће, а ми ћемо отићи каквој врачари, па некѣ намѣ она погађа; ваљада ће она погодити“ (писмо од 18. децембра 1851, *Вукова ѣрејиска* III, 369). Месец дана касније Гавриловић у писму поново помиње „врачару“: „Ко вамѣ ове запреке чини, кадѣ доћете, казаће вамѣ врачара“ (*Вукова ѣрејиска* III, 347, писмо од 17. јануара 1852), а 15. марта истим поводом Гавриловић пише отворено: „Кадѣ доћете казаћу вамѣ све што желите да знате“ (*Вукова ѣрејиска* III, 379).

жаю свомъ на разврату младежи и простиєъ читаюћегъ публикума служило, одбити и списателю повратити има.“¹¹

Акт су потписали Алекса Симић, Попечитель Правосудія и Просвѣштенија полковникъ, Кавалѣръ и Дим. Исаиловић Началникъ Попечъ. Просвештенија.

Гавриловић је, колико је могао, настојао да помогне Вуку; он га редовно обавештава о догађајима у вези с речником, покушава да спречи доношење одлуке о забрани речника у Србији и настоји да заштити Вукове материјалне интересе. Другог децембра он је обавестио Вука о садржају акта који је попечитељство просвештенија упутило попечитељству финансија, у коме је радио и сам Гавриловић. Са своје стране Гавриловић је понудио Исаиловићу и министарству 20 одштампаних табака Рјечника који су се код њега налазили, као материјал из кога ће моћи донети закључке о речнику у целини. Из Гавриловићевог писма произилази да је он то урадио пре званичног акта који је министарство просвете упутило министарству финансија, вероватно непосредно после Симићеве претње да ће забранити уношење Речника у Србију. На тај Гавриловићев предлог Исаиловић, међутим, није одговорио.

Гавриловић је предложио Вуку да пошаље „све табаке новопечатаногъ рѣчника овамо съ писмомъ на попечитељство просвештенија упућеномъ; па да оно - поп. просв. - прегледа вашъ Рѣчникъ пріе него што вы књиге у Београдъ за Србию наменѣне пошлѣте; ерѣ што знам што се оће.“¹² Сличан је по садржају био и акт који је попечитељство финансија упутило министарству просвете, а који је, поред министра финансија Пауна Јанковића, потписао (а можда и написао) и сам началникъ Оддѣл. Промишлѣности. У акту се упозорава попечитељство просвештенија на то да „изложенъ бы Г. Вукъ быо великомъ трошку, кои бы послаткомъ овогъ рѣчника у веѣсмъ количеству од Беча довдѣ и обратно [наравно, уколико би се речник „збогъ соблазительногъ содржая свогъ у нашемъ отечеству забраніо и натрагъ му се повратити морао“] имати морао, и тиме бы се човеку нанела

¹¹ Архивска грађа, 410; Гавриловић - Вуку, 2. октобра 1851, *Вукова ѿрејиска* III, 368.

¹² Гавриловић - Вуку, *Вукова ѿрејиска* III, 368.

велика штета“.¹³ Стога „Попечительство є ово нашло за умесно“¹⁴ да се од Вука тражи један примерак речника, који би попечительство цензурирало и донело одлуку о томе да ли ће се одобрити уношење речника у Србију или неће пре него што Вук пошаље примерке за претплатнике у Србији.

И министарство и Вук прихватили су Гавриловићев предлог. Вук је похитао да поступи по Гавриловићевом савету и већ 16. или 17. децембра Гавриловић је добио Вуково писмо за попечительство просвештенија и преостале штампане табакe. Гавриловић је писмо и штампане табакe предао Исаиловићу и Цукићу, замоливши их „да попитаю съ цензуриранѣмъ“ јер „у рѣчнику нема никакви срамотни рѣчи, и да се може по вашемъ [Вуковом] писменомъ уверавању од 3. тск. посветити руской царици и свет. синоду у Петербургу.“¹⁵

Вук није искључивао могућност да се у Рјечнику нађе и нека реч коју су властодршци могли сматрати скаредном и недостојном да буде у речнику забележена. Да то, међутим, не би био разлог за забрану речника у Србији, Вук је у свом писму попечительству изразио спремност да листове с таквим речима прештампа.¹⁶

Исаиловић и Цукић обећали су Јовану Гавриловићу „да ће съ цензурирањем брзо готови бити“.¹⁷ И одржали су реч. Цензори су пажљиво прегледали табакe, трагајући, изгледа, предано за свим оним што се могло употребити против Вука. У акту који је попечительство просвештенија упутило Високославному Совѣту у вези са Рјечником пише, поред осталог: „имало є Попечительство прилику, одъ истога јоштѣ сасвимъ недовршеногъ Рѣчника 51. печатанѣ табакѣ добити, и разгледавши **неку часть** ови **табака** нашло є и увѣрилосе, да се **заиста** у предименованом **Рѣчнику јоштѣ знаменита** множина кое скаредны речій соблазителны поскочица, кое Шокачки и другы страный **понайвыше изопа-**

¹³ Архивска грађа, 410-411.

¹⁴ Гавриловић - Вуку, писмо од 18. октобра 1851, *Вукова ѿрејиска* III, 369.

¹⁵ Гавриловић - Вуку, 18. октобра 1851, *Вукова ѿрејиска* III, 369.

¹⁶ Вукова преписка VII, 708.

¹⁷ Вукова преписка III, 369.

чены ... речій налази.¹⁸ Попечительство замера, затим, Вуку што се у Рјечнику и „турске дакле и Талијанске и Шокачке и други езика речи употребљавао се као Србске, и као такве имаю места у Србском рѣчнику, ал' словенске **никоимъ** начиномъ“.¹⁹

Прегледана су свега 24 табака; уз акт упућен Совету даје се као прилог *Списакъ нейприсѣйны речіы и изражая* сакупљен из ова 24 табака, а у акту се закључује „да у остали 36. табака много више оваквогъ покура садржавати се мора.“²⁰ Анализирајући списак стиче се утисак да овај закључак попечительства у великој мери не одговара стварности. Истина, већи део Рјечника није прегледан, али речи наведене у *Списку* упућују на претпоставку да рецензенти приликом цензурисања Рјечника нису читали, или бар не са истом пажњом, све табаке, него да су бирали оне у којима је постојала већа могућност за јављање непристојних речи.²¹

И Совјет је показао велику експедитивност. Прошло је свега пет дана од како је Совјет примио акт попечительства просвештенија, а већ је био написан и послан акт Његовој Свѣтлости Милостивѣйшем Господару - кнезу Александру Карађорђевићу.

Совјет је сматрао да ће се кнез најбоље „увѣрити благоволѣти какве се гнусне и непристойне, стране и неправилне рѣчи у истомъ Рѣчнику Вуковомъ налазе,“ ако му се у препису пошаље писмо попечительства и списак речи који је оно сачинило.

Совѣтъ“ увидивши умѣстность мнѣнія Попечительства Просвѣштени о овомъ Рѣчнику Г. Вука С. Карацића, кое му е оно за потребно нашло предложити, на основу оны, Попечительствомъ наведены доставажны узрока и побуђењя, рѣшио е и овимъ честь има у покорности ВАШОЈ СВѢТЛОСТИ представити: да се истѣй Вуковъ Рѣчникъ, у

¹⁸ Архивска Грађа, 413.

¹⁹ Архивска грађа, 413.

²⁰ Архивска грађа, 113.

²¹ Речи су у већем броју наведене у *Списку* из табака: 6, 7, 8, 24, 32, 36. и 39, што показује да рецензенти нису били потпуно објективни и да су (зло)намерно трагали за речима које су се могле сматрати непристојним.

овомъ виду и саставу у комъ є приключенимъ табацима на прегледъ поднешенъ, у наше Отечество не пропушта.“²²

Из далеког Беча Вук је покушавао да спасе што се спасти могло и да посредно, преко писама и пријатеља, утиче на став попечитељства и Совјета. Готово свакодневно Вук је слао писма у Србију у којима се говорило о Рјечнику. Трећег јануара он је писао Гавриловићу писмо тако срочено да се могло и другима показати, а пре свега, једном од рецензената - Исаиловићу.²³ Стиче се утисак да је оно, у ствари, Исаиловићу и било намењено. Вук у том писму наводи два основна момента од којих би требало полазити приликом цензурирања његовог речника: „1.) Да је то рјечник, т. ј. тефтер од ријечи у који ваља да уђу све ријечи које се у народу говоре, а 2.) да он [Исаиловић - Ј. К.] не цензурира *рукойса* који ће се тек штампати, него *књију* која је у другој земљи већ наштампана ... а у цензурирању штампане књиге мисли се много и на то шта ће свијет у другијем земљама о њој казати“.²⁴ Можда је ово Вуково писмо и стигло на време до Исаиловића, али он очигледно није имао у виду ни један од ових момената које је Вук сматрао значајним за рецензирање његове књиге јер је попечитељство на основу Исаиловићеве рецензије упутило 12. јануара Совјету акт о забрани Рјечника.

У писму од 17. јануара Гавриловић обавештава Вука о томе да је „попечитељство Совѣту представило да вашъ Рѣчникъ у Србию *нейушиа*“. Гавриловић је, истина, писао Вуку да не зна како ће „Совѣт стварѣъ ову рѣшити...онъ не мора бити мнѣнїя когъ попечитељство“. Бар у вези са Рјечником, као што се то види из његових писама Вуку, Гавриловић је увек био добро обавештен. Питање је да ли он у овом случају није знао мишљење Совјета или су ове речи биле Вуку упућене као утеха и нада? Да ли је случајна подударност то да је Гавриловић писао Вуку истог дана када је и акт попечитељства стигао у Совјет?

²² Архивска грађа, 420.

²³ у додатку уз то писмо Вук пише: „Ако видите да се што забавља моме рјечнику, осијеците овај други лист и пошљите га Г. Исаиловићу као писмо које сам ја вама писао“ (*Вукова црејиска* III, 373).

²⁴ Вукова преписка III, 372-373.

Пошто није успео да приволи попечитељство да дозволи уношење Рјечника у Србију, Вук је покушао да то оствари код Совјета. То се види из његовог писма упућеног Гавриловићу из Беча (25. јануара): „Ја бих вас молио ако не буде доцкан, да говорите са Г. Стефаном Марковићем [председником Совјета - Ј. К.] да би Совјет, не мене ради, него ради своје и цијелог данашњег правитељства части и образа, не допустио да се рјечник мој тамо забрани. Добро би било кад бисте и с Г. Илијом Гарашанином могли о томе рећи коју ријеч овако, а и с ким другим, ако знате кога.“²⁵

Половином септембра 1851. године Вук је био упутио опширно писмо саветнику Книћанину у коме се брани од многобројних клевета које су многи износили против Вука, па и сам Книћанин.²⁶ „Книћанин, човек неписмен или једва ако је умео своје име потписати“²⁷ очито није Вуку ништа одговорио, па се Вук преко Јована Гавриловића интересовао како је Книћанин реаговао на то писмо. Гавриловић му је, међутим, одговорио да је Книћанин отишао у Кнић и „бавиће се тамо докле му не прође данъ кадъ слави, кои обично тамо пробави.“²⁸ Верујући да би му то могло користити у ситуацији у којој се нашао, Вук шаље Гавриловићу копију писма које је пре неколико месеци упутио Книћанину и каже: „... мислим да не ће с горега бити да ви ову копију дате Г. Стефану Марковићу да је он прочита Совјету; добро [би] било кад бисте имали кога да препише и за вас да бисте је и ви могли коме показати.“

Вук је знао да му, уколико се и Совјет сагласи са забраном, остаје још само једна нада - кнез. И због тога он покушава да преко Гавриловића и Гарашанина утиче на кнежевску канцеларију, а тиме и на самога кнеза и његову одлуку. Вук је био убеђен да би Илија Гарашанин могао утицати на Алексу Јоковића, директора кнежеве канцеларије, „да се у кн. канцеларији не би потврдило ако би Совјет несрећом потврдио жељу попечитељеву“.²⁹ Вук је из Србије

²⁵ Вукова *Црејиска* III, 374

²⁶ Вукова *Црејиска*, III, 373-374.

²⁷ Љ. Стојановић, *Живои и раг*, 657-659

²⁸ Љ. Стојановић, *Живои и раг*, 657

²⁹ Вукова *Црејиска* III, 365; писмо од 14.октобра 1851.

имао велики број претплатника и забраном уношења Рјечника у Србију био би у материјалном погледу знатно оштећен, а свакако да му није било свеједно какву ће судбину Рјечник доживети у земљи и у свету. А значај једног дела је у његовој садржини, а не зависи од односа појединаца или појединих група према том делу. Знајући то, Вук је могао упозоравати властодршце у Србији: „Ако се овај рјечник мој ту забрани, истина да ће непријатељи моји тијем учинити мени велику штету, али ће још већа срамота бити правителству нашему“.³⁰

Тринаестог фебруара Вук је писао и Гарашанину, у кога је по свему судећи полагао велике наде, али Гарашанин је боловао и није се могао заузети за Вука, свакако не у оној мери у којој би то могао урадити да је био здрав. А да је Гарашанин настојао да помогне Вуку види се то из његовог писма упућеног Стефану Хркаловићу: „Нашъ. Ришћанинъ с нѣговимъ Рјечникомъ страда као нико (нѣговъ). Онъ ми пише ова писма у последнѣ време из кои видићете како се ядикуе. Я самъ све што се е могло одъ мое стране и колико самъ знао чиніо, но досаданя дѣйствія моя осташе сасвимъ бесполезна. Сва ова писма нѣгова јоштъ у време шилъо самъ кудъ е требало и читана су али и при свему томе рѣшеніе не повольно изађе. - Да е ко біо у почетку мого бы ово зло предупредити а кадъ се е рѣаво упутило ніе се ни надати било добромъ. Шта ће садъ одъ сирома Ришћанина биты. Да га се не біа я приміо вальда небы овако ни страдо, я му несмемъ самъ ништа писати макаръ да га веома уовомъ догађаю сожалоємъ. На сваки начинъ морамъ му се макаръ преко васъ мало лявнути. Кажите му молимъ васъ да самъ сва нѣгова писма точно приміо, и да нисамъ пропустио ништа чинити што бы на нѣгову ползу служило. Приміо самъ и нѣговъ Рјечникъ кои самъ овде онде прегледао и по момъ некнѣживномъ понятію никакве му мане не налазимъ. - И незнамъ кога ћу садъ кривити нити ми пристой у то упушћати се, али морам Гну Вуку мой Совѣтъ дати. По мом мнѣнію не треба допустити да се край учини овой ствари. Гнъ Вукъ нека едно добро прошеніе на княза управи и нека

---

³⁰ Вукова *ѣрейска* III, 365; писмо од 12. Јануара 1852.

се жали на неправду која му је томъ приликомъ учинѣна. Гн Вукъ зна како треба то прошеніе да буде написано. Никога имено не нападати у томъ прошенію но уобще на неправду тужити се. Овако прошеніе дало би повода новомъ разговору и у тој приелици могућно је да се ствар на болѣ окренути поњ ја се томе надамъ.

Нека не губи Г. Вук времена за послати ово прошеніе кязу. Ако што болѣ Вук зна нека чини али ово је најболѣ по момъ мнѣнію. Кажите му да самъ Г. Стеића узимо на одговоръ и онъ ми се изговара да је и више чиніо него што му Г. Вукъ у овомъ писму примѣчава. Усредъ Совѣта прочитано је нѣгово последнѣ писмо и ништа ніе променуло мнѣніе у Совѣтницима ма каръ да је већ и доцканъ было ерѣ је нѣно представленъ пре неколико дана бнло кодъ княза.

Гледайте да му ово писмо сутра експедирасте но донесите га пре тога мени на прочитаніе.³¹

Судбина Рјечника брзо се решавала све док ствар није стигла до кнеза. Савет је свој акт упутио кнезу још 22. јануара, а 2. марта Гавриловић је писао Вуку да је предмет код кнеза који „нити потврђује оно што је Совѣт заклучио, нити оће да квари.“ Може се претпоставити да је кнез, можда, сагледавао неоправданост, па чак и бесмисленост, акције која се водила против Вука и његовог Рјечника и да зато није желео да је подржи да не би и на његово име пала срамота која ће бити учињена „правитељству нашему“. Очито је, међутим, да кнез није желео ни то да се због Вука замера правитељству и Совјету, па је по давно опробаном поступку, пустио да време покаже које је решење боље и да тада и он пресуди. Постоји међутим и друга могућност. Није искључено да је и кнез знао за настојање министра просвете да се донесе једна општа забрана која би не само онемогућила штампање књига у Србији Вуковим правописом, него и уношење у Србију књига тим правописом писаних у иностранству, па да је кнез чекао с решењем док се такав акт не донесе. А та општа забрана односила би се, сасвим разумљиво, и на Рјечник. Овакво би решење кнезу несумњиво највише одговарало - не би се замерао саветницима, а ни

³¹ Вукова *ѿрейиска* III, 365; писмо од 26. Јануара 1852.

Вук га не би могао окривљавати да је он лично донео одлуку. О припремању оваквог акта Вука је опет обавестио Јован Гавриловић у писму од 2. марта 1852. године.³²

Вук се почетком марта још надао да до забране неће доћи. Вероватно се због тога одлучио да пошаље „рјечнике у Биоград за тамошње пренумеранте, пак ту нека чекају пресуду, па ако се заиста забране, вратићете их у Земун, а штету ћу ударити на остало што ми је ђаво у животу моме понио“.³³

Из акта који је ђумрук београдски упутио Попечитељству финансија види се да је сандук са речницима стигао на царину још 27. јула 1852. године, али се нико за њега није интересовао, мада је пошиљка била адресирана на Јована Гавриловића.³⁴ Сандук је стајао неотворен, по прописима, једанаест месеци и двадесет дана, а када је „ђум-рукъ отворио да види, какавъ е у истомъ еспапъ ... нађе у реченомъ сандуку гореказане Рѣчнике.“³⁵ Царинарница је 8. јула затражила упутство од министарства финансија шта да ради са пронађеним речницима. Већ сутрадан обратило се министарство финансија министарству просвете с питањем: може ли се Вуков речник „у нашу земљу унети и продати.“³⁶ Министарство просвете одговара (15. јула) да: пошто је Рјечник „новимъ тако названмъ Вуковимъ правописомъ писатъ у Княжество пропуштанъ бнти не може“.³⁷ На основу тога, Попечитељство финансија наложило је ђумруку да тражи од Вука да речнике извади из ђумрука, да плати од-

³² Вукова преписка III, 375; писмо од 25. Јануара 1852.

³³ *Архивска грађа*, 436-437; датирање приређивача: „Пре 2. марта 1852. године“. Вук као да је послушао Гарашанову сугестију, па се „9. марта 1852. обратио кнезу Александру Карађорђевићу у намери да га приволи не само да дозволи уношење речника у Србију него и да укине кнез-Милошев указ о забрани писања новим правописом, уверавајући га да би тиме себи учинио већи спомен него да је сазидео Студеницу или Манасију, и успео је да га својим разлозима поколеба, тако да је потписивање забране одложено“ (Живомир Младеновић, *Забрана Вукова речника у Србији*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор XXXIII, Београд 1967, 71. Концепт Вуковог писма налази се у Архиву Српске академије наука и уметности у Београду, бр. 8431/8.

³⁴ *Вукова ѿрејиска* III, 376

³⁵ *Вукова ѿрејиска* III, 376

³⁶ *Вукова ѿрејиска* III, 378; Вук – Гавриловићу, 9. Марта 1852.

³⁷ *Архивска грађа*, 421.

говарајућу лежарину и да књиге пренесе у Земун.³⁸ Прошло је готово годину дана док није Ђумрук могао обавестити одговарајуће министарство да је „Г. Вукъ Стеф. Караџићъ данасъ Ђумруку овоме предстао“ с молбом да би му се „Магазаринска такса опростила, и у исто време допустило да преднаведениъ Сандукъ съ књгама подъ печатомъ изъ овдашнѣхъ [!] Амбара изнесе, и до далѣ наредбе подъ печатомъ кодъ Професора Г. Алексе Вукомановића причува.“³⁹ Попечителство је ову Вукову молбу проследило Совјету, а Совјет кнезу Александру. Совјет је предложио кнезу да се Вукова молба одбије јер Совјет „никаквогъ побуђенія у нѣму [Вуковом прошенију Ј. К.] не налази, изъ когъ бы се одъ постоећи земальски, у смотреню Цензуре и Магазарине прописаны Уредба у предмету изятіе учинити имало.“⁴⁰ Кнез је прихватио предлог Совјета, и о томе су 6. јула извештени и Совјет и Попечителство. На поновну Вукову молбу, Совјет и кнез донели су одлуку да се Вук ослободи плаћања лежарине и да му се остави рок од три месеца „крозъ кои има онъ свое књиге изъ истогъ Ђумрука изнети и у Аустрију натрагъ однети..“⁴¹

Ђумрук београдски обавестио је, коначно, Попечителство финансија да је „по наредби Г. Вука наведене књиге изъ амбара изнео, и такове овдашнѣмъ Ц: Кр: Аустрискомъ Консулу Г. Годору Радосавлѣвићу ради преношая у Цесарију на реверс предао..“⁴²

За то време док су књиге лежале под катанцем у амбару београдске царине, Вук је покушавао да Рјечник ослободи забране, себе штете, а српско правителство срамоте. Приликом сусрета са Вуком, Гарашанин му је обећао да ће се заузети за њега код књаза, али како то није успео сам да уради обраћа се писмом Стевану Книћанину и моли га да он пита „књаза неће ли бити могућно помоћи овом несретнику, коме молимте буди и ти пријатељ и реци какву добру за његову ствар. Сироме је, несретник је али је и наш и није

³⁸ Архивска ірађа, 421.

³⁹ Архивска рађа, 422.

⁴⁰ Архивска ірађа, 423.

⁴¹ Архивска ірађа, 423-424.

⁴² Архивска ірађа, 424.

забадава живио [проред мој - Ј. К.], дакле кад нам његове књиге за 30 година и више нису шкодиле баш ништа неће ваљда ни за ово кратко време док он живио буде. Срамота је једног правитељства терати инат с једним малим и сиротим човеком. Гледај генералу око књаза тако жив и здрав био и ако је што надежде јави ми да пишем сакатом Вуку нека се макар новим прошенијем на књаза обрати“.⁴³ Не знамо да ли је Книћанин послушао Гарашанина и заузео се за Вука, али знамо да ни овај Гарашанинов покушсј да помогне Вуку није уродио плодом.

Вук је ко зна по који пут био дубоко повређен и увређен односом према њему и његовом раду. „Ја мислим да сам много прије имао право надати се да Правитељство наше мени за ову књигу повиси пензију, или да ме пита шта ме је стајало њезино штампање па да ми га плати, или обоме томе, него ли тој општинској нашој спрдњи и бруци, која се с трудом приправља...“⁴⁴ А ако где, каже Вук „у многоме говору и правдању и доказивању будем што и опором рекао, надам се да ћете ми и то опростити као на правди увријеђеноме човјеку и родољубивом Србину“.⁴⁵

Желећи да се Вуков Рјечник дискредитује и ван граница Србије, неко од Вукових непријатеља пожурео је да глас о забрани рашири, мада коначна одлука још ни у земљи није била донета. У писму Гарашанину од 20. фебруара (по старом календару) Вук пише да у „прекјучерањему Fremden-Вла-у (№ 51 од 29. Февр. по Римск.) стоји да је по писму из Биограда Совјет забранио Рјечник мој уносити у Србију, и то једно због *срамошњијех ријечи* које се у њему налазе, а друго због *їравойиса*, који је против народности и религије.“⁴⁶ Колико је Вук био у праву када је тврдио да ће правитељство српско овим својим поступком нанети себи велику срамоту, може се видети и из тога што је уредник „овога Fremden-Вла-а код ријечи због *їравойиса* метнуо је питање (?) које значи да он сумња да ли је истина и да ли

⁴³ Архивска іраћа, 426.

⁴⁴ Кнез Александар Совјету, 2. октобра 1854. Архивска іраћа, 431.

⁴⁵ Архивска іраћа, 432.

⁴⁶ Архивска іраћа, 449-459.

може бити да се књига забрани због правописа“.⁴⁷ У истом писму Вук тврди да у Рјечнику „нема ни једне срамотне ријечи које не би било у рјечницима другијех народа“ и наводи доказе за то. У неким речницима је било бар толико срамотних речи колико и у његовом, ако не и више, а писали су их свештеници или су, пак, били посвећени црквеним великодостојницима.⁴⁸ Вук је, уосталом, сматрао да у речнику „никаква ријеч није срамотна, јер он казује како народ што зове: он је тефтер од ријечи у који ваља да дођу све ријечи које се у народу говоре“.⁴⁹ И у овом писму Вук указује и на то да „у свијем земљама гдје цензура има друкчије се рецензирају књиге у рукопису, а друкчије које су гдје већ наштампане“ јер њихово објављивање цензор не може забранити, а гледа се, вели Вук, „и на то шта остали свијет о њима мисли и говори“.⁵⁰ Вук признаје да би му се забраном нанела велика материјална штета (око пет хиљада сребрних цванцика), али му је „много жалије због те општинске срамоте него због своје штете“.⁵¹ Уколико дође до забране, срамота ће пасти на цео народ јер ће одлуку донети највиђенији људи у народу, људи који тај народ представљају. „Том би се забраном посведочило и то да ја не живим у Бечу што ми је Беч милији од Србије, него само за то да бих мирније могао трудити се око славе и користи народа нашега, и друго много којешта што на срамоту нашега правитељства нијесам рад на хартију метати“.⁵²

Вуку је највише било жао на Стеића и Исаиловића који „овај посао разумију“ - јер је сматрао да се они нису довољно заузели код Попечитељства и код Совјета. А да су они обавили свој део посла како ваља и доказали правитељству да у тој књизи нема ничега због чега би је требало забранити, Вук је сматрао да „ГГ. Совјетници не само да не би допустили да се књига ова забрани, него још да би му захвалили [Стеићу] што их чува од срамоте“.⁵³ Да ли је Вук

⁴⁷ Архивска грађа, 600.

⁴⁸ Вук – Гарашанину, 20. Фебруара 1852.

⁴⁹ Архивска Грађа, 600.

⁵⁰ Архивска Грађа, 602.

⁵¹ Архивска Грађа, 601.

⁵² Архивска Грађа, 601.

⁵³ Архивска грађа, 601.

овде био у праву тешко је одредити. Видели смо већ да се Стеић правдао Гарашанину да је урадио што је и колико могао; можда је Вук, ипак, сматрао да Стеић има већу моћ и углед него што је то стварно било. Вук је сматрао да је и Исаиловић могао утицати на А. Симића да „попусти“.⁵⁴ И у овом писму Вук помиње да би за правитељство достојније било да му повећа пензију, плати трошкове штампања, или једно и друго, и пита га да ли му и колико треба новаца да би „за живота свога јоште што могао написати и наштампати, него да оно слуша моје непријатеље и да ми смета у мојим пословима“.⁵⁵ Но без обзира на све сметње и недаће, Вук обећава да ће радити „како се и колико узможе, надајући се зацијело да ће доћи вријеме кад ће се труди и дјела моја управо цијенити; што мене онда неће бити на свијету, ја за то не марим нимало, јер ја дјела своја и радим више за потомство него за садашњи нараштај“.⁵⁶ Гарашанина је Вук обавестио и о томе да је до 12. децембра послао 51 табак на цензуру и да је спреман да прештампа листове на којима би се нашле речи због којих би се књига морала у Србији забранити, а да ће и њему послати „једну читаву књигу, из које сами можете видјети да у њој нема ништа зашто би се она морала забранити“.⁵⁷

---

⁵⁴ *Архивска Грађа*, 601.

⁵⁵ Архивска Грађа, 601. Намера српске владе да забрани уношење Рјечника у Србију изазвала је негодовање међу српским интелектуалцима. Алекса Вукомановић је сматрао да ће се, уколико дође до забране, „истина потврдити да код нас у Србији нема ученијех људи у правом смислу ријечи ове а да су све само надрикрњиге и свезналице“ (*А. Вукомановић - Вуку*, 21. јануара 1852; Ж. Младеновић, *Забрана Вукова речника у Србији*, Прилози XXXIII, 72); Славко Златојевић је писао Вуку да је чуо „за срамоту нашу“ и да „Свијет српски осрамотио се пред цијелим свијетом“ (исто, 72), а Миливоје Петровић Блазнавац се из Париза чудило „зашто га наши Београђани забранише“, док је мање категоричан био Милош Петровић: „Рђави гласови пробили су нам уши од више дана, да ће се ваш речник, забранити“, а тај глас „кадар е био наше пријатељ или пријатељ нашег слабог књижевства обневеселити“ (исто, 72).

⁵⁶ *Архивска грађа*, 602.

⁵⁷ Исаиловић се бранио и у писму владици П. Атанацковићу „да су сами ондашњи старци на ову књигу подигли вику“. Ипак „остаје питање би ли се они старци дали одвратити, и ако не би, је ли Исаиловић чинио све што је могао и што би требало“ (*Даничић - Вуку*, 15. марта 1852, *Ковчежић*, XIII, 1975, 104).

У писму од 20. фебруара Илији Гарашанину Вук пише: „Ја Вама опет кажем да је сва та вика тамо на мене и на ову моју књигу подигнута мени за инат, а незнање је помаже.“⁵⁸ Вук наводи и један од разлога на коме се заснива овакво његово уверење. Пре четири године, помиње Вук разговор са Алексом Јанковићем, из кога се види да је Јанковић сматрао, сасвим исправно, „да правитељствени посао није мијешати се у то каквим ће правописом који списатељ своје књиге писати и штампати“.⁵⁹ Када му је касније, изгледа у пролеће 1851. године, Вук поменуо овај, разговор „он смијући се одговори ми: „Ја и сад знам да оно [што правитељство ради - Ј. К.] не ваља, али нећемо вама за инат“.⁶⁰

Али, видели смо, ништа није помогло; ни Вукова писма и разлози, ни обећање да ће прештампати листове за које се утврди да је то потребно, ни Гарашанинов углед.

Пре него што је до забране Рјечника дошло Гавриловић је у неколико наврата писао Вуку да се министар просвете боји да у Вуковом Рјечнику „не буде срамни речи“.⁶¹ Вука је, наравно, интересовало откуд је „Г. Ал. Симић дозволио, да у новомъ речнику биће скаредни речи“.⁶² Али сем незваничних мишљења Вук ни крајем јануара 1852. године није знао шта заправо попечитељство замера Рјечнику и зато моли Гавриловића да то сазна и да му јави.⁶³

Али када је Вук писао ово своје писмо Гавриловићу, попечитељство је већ било упутило свој захтев Совјету да забрани уношење Рјечника у Србију. Уз тај захтев оно је приложило списак речи и израза који је требало да поткрепи мишљење Попечитељства и докаже исправност захтева.⁶⁴

Речи су у овом списку подељене у четири групе. Прву, најопширнију групу чине *Речи скаредне и изрази нејристојни*. Мада је Вук изоставио добар део речи које се обично сматрају скаредним и због чијег се присуства у првом из-

⁵⁸ Архивска грађа, 602

⁵⁹ Архивска грађа, 602.

⁶⁰ Архивска грађа, 600.

⁶¹ Архивска грађа, 600.

⁶² Архивска грађа, 602-693.

⁶³ Архивска грађа, 603.

⁶⁴ Гавриловић – Вуку, 2. Децембра 1851.

дању и била подигла највећа повика на ову књигу, Правитељство је сматрало да је још доста таквих речи остало, па се наводе речи као што су *јовно*, *јузица*, *дује*, *муго*, *јрдеји*, *јрцаји се*, *јуздр*, *јувайи*, *јишайи*, *сраји* и осамдесетак речи насталих од истих основа. На списку су се нашли и сви изрази, стихови из народних песама и поскочице у којима је присутна нека од наведених речи или речи сличног значења: *језа* (хипокористик од *језик*) због израза: Језа парала, гуза плаћала (у списку се израз наводи старим правописом); *меса* (хипокористик од *месо*) због израза: хоће гуза месе (у списку: хоће гуза мяса); *море* због израза: море ти до колена, а говна до ушију (у списку старим правописом; истини за вољу, у Рјечнику стоји г... а, а цензор је уместо тачкица ставио одговарајуће гласове). Нашле су се на овом списку и речи као *какији* која је данас еуфемизам и иде у „дечји језик“, *мишкаки боја*, *најузљез* (у списку старим правописом) - шаљиви назив за рака и сл.

На списку срамотних речи и непристојних израза нашле су се и све оне речи и изрази у којима се могла наслутити и најнаивнија алузија на љубав, на све оно што би могло асоцирати сложене односе између жене и мушкарца - чега је иначе пуна лирска народна поезија. Нарочито су били прокажени они изрази у којима се такве алузије тичу припадника свештеничког staleжа; реч *ђаволак* наша се, на пример, на овом списку због шаљиве приче која се уз ову реч као одредницу наводи (када је манастирски ђак први пут видео девојке, и упитао ко је то, калуђер је одговорио да је: *ђаво*, на што је ђак предложио „да купимо једног *ђаволка*, па да га поведемо намастиру“ (под *ђаволак*); придев *ђевојчин* због стихова: Ја ћу тебе весла дати /Б'јеле руке *ђевојчине* (у списку наравно старим правописом); одредница *ђинђер* због стихова: Калуђере *ђинђере!* /Не *ђинђери* браде:/ Не дамо ти Маре, /Ни у колу Саре; реч *завојак* због стихова: Како расте трава на завојке,/ Како дојке у добре девојке (наравно, старим правописом) итд. На овом списку се нашао и придев *мекообразан* опет због израза који се уз ову одредницу наводи: мекообразној *ђевојци* трбух до зуба (старим правописом) итд.

Другу групу чине *Шокачке речи сѣављне канда су србске*. У овој групи наведено је неколико десетина речи у икавском лику, као што су на пример: *била недѣља, биснило, вишайи, дивојка* итд. Из тога да су цензори замерали Вуку што је овакве речи унео у свој речник, показује се да су они не само културно, научно па и политички били знатно испод Вука, него да нису разумевали ни основне токове Вукове реформе и његовог рада на стварању књижевног језика.

Трећу групу чине Стране речи кодъ, насъ употребљене, но осакаћене. У њом делу сѣиска наше су се речи (наравно све њисане старим њравописом): акриѣакон, акријера, акримандрит, бердо, патрол поврбај, вермаш, вунцут, вунцутарија, лаѣман, лацман, ценерао „и њ.гђ. и њ.гђ.“

У четвртој групи наводе се речи (нешто преко стотине, али опет са понављањем „и т: д. и т: д.“) које су *Стране речи као ѡраве србске ѡѡшребљне*, од којих се, истини за вољу, само мали број употребљава и у савременом језику (да, рецимо, поменемо само оне наведене у том списку на слово *м*: *марѣа, медѡ, мезево, менѡовати, мередов, миндрос ѡолдос, миѡиволдос ѡолдос, мрчин, мукајей, мумаказе, мурва, мурлеисати, муси, мушкеѡ*, наравно, и ове речи су писане старим правописом, а уз неке се дају и указивања на порекло).

Свакако да су поред речи наведених у првој групи, најинтересантније оне које су унете у пету, последњу групу, јер нам речи у те две групе најбоље одражавају схватање тадашњих људи и о правопису и о томе шта се сматрало моралним и пристојним. У овој последњој групи наше су се *Речи ѡѡачено (ѡроѡив свакоѡ основа и ѡроѡив свиѡ ѡравила ѡравописа) ѡѡисане*. Приликом навођења речи у овој групи, код неких је задржан Вуков правопис, можда и подсвесно, док су друге писане службеном ортографијом; уз неке речи су, затим, у загради давана објашњења о томе како би речи требало, по мишљењу цензора, писати или како гласи основни облик. На овом списку су речи: оптужити, опшити, општина, бескорка, бескућанинъ, бешчасть, (м. безчестіе), врапца (**род одъ** врабаць), гозба (м. гостба) збратисе, збрјати, збирка, збубати, збунити, згрешити, згрјати,

згрувати, здрати, згулити, зепсти, иждебитисе, иженитисе, ижлѣвати, ижлюбитисе, ижлютитисе; иселити (м. изселити), исисати, ислужити, испаватисе, исредь (м. изсредь) **истія** (м. из'тя), ишшарати (м. из'шарати), ишчешляти, ишчибукати, ишчислити, ишчупати, **каткадъ, коникъ** (Fahrweg), кросредь (м. кроз 'средь), крбшто, лешкати, мешняча (кобасица с месомъ), мешѣ (мене), и **т: дъ и т: дъ**.“

Неке речи су, као што се види, навођене друкчије него што су код Вука написане, а ни акценат није увек Вуков и Даничићев; очито се и Исаиловић и у начину писања и у обележавању акцената ослањао на правила бабе Смиљане.

Рецензенти, међутим, нису прегледали *цео* Вуков речник, него само прва двадесет четири табака, управо оне табаке у којима се могло очекивати присуство скаредних речи у већем броју. С обзиром на то да су прегледали мањи део књиге, рецензенти су недовољно упућеним члановима Совјета могли сугерисати, на први поглед као објективан, закључак: „закључити є дакле да у остали 36. табака много више оваквогъ покора садржавати се мора“. ⁶⁵ Чланова Совјета се морао дојмити и закључак изнет у наставку писма. Да би показали своју истинољубивост и објективност рецензенти попечителству помињу да „Вукъ у писму свомъ ... обећава, да ће онъ сваки листъ, где би се по мнѣиу Попечителства срамна каква речъ налазила, изменити и наново препечатати дати.“ ⁶⁶ Прегледајући, међутим, списак наведених непристојних и других речи, лако се може утврдити да је претерана и без довољно основа тврдња која следи: „но Попечителство є прегледавши од части Рѣчник Вуковъ нашло, да се кромѣ срамны іоштъ многе изъ страни нарѣчія узете, изопачене, осакаћене и опако написане речи по целой књизи, на свакомъ скоро листу и образу налазе: па кадъ бы се све те речи изоставити, или другима замѣнивати и листови препечатавати морали, то бы се цѣла књига изменила и савимъ друпи Рѣчникъ изашао, кои бы се наново израдити и печатити имао“. ⁶⁷

⁶⁵ Вукова *йрејиска* III, 368.

⁶⁶ Вукова *йрејиска*, 375.

⁶⁷ Списак је објављен у: *Архивска тађа*, 414-419.

Давши већи значај и домет замеркама од оног који су оне стварно имале, Попечителство је могло доиста извући само један закључак: „У слѣдству свега овогъ Попечителство е тогъ мнѣнїя да се унось честопоменутогъ, нравствености, чистоћи и свойству езика србског ни найманѣ неодговараюћегъ, но напротивъ очевидный уштрбъ наносећегъ Рѣчника сасвимъ забрани, молећи званично высокославный Советъ да коначно рѣшеніе свое о предмету овомъ издати благоизволи“⁶⁸.

Приликом разматрања Вуковог речника рецензенти су му, поред осталог, замерали и то да су „све оне речи, кое су изъ словенскогъ и Црковногъ езика нашегъ за обогаћенѣ и усавршенствованѣ србскогъ езика узете, и кое се како у општезваничномъ дѣловодству, тако и у свимъ школскимъ и осталимъ болшимъ книгама нашимъ употребљаваю, у истомъ Рчнику сасвимъ изоставлѣне“⁶⁹. Мада је ова констатација тачна, замерка ипак није оправдана због тога што је Вукова концепција речника била сасвим друкчија од оне коју су имали његови рецензенти.

Један од људи који су имали у то време друкчију представу о томе како треба да изгледа речник српског језика, био је и Јован Стејић. Он је, као потпредседник Друштва српске словесности, поднео 28. фебруара 1852. године - свакако подстакнут Вуковим Рјечником о ком се управо тих дана много расправљало - Друштву предлог „о саставу једног пространог Рјечника, у ком би осим други и научне речи доћи имале“⁷⁰. Без обзира на то чиме се руководио предлагач, за остваривање овог предлога било је неопходно да сви учесници на овом послу имају, поред осталог, на располагању и Вуков Рјечник, о чијој се забрани у Србији управо тих дана решавало.

„На основу высочайшегъ рѣшенія одъ 14. Априла 1852. год. ... и 16. юлія исте год. издатъ еналогъ овдашнѣмъ цензору, да осим осталогъ све кнѣге србске, кое су другимъ правителства неодобренимъ и овде неуобичаенымъ

⁶⁸ Архивска іраћа, 413.

⁶⁹ Архивска іраћа, 413.

⁷⁰ Архивска іраћа, 413-414.

правописомъ писате непушта“ у Србију,⁷¹ а већ 19. маја исте године Јован Гавриловић предложио је да се за потребе Друштва србске словесности омогући уношење књига које потпадају под забрану, било због садржине, било због правописа⁷².

Гавриловић је свакако имао у првом реду на уму Вукова дела, мада то изричито није речено; уосталом то није ни требало рећи, а не би било ни опортуно. Али то у ствари значи, да и ако је био донет акт о забрани уношења Рјечника у Србију, није у ствари престајало настојање да се омогући легално уношење ове књиге у земљу.⁷³ Овај предлог Гавриловићев Друштво је прихватило, па се 16. августа исте године обратило са одговарајућим захтевом Попечитељству просвештенија; захтев је поновљен 7. новембра исте године, а затим 29. јануара 1854, али ни до краја фебруара 1855. године Друштво „није срећно било, да одољетворенѣ исте (молбе - Ј. К.) получи“.⁷⁴

Првог марта 1855. године Друштво се поново обраћа Попечитељству просвештенија с молбом да „Друштво ... Рјчника набавити може, колико оно редовни Членова има или одсеком 50. Егземплара“. Ову своју молбу Друштво образлаже тиме што је донело одлуку да се „простонародне рјчій, кое се редко у говору чују, а у Вуковом речнику не налазе се, прикупляю и Друштву на употребленіе доставляю“ па „се тимъ поводом понвила и прека потреба неколико егземплара „Српскогъ Вуковогъ Рјчника“ на расположењу имати.“⁷⁵ Већ 13. марта Попечитељство је одобрило Друштву да може увести онолико примерака Рјчника „колико му е за њгове редовне Членове потребно“.⁷⁶ Био је то један од знакова да се у Србији почиње постепено мењати однос према Вуку и његовом делу. Ипак, до потпуног уки-

⁷¹ *Архивска грађа*, 414.

⁷² Гласник Друштва српске словесности V, Београд, 1-13; *Архивска грађа*, 432.

Архивска грађа, 413.

⁷³ Попечитељство просвештенија - Попечитељству финансија, 15. јула 1853. године, *Архивска грађа*, 423.

⁷⁴ *Архивска грађа*, 432-433.

⁷⁵ *Архивска грађа* 432,

⁷⁶ *Архивска грађа*, 432-433.

дања ограничења требало је да прође још неколико година и да у Србији дође до значајнијих политичких промена. Постепено укидање забрана на уношење књига писаних Вуковим правописом, а затим и укидање забране да се књиге тим правописом штампају и у Србији, почело је са доласком на власт Обреновића. Ипак Вук није дочекао да се „појави височајше решење од 12. марта 1868. којим су укинуте све забране о правопису;”⁷⁷ када се овај акт појавио Вука више није било међу живима.⁷⁸

[Јован Кашић, *О Српском рјечнику* из 1852. године. Из историје књиге, поговор издању *Српски рјечник (1852)*, Београд, Просвјета, 1964]

Сјоменик у Нишу

Сјоменик у Бањалуци

⁷⁴ Како је текао процес укидања правописних забрана у Србији, прегледно је изложио Љуба Стојановић, *Живот и рад*, 665.

⁷⁵ Вук Караџић је умро у Бечу, 8. фебруара 1864. год

ТЕМА БРОЈА

СРПСКИ РЈЕЧНИК (1818 – 2018)

ВУКА СТЕФ. КАРАЏИЋА

Избор текстова

ТЕМА БРОЈА

„СЈАЈАН ЈЕ ТО ЈЕЗИК...“

Љубомир СТОЈАНОВИЋ:

Један оштри поглед на Вуков рад

Меша СЕЛИМОВИЋ:

За и против Вука VII

РШ 96

F III 2140

Р. Ср II 110. А

III

СРПСКИ РЈЕЧНИК

ИСТУМАЧЕН

ЊЕМАЧКИЈЕМ И ЛАТИНСКИЈЕМ РИЈЕЧИМА.

СКУПИНО ГА И НА СВИЈЕТ ИЗДАО

ВУК СТЕФ. КАРАЏИЋ.

*На поклон од уреднице књ. Вукла Стефа
Караџића Савском Школџу нар. уредства
Српско-Београдског 1874. год.*

У БЕЧУ

У ПЕТАМПАРИЈИ ЈЕРМЕНСКОГА НАМАСТРА

1178

1852.

Српској рјечника, Беч, 1852. (насловна страна)

Љубомир СТОЈАНОВИЋ

ЈЕДАН ОПШТИ ПОГЛЕД НА ВУКОВ РАД

Периоди у историји књижевности обележавају се појавом какве јаке личности или читаве групе радника који уносе нове идеје у књижевност и дају јој нов правац.

Тај нови правац може доћи од утицаја какве туђе књижевности, или оргиналним радовима и идејама домаћих књижевника.

Ти датуми за обележавање периода у толико су тачни, што обележавају почетак новог правца, али не и престанак старог. Стари правац живи и даље, али је све слабији и слабији, док се не угаси; нови јача све више, док потпуно не завлада. Књижевност је као конач, који се преде без прекида, само се у предиво уноси од времена на време жица друге боје, која постепено све више осваја, док сасвим не да концу другу боју.

То се тиче како унутрашње садржине, тако и спољњег облика, језика и писма.

Прелаз од старе књижевности ка новој извршен је код нас током XVIII века. Стара књижевност, створена под утицајем византиске и која је била претежно богословског карактера, после пропасти српске државе слабела је све више, и после последњег њена представника патријарха Пајсија (1614-1647) спала је на танку жицу преписивања књига, и то поглавито за црквену службу,

Преласком Срба у Аустрију српски калуђери настављају свој преписивачки рад обредних књига, али доласком у ближи додир с Русима писци и преводиоци потпадају под утицај и тадашњег рускословенског језика и руске богословске књижевности, под којим у тој струци остају кроз цео XVIII и XIX век.

Поред богословске јављају се средином XVIII века под утицајем запада и зачеци световне књижевности, чији је главни представник Доситије (од 1783 г.) Он је представ-

ник западноевропског хуманизма и рационализма. Он кида са средњевековним традицијама и незнањем, и својим списима шири у српском народу нове, савремене идеје о друштву и о животу, које су тада владале на западу. Он проповеда на првом месту подизање просвете и ширење знања и наука у народу. Пишући за народ он усваја у својим списима и народни језик, и постаје учитељ и просветитељ народни. Он налази и следбеника, и могао би се навести читав низ књига које су разни писци саставили или превели или по његовој личној иницијативи, или по ономе што је он у својим списима препоручивао. Али његови следбеници нису га ни достигли, а камоли престигли, и зато је његов утицај био огроман не само на савремено друштво већ готово кроз читаву прву половину XIX века.

Али ни Доситије ни његови следбеници нису оригинални писци. Они су само преносиоци кроз књижевност западних идеја у српску средину. Њихови списи или су прости преводи, или су рађени по идејама туђих, западних писаца у циљу просвећивања народног, и као такви имају великог значаја за наш културни развитак.

1814 године јавља се Вук као први српски оригинални писац. Он се не угледа ни на кога, већ иде својим новим путем, ствара праву националну књижевност. Он пише о народу за народ, и шири у народу знање о њему самом; он шири знање о српском народу у европском ученом свету, који о њему тако рећи никаква појма није имао; он на основу народног говора и дотадашње несавршене азбуке и правописа ствара српски књижевни језик и савршену (у колико је то уопште могуће) азбуку и правопис.

1.

Он скупља народне умотворине: песме, приповетке, загонетке и пословице, и тако усмену народну књижевност упоси у писмену. „Нека родољубиви Мушицки лети за Пиндаром и Орацијем, нека се дружи и пореди с Рамлером, с Клопштоком, с Державином и с Дмитријевим; нека дубоко замишљени Соларић истражује и доказује каким су језиком говорили земљаци и врсници Рема и Ромула; коме Србину српски језик не ваља, нека га поправља по своме укусу, и нови нека гради; „Не завидим, на част сваком своје;“ а ја ћу

само готово да скупљам, што је народ српски већ измислио,“ вели он одмах првих година свога рада.

Као скупљач народних умотворина он долази на прво место међу свима радницима новог времена у свима словенским литературама (Кулаковски, 180). Он је осећао сву драж и лепоту народних песама, и од велике грађе коју је сам скупио или су му пријатељи послали умео је да одабере оно што је најлепше. Сви његови следбеници (а било их је доста) ни близу се с њим не могу поредити, и изгледа као да је покупио све што је ваљало, тако да за остале скупљаче није ништа остало. Зато ће његове четири књиге песама остати као класички зборници народне поезије. - У приповеткама умео је подесити народни говор тако да нам се читајући их чини као да слушамо усмено казивање каквог простог човека или жене. То је као стенографски забележен говор каквог бистрог и речитог човека из народа. - Народне пословице и приче уз њих и загонетке забележио је до савршенства верно како их народ употребљава или препричава.

2.

Он описује материјални и духовни живот народни, његова веровања, празноверице и обичаје како о празницима тако и о главним догађајима у животу, о слави, свадби, крштењу и погребу, и то не само у својој крају него свуда где је путовао. И то је радио са великом вештином, што му је језик и стил тако јасан и прост, да се одмах добија јасна слика онога о чему говори.

Вуков је рад у оба ова правца у толико више значајан, што га је радио у доба преласка народног живота из патријархалног у модерни, у коме се народне умотворине губе и изумиру. Све народне умотворине Вук је скупио тако рећи у последњем моменту. Као што је сам четрдесетих година рекао да народне песме не би могао наново управо онако скупити да му ко у помоћ да и сто хиљада дуката, јер су многи певачи и певачице однели своје песме собом у гроб. (Гр. Сп. III, 123). Велика је срећа по српску књижевност што се Вук управо у ово доба јавио, а његова је заслуга што је то радио не припадом и као узгред, већ што му је то био циљ његова живота, иако су му савременици, и прости

и учени, говорили да није ни кадар што паметно написати, већ само скупљати „слепачке песме.“ До њега нико се систематски није бавио овим послом. Тадашњи књижевници гледали су само о чему се пише у других народа, и у колико су били кадри, препочињали су од њих, и то пружали српској публици. Да њега није било, све би то остало неурађено, или бар не би било овако урађено, јер док би се други књижевници тога сетили, многе би ствари биле заборављене и пропале. Ови његови радови остаће за вечита времена најбогатија ризница из које ће се црпсти проучавање осећаја и живота народног тога времена, и он је имао право кад је рекао да ти његови списи никад неће застарети, већ ће у будућности све већу цену имати. - Он је оснивач српске етнографије.

3.

Вук се први почео бавити описивањем српског језика. У његово време биле су на српском четири граматике за туђе језике, а ниједна за српски, већ се српски учио из словенске граматике Мразовићеве. Он је написао прву Српску Граматику и саставио први српски Речник и описивао је народне говоре (диалекте) по многим српским крајевима. - Он је оснивач науке о српском језику, коју је даље разрадио његов ученик Даничић и његови следбеници.

Његова Граматика застарела је, истина, још за његова живота, јер је Даничић написао бољу. Али он је имао необично јако развијен језички осећај; за њега је језик био жив организам, и он је осећао његов дух и све танке његове разлике у изражају, и зато ће језичка грађа коју је скупио, његови описи говора и Речник вечито остати поуздана грађа за испитивање језика. - Копитар га је назвао „граматичким генијем.“

4.

Вук је први оригинални писац савремене Историје Српске, и тек после њега наставили су други скупљање грађе за њу.

Данас се више не пише историја као што ју је Вук писао, али су његови историски списи од првокласне вредности. Он није писао историју по архивским документима

већ по своме доживљају и из уста оних људи који су је правили. Он, истина, сам признаје да је пишући историју имао намеру да рашири славу српског народа, коју је стекао јуначком борбом за ослобођење; али у томе никад ништа није преувеличавао, већ је строго остајао у границама истине, у колико је до ње могао доћи. Он никад не даје своје оцене о поступцима, нити кога хвали ни куди, већ просто излаже догађаје и поступке, остављајући читаоцу да свој суд сам донесе. Причање му је просто и јасно, често у дијалошком облику, тако да се ствара јасна слика о догађајима, и читајући човек се осећа да се креће међу живим људма, и да се на његове очи нижу догађаји један за другим. Слика би била још јаснија да су свуда стављени и тачни датуми да се има пред очима хронолошки ред догађаја.

Његове чланке о устанку на дахије Кулаковски овако карактерише: „Ако они с једне стране по своме облику и тону излагања личе на мемоаре, то с друге стране, као производ човека заиста даровита и знаоца својега народа и своје историје, они дају одличну карактеристику тога времена српске историје, када се из средине угњетеног и ропством измученог народа јављају људи, који силином карактера не уступају најзнаменитијим јунацима светске историје, људи, који су саздали садашњу српску кнежевину при необично тешким околностима. Епски тон причања даје привлачност томе описивању рата против дахија, а епизоде и карактеристика појединих лица дају грађе за просуђивале целе те епохе. На тај начин мора се признати да се једностраност и непотпуност приповедања накнађује живошћу и природношћу излагања, што даје томе производу пера Карацићева особито значење, и можда боље осветљава ту епоху него белешке других савременика, као Мат. Ненадовића и др.“ (Вук Кар. 99)

Пишући историју живих људи, а нарочито кнеза Милоша, од кога је много зависио, он се ипак нигде не удаљава од истине. Све што би му се имало приговорити, то је, да није потпун, да се имало још што шта рећи. Али оно што је рекао, остаје као истина, и ако је било још истина које он јавно није могао рећи, а да не нашкоди тек почетом стварању државе и њену представнику. Зато је у писму кнезу Ми-

лошу излио сву своју душу, и без икакве резерве изнео преда њ све рђаве стране његове управе, као што ретко кад пријатељ пријатељу истину у очи може рећи. На тај начин је слика Милошева владања потпуна, тако да се и изврсно дело Гавриловићево о владавини кнеза Милоша потпуно слаже с Вуковим описом.

У описима живота главних личности из устанка умео је у мало речи окарактерисати личност, и у појединим епизодама и анегдотама дати потпуну слику нарави и појмова људи тога времена. Међу њима је и прва по реду и најзнатнија биографија његова љубимца Хајдук-Вељка, тог у истину правог епског јунака из првог устанка.

*

Све што је Вук својим списима пружио Европљанима, било је за њих ново, и нов принос у ризницу општег знања и науке европске. У ово доба када се у Европи говорило (у колико се говорило) о Србима само као бунтовницима у Турској, Вук је изнео пред европски учени свет и историју српског устанка и приказао Србе с њихове културне стране. У томе свету он је више раширио име српско него све победе Карађорђеве и сви успеси Милошеви у стварању нове државе.

Српске народне песме појавиле су се пред учени европски свет у јеку романтизма, и дочекане су као новина дотле нечувена. „Од Омирових песама није се у читавој Европи десио никакав појав, који би нам могао јасно објаснити суштину и постанак епоса као оне (т. ј. народне песме). Сваки знатан догађај, чак до најновијих, видимо како се излива у песму, која живи у устима певачевим и даље се преноси, а нико не зна њеног стварача... Вук је њиховим објављивањем неумрлу славу стекао, и у исто време стекао је заслуга за изучавање словенских језика. Ових песама ради сад ће се, држимо, учити словенски... јер се српске песме не даду превести, т. ј. и најсрећнији превод увек ће изостајати иза оригинала,“ писао је Грим када је изишао Талфин превод на немачком. (K1. Schr. IV, 419-420).

Славу српског народа коју је пронео по Европи народним песмама, Вук је раширио и Ранкеовом Историјом

Српске Револуције. „На тај начин - пише Кулаковски - историски списи Вука Караџића могу се сматрати као почетак знања у Европи самог српског народа, јер до њега врло мало има списа у којима би се говорило о Србији и о српском народу ... и име српског народа, тако недавно потпуно непознатог, заборављеног током столећа, придобило је у Европи симпатије ка новоствореној кнежевини. И у том погледу он је можда учинио више него икоји други српски писац пре и после њега.“ (Вук Кар. 110.)

Никад се у Европи до овог светског рата није похвалније говорило о Србима као двадесетих и тридесетих година прошлог века, и Вук је с правом рекао да „све што се у Европи о Србима зна, то је од Вука или чрез Вука.“ Исто тако и Копитар је с правом жалио што Ранке није нашао грчког Вука, те би имали исто тако добро описан грчки устанак као што имамо српски.

Док су други књижевници пре и за време Вука преносили и ширили међу Србе идеје из Европе, дотле је Вук уносио у Европу знање о Србима. Због тога је он у Европи био више цењен од свих других српских књижевника, јер кога је Европљанина могао интересовати Доситијев Живот и Прикљученија, или Оде Мушицког, или Хацићеви превод латинских песника, па и Милутиновићева Србијанка?

*

То је разлика Вукова рада од рада његових претходника по унутрашњој страни, по садржини. - Још је већа разлика обликом т. ј. језиком и писмом.

5.

Вук је унео и одомаћио у књижевности народни језик и удесио према њему тако савршену азбуку, да је најбоља међу свима азбукама свих модерних језика.

Кад ми данас о томе говоримо, прелазимо као преко једног обичног факта, не дајући себи довољно рачуна шта то значи, и колика је то огромна добит за наш културни развитак. Писати данас народним говором и Вуковим правописом за нас је тако обична ствар, да ми и не помишљамо, колико је борбе и напора требало да се савладају предрасу-

де и настрана мишљења целог (буквално целог) ондашњег књижевног света, па и огромног броја читалачке публике.

Остављајући на страну онај мали број књижевника који су писали црквенословенским језиком, и тражили да он буде наш књижевни језик, већ и они који су били присталице Доситијеве, и то не само књижевници, већ и сваки писмен човек, пишући обично писмо, сматрали су да треба да га напишу књижевнички, а не онако просто као што се говори. У школама се није учила српска писменост по српској, већ црквенословенска по црквенословенској граматици, и сваки који је кроз школу прошао трудио се да покаже своју ученост, да се одликује од нешколована човека, квари српски језик црквенословенским. И сви ти књижевници, пишући тим „облагорођеним“ језиком, били су убеђени да пишу српски, да пишу за народ. Сви су они мислили да не треба и да се не може писати просто као што народ говори, већ треба писати „књижевно“, „облагорођено“, „поправљено“ српски.

Устати против таквог схватања књижевног језика, објавити рат свима пређашњим и савременим књижевницима, и рећи им јавно у очи да њихов рад не ваља, и да они не знају оно што мисле да знају, и још им казати да ни њихов начин писања не ваља, и да треба поправити досадашњу азбуку - то је ретка смелост која се нарочито мора истаћи. Смелост је у толико већа, што су на једној страни били учени људи, знаоци разних језика, доктори разних наука, признати књижевници и уз њих цело јавно мишљење; а на другој страни био је он сам, човек који сем основне није свршио ниједну другу школу, и који сем нешто немачког и руског није знао ниједан страни језик. То је и могао урадити такав човек који је био слободан од сваких предрасуда и традиција, и који је јасно схватио просте истине које је од Копитара научио. То је могао урадити само један даровити Србијанац, чедо револуције, која руши стари поредак и ствара здрав нови.

Врло је добро рекао Нил Попов да „борба око реформа Вукових није био само теориски спор у области филологије; то је била борба између два историска предања, између животних навика и умних схватања два поколења, или

тачније двеју епоха у српској историји раздвојених једна од друге политичким догађајима - постепеним ослобођењем српске кнежевине испод турске владе и народним покретима како у самој Угарској, тако и међу српским живљем у њој.“ (Ж. М. Н. Пр. 1882, 4, 217). Јер и ако се за Хацића и неке из његова кола може рећи да су борбу водили из сујете и личне мржње, за многе од њих, почињући од „сиромаха“ Видаковића па до Саве Текелије, то се не може рећи. Код њих је збиља био сасвим други менталитет скопчан са потпуним одсуством сваког правога појма о језику и о писму.

Та необична смелост праћена је неисцрпном енергијом и издржљивошћу у борби, и великом плодношћу позитивног рада.

Још Орфелин је 50 година пре Вука рекао да треба писати народним говором, али се на то нико није ни осврнуо, јер је и он сам писао више црквенословенски него славеносрпски. Петнаест година доцније поновио је то Доситије, али је и на пракцици увео српски језик у колико је знао. Он је увео неке измене и у азбуци. Сви су повикали: врло добро, хоћемо! Мрштили су се само калуђери, али не због језика већ због садржине његових списа. Па шта је било? Ти исти књижевници који су уза њ пристајали, писали су у време Вуково много горе него Доситије, а поправку правописа просто су одбацили и писали горим него он. То је било зато што Доситије није био филолог, што није проучавао српски језик и утврђивао његова правила. Њему је језик био споредна ствар, само средство да би прости људи разумели његове списе. И заиста је писао боље и чистије српски него остали, али је ипак у његову језику било пуно словенизама и у речима и у облицима, које он сам није осећао да нису српски.

Мркаљ је истина хтео да састави рационалну азбуку, и предложио је реформу нешто мало мању од Вукове. Али на то није нико обратио пажњу, сем што је Стратимировић израдио да се тим правописом ништа не сме штампати у будимској штампарији. После неколико година и сам се Мркаљ одрекао свога посла.

И да је Вук само рекао да треба писати народним језиком и његовом азбуком, или би се нашао или не нашао

какав Кенгелац да му што одговори, и на томе би се све и свршило. Ствари би текле својим током као и од Доситија до њега. Али он није тако радио. Он је узео силно нападати све књижевнике што кваре српски језик, очигледно им доказујући да тако како они пишу нико не говори, да је у њихову језику нешто српски, нешто словенски, а нешто ни српски ни словенски, већ онако направљено по укусу пишчеву.

С друге стране, поред овог негативног рада развио је и велики позитиван, описујући српски језик у својој Граматици и у Речнику, и износио угледе чистог народног језика у народним умотворинама и својим списима.

У оба правца није престао радити целога живота. И управо његови списи су извојевали победу народном језику више него критике и теориска разлагања, јер су они били илустрација, практичка примена теорије, и сви су се књижевници, хтели не хтели, морали на њих угледати. И Вук је имао право кад је писао Срезњевском да су се сви књижевници и највећи његови непријатељи помогли и једнако се помажу његовим делима; а што се нису онако помогли као Даничић и Бранко, то је зато што своје старо знање о језику крпе његовим мислима, док су ови све старо знање забацили и по његову начину почели језик наново учити.

Док је овако био жустар и енергичан у борби за чистоту народног језика, дотле своју азбуку и правопис није ником наметао. Он није никога нападао што пише другим правописом а не његовим, већ је само бранио свој правопис, доказујући да је добар, да је бољи од других. Он је само нападао на неједнакости у писању. Не само код разних писаца него и код једног истог писца у истом спису, па често и на истој страни налазиле су се недоследности у правопису. Све што је од књижевника тражио, то је да буду доследни, да пишу свуда једнако, и онако како им се чини да је најбоље. Он се само љутио и борио се против државне забране његова правописа, доказујући да тога нема нигде у свету, да то није државни посао, већ посао самих књижевника, и да су такве забране само од штете по развитак књижевности. Тражио је у томе пуну слободу за све, верујући да ће победити онај који буде најбољи.

И да није било Вука, или да је победила струја која је захтевала да се пише славеносрпски да се не удаљавамо од Руса, тај би се вештачки књижевни језик морао удаљити од руског, што су и Руси током XIX века све више чистили свој од словенизама. Наши књижевници, ако би хтели одржавати везу с њима, морали би ићи за њима и од славеносрпског језика градити рускосрпски. Ако то не би хтели чинити, остали би опет усамљени са славеносрпским језиком, који се данас не би више ослањао на руски већ само на језик богослужбених црквених књига и у том случају ништа им друго не би остало већ да се врате народном говору, као што су то и Руси учинили. Али колико ли би времена у томе изгубили, колико ли би се индивидуалних књижевних језика за то време појавило, колико ли би разних лутања и заблуда било?! Несумњиво је да то питање ни до данас не би било коначно решено, да Вук та лутања није пресекао, и за времена књижевни језик на први пут упутио.

Али док би и без Вука можда до данас како тако изашли на прави пут у језику, дотле би, да није њега било, несумњиво остали назадни у правопису. Да он није тако рано, готово у почетку стварања књижевности изишао с овако савршеним правописом, да то питање није везао са с народним језиком, и да сам није тако много и популарних списа њиме написао - несумњиво је да би ми и данас писали, ако не њ и ы и др. , а оно посигурно е, ђ, ю, я, и ь . - Ми смо видели да су идеје Вукове о народном језику много пре овладале у књижевности него његов правопис. Ништа није конзервативније од правописа кад се већ једном утврди у књижевности. Др. Стејић н. пр. писао је 1836 године да је Вуков правопис несумњиво бољи, али се не може примити што „је мало доцкан дошао, и ми с њим не би толико добили, колико би изгубили,“ јер би „тим учинили да нам се ова досадашња наша књижевност заборави. Па то понавља и 1849 године, и као нове разлоге додаје: а) што ни Шафарик не сматра да је то тако важна ствар: б) што се стари правопис много не разликује од црквенословенског у нашим светим књигама, те ћемо их лакше читати: и в) што наш грађански и државни живот иште да га задржимо, „јер сва наша акта која овамо спадају и сви наши толики досадашњи

закони овом су ортографијом написани и сваки се дан њоме пишу.“ (Гл. Др С. Сл. IV, 41-42.) - То је узрок што се правописни недостаци и код других несавршених азбука не мењају. Да не идемо даље, већ да погледамо само Русе. Требала је да дође болшевичка револуција, па да се из руског правописа избаци њ и њ који му баш ништа нису потребни. Па и то још није потпуно свршена ствар, и можда ће се после болшевика опет вратити, јер Руси у емиграцији и даље пишу њ и њ.

Одушевљење које је педесетих година захватило омладину за Вуков рад и народну поезију, и промена династије у Србији учинили су да је освојио и Вуков правопис.

б.

Вук је творац данашњег књижевног језика српског. Али он до тога није дошао одједанпут, већ је то плод дугог и трајног проучавања народних говора по свима крајевима куда је путовао или с људима у додир долазио.

Кад му је први пут пукло пред очима шта се ради у књижевности од српског језика, он се прихватио у писању говора свога родног места, и први његови списи огледало су херцеговачког говора како су га тада говорили херцеговачки досељеници у Тршићу. Да њега усвоји, одредило га је прво то, што га је као свој матерњи најбоље знао, и био сигуран да ће пишући њиме писати управо онако као што народ говори; и друго, што је тај говор имао мање одступања у граматици (био „правилнији“) од осталих говора, које је дотле био чуо. Он је допуштао и управо тражио је да сваки књижевник пише говором свога краја, али управо онако као што народ говори, без икаква мешања и поправљања, па ће се временом одабрати шта је за књижевни језик, а шта није. Али и у томе је тражио да се употребљавају граматички облици његова говора, оглашујући друге као погрешне.

То одабирање Вук је сам вршио у своме говору поступно, како је напредовао у познавању говора разних покрајина. Тако је одабирајући што је боље, усавршавао свој књижевни језик, док није постао онакав каквим је писао од четрдесетих година. Тај језик, којим у целини узевши не говори маса народа ни у једној покрајини, опет је чист народ-

ни језик, јер у њему нема ничега, чега не би било у народном говору неког краја. То је онај „облагорођени“ књижевни језик српски, различан од говора „простоте“, који су Вукови претходници и савременици хтели створити мешавином са црквенословенским, док га је Вук „облагородио“ њим самим.

У почетку је био врло строг пуританац, и није допуштао да се у књижевности употреби ниједна реч које нема у народном говору. То је у почетку борбе и морало тако бити. Требало је прво извојевати победу начелу да се пишући српски не смеју употребљавати ни словенске речи ни словенски облици. Тек кад је то постигао и сам је, н. пр. у преводу Новог Завета, почео употребљавати словенске речи за појмове за које није било израза у српском језику, или је словенске речи посрбљавао или сам нове ковао. Да је ово у почетку борбе допуштао или и сам чинио, борба би му била безуспешна, јер би му они рекли да ни они ништа друго не чине до оно што и он. Да је његов превод изишао из штампе кад је био готов (1820 г.), јамачно би му то отежало борбу за чишћење српског језика од словенизама, али овако, 1847 године, битка је била у главном већ добивена, и то је могао урадити. Па ипак је др. Стејић приказујући овај превод (у Гл. Др. С. Сл. IV. 1) само се на овом и задржао, доказујући да је садашњи (т. ј. ондашњи) књижевни језик плод рада свих књижевника, почињући од Доситија па унапредак; да су сви они из нужде употребљавали словенске речи или их посрбљавали или нове ковали (разуме се ко с већим ко с мањим успехом), као што и сам Вук сад чини, и да према томе нису заслужили овакве прекоре какве им је он упућивао: да „кваре“ језик. Али је Стејић смео с ума да је идеологија о књижевном језику коју је овде развио, Вукова идеологија, и да тако нису мислили српски књижевници кад је Вук осуо на њих ватру, и позвао их да прво науче српски па онда да пишу. И сам он има Вуку да захвали што га је послушао, и дао се на изучавање језика, те му је сад постао овакав, а не као у оди Текелији (1824) или у преводу Макровиотике (1826 г.). На отворена врата лако је свакоме ући.

Вук је творац чисте српске прозе и стила. Он је први почео писати онако као што говори бистар и речит сељак који језик осећа, и према томе не може ништа рећи што би било мутно и нејасно, што не би одговарало току мисли које се у његовој глави рађају, или начином који би био противан духу језика.

Тадашњи књижевници који су свршили више школе навикли су се и мислити немачки и латински, и пишући српски излагали су своје мисли начином који одговара духу немачког и латинског језика. И они су сматрали да тако треба, да је то „отмено“, „књижевно“, и није им ни на ум падало да се осврну на дух свога језика. Свака књига не само двадесетих и тридесетих већ и четрдесетих и педесетих година прошлога века кипти таким погрешкама. Сетимо се само језика наших закона и канцелариског стила који су четрдесетих година аустриски Срби увели у нашу администрацију, и који чак ни седамдесетих није могао бити потпуно истиснут. Ми се данас чудимо како су тако могли писати и бољи књижевници, како данас не пишу ни најгори, сем можда какав невешт преводилац, који се и сувише поведе за оргиналом.

Од Вука су српски књижевници научили како треба не само правилно граматички писати, већ како треба и мислити српски.

*

За ово шесет годипа од последње књиге Вукове наш се књижевни језик у сваком погледу силно развио. Постао је гипкији у фрази, прецизнији у изразима, богатији у речнику. Али се то све природно развило из оне основе коју је он положио. Иако данас нема ниједног писца који би писао као он, његов стил је и сад узор простоте и јасности. Зато нам је он тако пријатан и близак као да је савремен. Читајући Вукове списе ми осећамо као да се возимо по равном путу, истина не тако брзо, али са пријатним љуљушкањем док са натегом читамо и добре ствари његових савременика, и изгледа нам као да смо на испроваљиваном друму пуном јаруга и са сталним труцкањем као на таљигама. Вук је томе путу обележио трасу, и ми га само даље изграђујемо.

Поједини правци у књижевности долазе и пролазе, а с њима и личности које их стварају; али основи њезини, језик и писмо, остају. Вуков је рад у томе погледу бесмртан. Све промене у језику и правопису, које су се десиле и које ће се у будућности десити, природно ће се развијати из оне основе коју је он положио и утврдио. Никаквих нових оштрих прелома неће бити. Зато је и Вук бесмртан, и његови ученици нису претерали назвавши га оцем новије српске књижевности.

(Љуб. Стојановић., Живот и рад Вука Стеф. Карацића, Штампарија графичког завода „Макарије“ А. Д. Београд-Земун, 1924)

Споменик у Лозници

Меша СЕЛИМОВИЋ

ЗА И ПРОТИВ ВУКА

VII

Славјански језик је вештачки, углађен, јер завршен, укочен јер издвојен, канонизиран јер служи мањини, **вишој класи**; народни је жив, бујан, многострук, јер је средство споразумевања широког круга људи. Један је свечано патетичан, други слободно пуст. Један воли апстрактне и веома уопштене речи, јер много шта крије из стварног живота, и радије формулише илузије, често ванвременске, о друштву чији је израз; други је веома конкретан, сасвим овоземаљски, о свему говори отворено, нема разлога ни интереса да ишта крије, и радије формулише стварност него њену сенку.

И заиста, то је његова суштина, и још давно је запажено да народни језик нема много речи за апстрактне појмове, за умозрителне мисли.

Једна од првих озбиљних критика на Вуков језик, поводом превода Новог завета, изишла је из пера др Јована Стејића, 1849. године (*Језикословне приметбе на њредјовор Г. Вука Сџеф. Караџића к њреводу Новој завеша, Гласник Друштва србске словесности*, у Београду).

Стејић изражава радост што смо дочекали превод Светог писма на српском језику, и то „од самог Г. Вука С. Караџића“, и препушта другима да оцене верност превода, а он жели да каже шта мисли „о народном и књижевном језику“.

Излажући Вуково објашњење да је унео 49 словенских речи, „које се у нашем народном језику не говоре, али се ласно могу разумјети и с народнијем помијешати“, те 47 речи „славенскијех“ (**нелицемјеран, неблагодаран, пријатан, сујетан** итд.) и 84 речи које није чуо у народу, него их је сам начинио, а „највише овијех ријечи казао би овако и најпростији Србин, само кад би му затребало...“, Стејић ка-

же да друкчије није ни могло бити, јер се Нови завет могао само овако превести. „Ми смо свагда знали да у нашем **народном језику** нема свију они речи, које треба и мора да има, да би њим све оно могли казати, што смо нашим језиком наумили и предузели казати; па зато смо свагда из нужде, као и Г. Вук сад, такове потребне, у народном нашем језику неналазеће се речи узимали и правили, и при томе смо мислили и држали, да чинимо само што је добро и што треба.“ Вук је сувише строго судио о таквим писцима, држећи се свога принципа, пиши као што говориш, али је, ето, и сам искусио да је то лакше било рећи него учинити. „Кад ми неби имали и друго и више што написати него само што обично говоримо, онда би се којекако могло од нас искати да то правило не преступимо.“ Али овако, кад знамо да народни језик није довољан за потребе књижевности, морамо, као и до сада, мало друкчије писати него што се у народу говори, отприлике овако као што је Вук писао свој превод Новог завета.

Оживљавајући тако питање **средњег слога**, којим се и Вук морао послужити чим је наишао на сложенију материју, Стејић подсећа Вука како је био строг и неправедан према књижевницима кад су чинили исто што и он сад. (А Вук је говорио да **ондашњи** књижевници, који су заборавили народни језик, уче од народа.) Истина, језик Јоакима Вујића, Милована Видаковића и неких других недоучених и незрелих људи, заиста заслужује најстрожи укор. Али нису сви књижевници такви, нити су сви књижевници искварили народни језик. Само, не треба ни то заборавити да је неискварени народни језик веома сиромашан. Језик Вукова превода Новог завета није **наш народни језик**. А да се још Вук одважи да преведе „мало вишу и тежу науку“, на пример филозофију, или бар само логику и метафизику и слично, био би присиљен да ствара многе речи којих у народу нема. И шта је то „народни језик“? Сваки народ је „сложен“ од више „редова“. Главни редови су: **сељаци** или **прости људи**, затим **варошани** и напослетку **изображени и учени људи**. Сељаштво је основна и највећа „маса народа“, и „говори онолико од свог језика, колико му за његов живот треба; за предмете, дакле, које он не познаје, и за идеје с који-

ма се његов дух не занима, нема у његову језику ни имена ни речи. Живот другог реда, варошана, већ је виши и има више и тањи потреба, па зато је овога реда и језик, премда онај исти, којим и сељачка простота говори, али наравно за себе богатији и углађенији. Најпоследње, трећи ред, онај научности и умности, зна и говори свој језик онако и онолико, како се и колико он у њему према потребама умнога живота изобразио. Ми дакле, који сав народ љубимо, и достојно уважавамо како масу тако и силу умности једнога народа, не ћемо само онај језик који његова, проста мложина говори народним језиком називати, него ћемо, као што је право и наравно, казивати и држати да је „народни језик обшти језик **свега** народа, дакле језик, који сви његови људи говоре; јер је само у свему народу све његово благо и сва његова снага“. Шта је то књижевни језик? То је **народни** језик, живи језик који сав народ својим назива и којим говори. Али **литерарност** овога језика нити је једнака код свих народа, нити се она у једном народу одједном развила, „ни на једном степену заковала“. „Она једнако стоји и корача с народом целим, а нарочито с његовим државним и грађанским стањем“, с његовом националношћу, с његовим поносом, с његовим књижеством, или, што је исто, „с његовим душевним развитком“. А **народни** језик је **књижевни** онда кад се њиме може лепо и лако писати, кад је толико оснажен да може бити средство саопштавања и за најнеобразованије и за најобразованије, „или, укратко, кад је он уједанпут језик и свега дораслога народа и свестране његове учености, па дакле - кад се њим може писати као што се говори и говорити као што се пише“. (За разлику од Стратимировића, Мушицког, Видаковића и других, Стејић не одбацује народни језик; он пледира за општи језик, у којем би био и простонародни и мисаонији језик; и онда би био и народни, свенародни заправо, а не само сељачки, простонародни.) Српски народни језик је на оном степену на којем је и сам народ. Највећи део нашег народа, сељаштво, чак и у Аустрији, где се могао највише развити, још је прилично далеко од сељачка било којег развијеног европског народа; а овде, по отоманским областима, сељаштво је, где више где мање, „у првом развитку свога живота и стања“. Према томе је и

његов језик, мада правилан по себи, „прост и ограничен“, без израза за суптилнија осећања и за више мисли. Варошани, измешани с туђим светом, слабо говоре, као и **племићи, државници и званичници**, који боље знају туђи језик него свој. Само учени људи, списатељи и књижевници, који су такође део народа, могу помоћи да наш народни језик постане књижевни. Још то није учињено, јер смо на самом почетку. „Лепа је свакако зора нашега књижества, али је јошт далеко сјајно његово подне.“ Позивајући се на искуство француског и немачког језика, Стејић инсистира на становишту, које су заступали сви противници Вукови, да књижевници и списатељи, „умложавајући благо свога језика“, прибављају му **правилност, сјајност и углађеност**. И тај посао, дуг, напоран и одговоран, има своју поступност. Језик не ствара један човек, већ многи, и кроз генерације. Треба писати народним језиком, свакако, али се мора још веома много радити да се обогати наш необично скромни језички фонд, остајући на оном путу који је већ дао резултате, преузимањем речи из „старо- (или црквено-) словенског“, и стварањем нових речи и израза, као што чини и Вук, далеко више него што каже и признаје. (Вук наводи да је узео само 49 славенских речи, а Стејић је нашао знатно више само у предговору, у јеванђељу по Матеју и у посланици апостола Павла Римљанима.) Вук је превео Нови завет на „прави српски језик“. „Има истина у овоме његовом преводу и славенски(х) и новоначињени(х) речи подоста, као што му и слог (стил) језика није без вишега полета и без неки(х) у простом народу још необични(х) израза; али са свим тим опет је овај језик **прави** српски, ако и није посве чисто говорни језик.¹

---

¹ Стејић је први запазио да је Вук у преводу Новог завета одступио заправо од своје идеје о простонародном језику, примивши у приличној мери средњи пут, *средњи слој, средњи стил*.

Ни до данас није извршена потпуна језичка и стилска анализа Вуковог превода Новог завета. А он је изванредно значајан за развитак нашег језика и за правац којим језик мора да иде у своме неопходном богаћењу. Језик тога превода није „рационализован“ језик народне поезије, нестало је и њен тврди, механички ритам. И музика сваке посебне речи. Посебна арома старине, постигнута употребом архаичних речи, поетско свечани тон који одговара материји, богата мелодија разрађене реченице, виталан спој народног језика, свежих неологизама, посрбљених и непосредних славјанских

речи, то је респектабилни *средњи слој*, прилагођен садржају који изражава, времену у којем је настао и ствараоцу који га је реализовао.

Ево главних особина превода којима је Вук одступио од језика народне поезије:

- архаична интонација, честа употреба аориста и имперфекта (што је књишка особина): „А они у тај час, *оставише* лађу и оца својега и за њим *оћидоше*. И *прохођаше* по свој Галилеји Исус...“;

- честа употреба партиципа презента и перфекта, уместо зависних реченица: „... учећи по зборницима њиховијем, и проповиједајући јеванђеље, и исцељујући сваку болест...“; „И сабравши све гласове свештеничке и књижевнике народне, питаше их...“; „И ушавши у кућу, видјеше дијете с Маријом матером његовом, и падоше и поклонише му се...“;

- честа употреба инверзије: „по зборницима њиховијем“, јер се приближи царство небеско“, „да гдје не запне за камен ногом својом“;

- ненародске фразе, као и склоп реченице и целокупан стилски аранжман: „И рече: устани, и узми дијете и матер његову и иди у земљу Израилеву; јер су изумрли који су тражили душу дјетињу“; „Благо сиромашнима духом, јер је њихово царство небеско“; „Благо кротким, јер ће наследити земљу“; „Благо милостивима, јер ће бити помиловани“; „Благо онима који мир граде, јер ће се синови Божији назвати“; „Ви сте со земљи; ако со обљутави, чим ће се осолити“; „А ако те око твоје десно саблажњава, ископај га и баци од себе: јер ти је боље да погине један од удова твојијех него ли све тијело да буде бачено у пакао“;

- паралелизам вањске појаве и њеног унутрашњег рефлекса: „Јер гдје је ваше благо, ондје ће бити и срце ваше.“;

- синогистичка конструкција: „Свијећа је тијелу око. Ако дакле буце око твоје здраво, све ће тијело твоје свијетло бити.“ (са дакле);

- контраст: „И отац твој који види тајно, платиће ти јавно.“;

- реторично питање: „А ко од вас бринући се може примакнути расту својему лакат један?“;

- контаминација, елиминисање појединих делова реченице: „А кад траву по пољу, која данас јест а сутра се у пећ баца. Бог тако одијева, а камо вас, маловјерни“; „Ево мати моја и браћа моја.“ (А како је Вук пребацивао Мушицком због таквих скраћивања, и још у стиху!);

- гномичност: „Не брините се дакле за сјутра, јер сјутра бринуће се за се. Доста је сваком дану зла свога“;

- стална употреба везника и у почетку реченице, чиме се постиже повезаност трајања, непрекидност деловања, али и свечано-патетични тон:

„И сав град бијаше се сабрао к вратима.

И исцјели многе болеснике...

И за њима потрчаше Симон и који бијаху с њима.

И нашавши га рекоше му: траже те сви.

И рече им...

И проповиједа по зборницима њиховијем...

И дође к њему губавац...“ итд.;

- филозофске, метафизичке, религиозне апстракције: „А ово је воља оца који ме посла да од онога што ми даде ништа не изгубим, него да га васкрснем у последњи дан.“; „Дух је оно што оживљава; тијело не помаже ништа. Ријечи које вам ја рекох дух су и живот су.“; „Ја сам видјело свијету:

Полазећи од те констатације, Стејић је дао веома значајну сугестију, да у књижевни језик треба унети све речи познате у говору или употребљене у књигама, а Вук их је заобишао у своме *Рјечнику*, и требало би да их не заборави у другом издању.

То су највећим делом речи које изражавају апстрактне појмове, затим називи из градског живота, администрације и сл. Навешћу их углавном све, јер заиста изгледа чудно да их није било у Вуковом језику, нити их је Вук унео у свој речник (јер их није чуо у народу). Ево тих речи, чији недостатак у Вукову језику чини његову основну карактеристику:

способност	опасност	крутост
строгост	јарост	облост
собственост	подлост	округлост
гордост	неустрашимот	краткост
дражест	невиност	плиткост
живост	повиност	радиност
честност	скромност	нејакост
благост	успешност	јакост

ко иде за мном неће ходити по тами, него ће имати видјело живота.“; „Зато ме љуби, јер ја душу своју полажем, да је опет узем.“; „Духа истине, којег свијет не може примити, јер га не види нити га познаје; а ви га познајете, јер у вама стоји, и у вама ће бити“, итд.

Продужени облици речи, у свечаној интонацији (фолклорно благоданској!), многе парентезе - што реченичну композицију чини сложеном - неуобичајене синтагме („и помишљаху у срцима својима“), употреба старих и новоскованих речи (покајање, женик, зборница, гњев, вијеће), употреба речи *дакле*, која обележава мисаону конклузију („Дакле је господар син човечиј и од суботе.“), знатна лексичка, стилска и мелодијска разлика према народном језику, све то овај превод одваја између свега што је Вук писао. Овај превод није савршен, недостижан и сл. како се говорило, и лако је уочити да се наш крути језик чак ни Вуку не да (... Дух је оно што..... који ме посла да од онога што ми дође ништа не изгубим...; Не бојте их се дакле...; И видећи Исус помисли њихове ријечи...; Али какав ћу казати да је овај род? Он је као дјеца која сједе по улицама...; Заиста вам кажем да ћете ви који идете за мном, у другом рођењу, кад сједе син човечиј на пријестолу славе своје, сјешћете и ви на дванаест пријестола...; Ја га знам, јер сам од њега и он ме посла...; Сваки, браћо, у чему је ко позван у ономе нека остане пред Господом...; А за месо што је клато идолима знамо... итд.). Али, и поред тога, он је веома добар. И још важније: то је откривање једне могућности, стилске и језичке, која после Вука није довољно искоришћена.

крепост	безчувственост	ратарство
одважност	богоподобност	рударство
човечност	тужитељ	постројство
умност	слушатељ	војинство
законитост	управитељ	вест
уставност	попечитељ	чин
државност	осмотритељ	појав
друштвеност	надзиратељ	доказ
народност	председатељ	објав
склоност	заседатељ	круг
наклоност	равнатељ	позив
благодоклонот	искупитељ	призив
пристојност	деловодитељ	уток
благопристојност	пероводитељ	натиск
доброволност	скупитељ	потиск
благоволност	обитатељ	подлог
зловолност	жители	излог
зависимост	старатељ	предлог
независимост	ласкатељ	завитак
битност	безбожство	поправка
суштност	безверство	услов
одкупност	неверство	повод
приступност	устројство	спев
основност	својство	пловитва
садашњост	родство	последича
прошлост	благоустројство	разногласица
околност	самоубијство	извоз
надлежност	ласкатељство	увоз
беззаконност	обстојателство	унос
беззаконност	следство	износ
безконачност	величество	вид
безмерност	височество	нагон
безопасност	обштество	победа
безплотност	руководство	биће
безгрешност	производство	преступак
безполезност	вероломство	отачбина
безбедност	одсуство	браќ
безосновност	присуство	указ
безсмисленост	благородство	пропис
безпорочност	доказателство	закључак
безчисленост	свемогућство	казан

(казна)	скроман	нарушити
клевета	благовољан	воспитати
метеж	наклоњен	производити
преврат	благонаклоњен	присуствовати
набавка	богоподобан	одсуствовати
прибавка	известан	изјавити
површина	неизвестан	изјаснити
зреник	важан	злословити
порок	маловажан	предупредити
чиновник	ништетан	определити
званичник	признателан	сачинити
началник	благодаран	изобразити
представник	удобан	просветити
вестник	уман	надлежати
огласник	безуман	уважити
посредственик	несмотрен	решити
одборник	развратан	закључити
увозник	разкошан	делати
извозник	буран	разсудити
метежник	казњен	разсмотрити
областник	побуђен	настављати
посадник	узбуђен	умствовати
обсадник	службен	частвовати
одважник	званичан	жертвовати
одродник	дужностан	надзиравати
участник	подозрителан	руковођење
умник	почастан	устројавање
пријемник	правитељствен	разсматрање
пуномоћник	божествен	равност
пуновластник	отечествен	разност
безделник	употребителан	изображеност
властник	занимателан	образованост
државник	ременљив	сталност
умивалник	устројити	самосталност
насељеник	установити	превратност
источник	опуномоћити	недораслост
изображен	облагородити	признателност
образован	обожавати	уљудност
сталан	представити	угодност
самосталан	предложити	љутост
благоустројен	поколебати	удобност

гладкост	спаситељ	оглас
рапавост	створитељ	вкус
мекост	меритељ	падеж
будућност	показатељ	слух
постепеност	доносител	дух
смотреност	известитељ	воздух
точност	рачуноводитељ	успех
неточност	испитатељ	основ
исправност	изследитељ	савез
неисправност	извршитељ	обзор
сличност	губитељ	задатак
несличност	нарушитељ	одскок
измишљеност	правитељство	наскок
истинитост	управитељство	одбој
развратност	попечитељство	излив
раскошност	надзиратељство	улив
разузданост	председатељство	одбор
занимателност	заседатељство	израз
надутост	старатељство	цель
(х)олост	началство	молба
лажљивост	човечество	просба
бојажљивост	божество	тражба
позорљивост	суштество	жалба
подругљивост	јединство	ставак
подмитљивост	спокојство	слог
расточљивост	неспокојство	састав
похотљивост	малољетство	устав
својственост	пунољетство	непогода
подозрителноћ	једноженство	област
извесност	многоженство	обмана
неизвесност	разказ	образац
праведност	навод	обсада
неправедност	увод	посада
пристрасност	извод	опит
незаконост	опис	испит
важност	разпис	посмотра
ништетност	попис	особа
развратитељ	преписка	превага
проситељ	приметба	просвета
молитељ	чест	одрод
увредитељ	почест	охота

пагуба	окружен	занимати
паљба	спокојан	одобрити
споменик	приступан	обнародовати
преговор	изванредан	дејствовати
прелом	чрезвичайни	руководити
предмет	подобан	запоставити
дометак	успешан	побуђење
одломак	следствен	узуђење
писало	устројен	одобрење
пол	позорљив	представљање
оставка	трудољубив	предложење
растеж	човекољубив	изслеђење
биље	славољубив	изјављење
блесак	честољубив	изјашњење
част (део)	богољубив	колебање
участ (удео)	страстољубив	воспитавање
строг	пристрасан	опредељење
способан	неустрашим	сачињавање
точан	зависим	изображење
исправан	независим	уображење
честан	невредим	уважење
опасан	неоспорим	решавање
раздражен	непоколебим	решење
собствен	условно	закључење
својствен	безусловно	делање
подал	бурно	одношење
безопасан	преносно	споразумљење
безконачан	односително	поверење
безгрешан	исправно	настављање
безчислен	точно	умствовање
безчувствен	срдачно	исправљање
безуман	постепено	чествовање
бесмислен	законно	жертвовање
безпорочан	одсудно	обнародовање
повин	побудити	дејствовање
невин	узбудити	установљење
порочан	известити	надзиравање,
љубаван	казнити	
љубезан	изследити	...и још неке речи.
савестан	истражити	
безсавестан	испитати	

Неке од ових речи су неспретно начињене, неке су преузете из других језика (углавном из руског), неке још ни до данас нисмо верифицирали као исправне, иако нам недо-стају, али већина њих створена је у духу нашег језика, и до-цније су примљене у књижевни језик.

Чини ми се да је овај Стејићев списак речи којих не-ма у Вуковом *Рјечнику* изузетно интересантан и карактери-стичан. И не само за Вука, за његов *Рјечник* и за његово време, већ много даље, много шире, за цео XIX век, за пра-вац и опредељење који су обележили веома дуги период трајања и развитка наше литературе.

Како је могуће да је Вук изоставио такве речи и у то-ликом броју, и то у време кад су оне већ постојале, у лите-ратури или у говорном језику одређених слојева, кад је неке од њих и сам Вук употребљавао у својим делима? Објаш-њење је једноставно: те речи Вук није чуо у народу.

Већ први поглед на овај списак (илустративан и ко-ристан зато што таксативно набраја речи које у Вукову *Рје-чнику* недостају, а чини то његов савременик) показаће нам да он представља фонд речи урбане цивилизације, градских занимања и институција, апстрактних појмова и сл. Вуков *Рјечник* је речник реалија села („далеко од градова“), и мада је веома значајан, мада је постао средство и основа нацио-налне културе, он је само оно што је и могао бити: енци-клопедија сеоског и сељачког појавног света, лексички ин-вентарисана свест нашег патријархалног сељаштва у прело-мном времену ослободилачких покрета, тако да открива ду-гим временом акумулисано искуство, али и јасно обележен друштвено-политички став у духу демократске, пучке, се-љачке, што у том историјском часу значи и народне само-свести. (Даничић: у Вуковом *Рјечнику*, „тамо ћеш васколи-ки српски дух, тамо ћеш Србина васколикога као у огледалу видјети“.)

Рјечник нам говори да је овај свет подељен на сиро-машне и богате и да су за зло и неправду криви богаташи, а жртве су сељаци. (**Камата** -“велики, неправедни интерес“; **обходња** у Сријему -“кад у селу сељаци редом иду на какав господски посао“; **погосподити се** – „погосподио се па неће да ради“ итд.) Сиротиња се бори против неправде („Неима-

ње немир од свијета“). Господски свет је покварен, без морала, без душе: новац га квари („новац душогубац“, „дукат-губодушница“). Сиротињско искуство је тешко („Жива жељо кукурузна пројо“; „кад је млијека, није каше; кад је каше, није млијека“; „трпеж и крпеж по свијета држе“), али је то осиротело сељаштво људски највредније: његов морал, начин живота, обичаји, веровање, све је то изван спора, и Вук увек говори с поштовањем једино о патријархалним сељачким институцијама.

Лексичко обиље *Рјечника* одражава изванредно богату народну емпирију, нарочито о ономе што је често или се жели. [**Најести се** -Рјечник упућује на: напитати се, набањати се, набити се, набокати се, набубати се, надекати се, наждерати се, назобати се, накресати се, накусати се, налупати се, наслагати се, натући се; **тући**: бити, воштити, деветати, дерати, лијемати, лињати, мазати, макљати, млавити, млатити; **ударити**: бубнути, бупити, гарнути, генути, депити, депнути, дернути, дупити, лупити, лупнути, врезнути, одадријети, одајачити, одалачити, ћорнути; јадан: биједан, болан, дерни, жалостан, зајадњи, злосрећан, злосретњи, јадињи, јадован, јадовит, кукав, кукавни, кужан, несрећан, ојађели, тужан. А треба видети све могућности уз **рука**: приступити коме руци, има лијепу руку (лијепо пише), од сваке руке, не иде му од руке, није ми на руку, дошло ми испод руке, итд.] Али, то богатство је од овога света. Чак и кад мислимо да је немогуће остати само у животу емпирије и конкретног животног податка, Вук и његов *Рјечник* нас чврсто држе на земљи. Ево неких Вукових објашњења уз речи:

- бог:
„У Срба се ни један посао не почиње без помози боже“,
- Божић:
„О Божићу се објести и побљувати није никакве срамоте („ако сам се опила, Божић ми је дошао“).
- бојати се:
„Не боји се свака шуша Бога, него батине“,
- брат:
„А. Ко ти је око извадио.
Б. Брат.

- А. Зато је тако дубоко“,
- вољети:
„Волим мастан капати него гладан плакати“
  - гатати:
„Гатала баба да није мраза, а освануо снијег до г...“,
  - гост:
„Гост мрзи на госта, а домаћин обадва“,
  - даћа (давање, срећа):
„Да је срећа и од Бога даћа, не би жене ни носиле гаћа“,
  - душа:
„Два без душе, трећи без главе“,
  - жалити:
„Жали ме жива, а немој мртва“,
  - задушнице:
„Најео се као сироче на задушнице“,
  - звијезда:
„Ударио га по звијезди, тј. по челу“,
  - згадити:
„Не згади ти псу стрвину“,
  - језа, језик:
„Језа парала, гуза плаћала
(кад кога бију за рђаве ријечи)“,
  - кар (карање, грдња):
„Од кара глава не боли“,
  - комад:
„Дан и комад“,
  - лош:
„Да је мени и полоша вина“,
  - молитва:
„Код Срба кад се ко разболи, слабо траже љекара, него
попа или калуђера да им чати молитву малу и велику...
Мала је молитва до скоро била за марјаш, а велика за
грош, а сад ваља да су и оне поскупљеле“,
  - небојша:
„Небојше најприје пси уједу“,
  - образ:
„Образа нема више него два прста
(а г...е има два аршина)“,

- окретан:
„Окретан као доњи жрвањ (који стоји)“,
- покопање:
„Дајте што за покопање Бога
(говоре калуђери пред Ускрс кад просе)“,
- право:
„Право реци па гледај те утеци“,
- пристати:
Сиромах човјек није пристао нигдје“,
- расцвјетати се:
„Расцвјетао му се тур“,
- ујединити:
„Не уједини, Боже, Влаха!
(кажу да се тако моле Турци Богу сваки дан)“,
- часно:
„Ко хоће часно, не може ласно“,
- занос:
(„Кад се човјек занесе, нпр. у болести“),
- домаја:
„Потегло марвинче на своју домају“,
- домовина: Haus und Hof (!)
- завичај:
„Место гдје се ко родио и навикао;
И кљусе и говече тежи на свој завичај“,
- закључак:
„У плетиће игле оно на врху“,
- једноставан: „aus einem Stuck“,
- воља:
„Другоме на вољу“,
- особина:
„Гдје која жена има краву или овцу,
што јој је поклонио отац или други ко“,
- омладина:
„подмладак у кући, дјеца“,
- одлика:
„новци што плаћа родбина убијенога“,
- обзир:
освртање, наслада,

- насладити:
„Насладио сам руку на њему
(тј. избио га по својој жељи)“,
- недостижан:
„нпр. жито је недостижно, тј. једно високо а друго ниско
нарасло, или једно зрело друго незрело“,
- спрезање:
„Спрегну се по два и по три... вола“, итд.

Сјајан је то језик, жив врцав, набрекао од животних сокова, веома одређен, неугодно прецизан, чврст (**као челик**, каже Белић), пун искуства, бодар и горак, подсмешљив и подругљив, убудљив, ослоњен на колективну емпирију и велико мноштво, и зато целовит, громадан, колективно уопштен, многогласно резонантан. Језик који не сумња, све одређује, сигуран, рационалан, борбен, ироничан и пркосно нарогушен према свему што је изван његова круга, активистички оспособљен за самоодбрану и самопоштовање, али и за поклич, за мржњу, за рушење. Језик сељака и тежака, дуго понижаваних и притискиваних, који су постали ствараоци историје. И све је тај чудесни језик могао, заиста све, осим да изражава апстрактне појмове и апстрактно мишљење.²

---

² У озбиљном и исцрпном Поговору, студији о Вукову *Рјечнику* из 1818. г. (изд. „Просвета“, Београд, 1966) Павле Ивић, између осталог, говори о тој особини Вукова језика. Он одлично зна, и каже то, да Вуков језик нема многих речи изван сеоског амбијента и победа тог језика ставила је „на дневни ред задатак попуњавања речничког фонда да би он могао задовољити растуће потребе модерног књижевног језика“. Али Ивић наводи и низ „апстрактних израза и суптилнијих одредби и назива за поједине културне тековине и правне или пословне поступке“. „Прелиставајући речник наићи ћемо на многобројне изразе као безумље, биједити, боравити, владати, власник, власт, вршти се, доликовати, домислити се, допасти се... допустити, жалост, жељан, заборав, забораван, завести, завист, завичај, заједница, замислити се, запустити се, збор“, затим - између осталих - издашан, исправан, јавни, љубав, моћ, наступ, начин, неповољан, поступити, правило, прорећи, размислити се, сазнати, свијест, свједочанство, сједница, сложен, слутња, твар, туга, уговор, уредба, уредити и друге. И заиста, речи као безумље, заборав, издашан и још неке одступају од вуковске конкретности, али друге су, по Вукову тумачењу у *Рјечнику*, веома конкретне и савремена данашња значења добиле су доцније. Тако је: боравити - живети (leben, ago), власт - моћ (Die Macht, potestas), завести - водити иза нечега (hinter etwas führen),

Понекад нам се чак чини да се Вук у свом *Рјечнику* подсмева апстрактности раније књижевности, њеној метафизичности, њеној високопарној патетици. Вук депатетизира ствари, дезавуише и отклања њихову трансцендентност, не признаје слутње, ни сенке, ни привид. Вук као да каже својим *Рјечником*: ово је стварни, груби, мукотрпни а опет ведри свет народа, сељака који су увек реални и конкретни, чак и кад маштају, научени да трпе, да се подсмевају и да истрајавају. Чему би послужиле нијансе, финесе, метафизичке дистинкције, танана размишљања о свету изван овог нашег, а у времену које тражи подвиг? „И религија, и све духовне манифестације, а највише језик и музика језика, имали су да послуже само остварењу организма способна на максимум жилава отпора. Где су богумилски заноси и удубљивања, где расколничке препирке и теолошке суптилности? Све је из корена ишчупано, да би се дошло не до обилно изразитог или саборног или немирног, или тајанственог, - већ до: отпорног.“ (С. Винавер: *Језичке мојућности*, 1952.)

Тешко да код нас постоји дело које је, као Вуков *Рјечник*, толико одговарало потребама историјског тренутка, и које је толико утицало не само на језик и културу већ на целокупни народни развитак. Вук је постао национална институција.

Зар је онда чудо што се дуго, веома дуго, у језику наше књижевности задржао вуковски сељачко-патријархални дух. „Уводећи народни језик у књижевност као инс-

---

завичај - „мјесто ђе се ко родио и навикао“, заједница - заједничко добро (Das Gemeingut, bonum commune), збор - говор, зборење - „збор зборила господа Ришћанска“, исправа - право на нешто („донијо исправу из Цариграда да понови... намастир“), љубав - сви наведени примери говоре о **доброј** и **милој**: учини ми љубав, дела љубави ти (као што је љубавник реч којом се ословљава непознати), наступ - напад (болести), поступити - ићи (gehen) или заобићи (umgehen) **или** мировати, стајати (still stehen): поступила воденица, правило - црквено (само то! - „Не зна правило“) свијест - „није у свијести, изгубио свијест“, свједочанство - виде свједоцба, сједница - седење (das Sitzen: „прођи се сједнице; нема од сједнице ништа“), туга - туга ме је; туго и невоља („sagt die unwillige aber immer liebende Mutter zum Kinde das ihr Kummer und Noth macht“), уговор - договор (die verabredung: о ономе шта испрошена невеста треба да донесе), уредба („уредио као Наста ташке“, уредити дан, кудељу).

трумент грађанској класи да се културно изрази, он је поставио и основ за њену књижевност“, каже Милан Богдановић за Вука, али је од те чињенице занимљивије да је тој књижевности Вук оставио дух свога *Рјечника*, своју бунтовну сељачку оријентацију из времена устанка, конкретност мишљења, везаност за видљиви свет, одсуство жеље и смисла за елевацију, за снове и за тајанство. Дао јој је антејску снагу, али је није пуштао да сувише високо лети. Можда зато у XIX веку постоји низ добрих писаца, али само један Његош.

Сјоменик у Бечу

ТЕМА БРОЈА

СРПСКИ РЈЕЧНИК (1818 – 2018)

ВУКА СТЕФ. КАРАЦИЋА

Избор текстова

ТЕМА БРОЈА

**БЕЗ СЕНКЕ СУМЊЕ,
БЕЗ ТРАГА ПОРИЦАЊА**

Милош КОВАЧЕВИЋ:

*Српски језик први њи са Србима –
заслугом Вуковом*

Слободан РЕМЕТИЋ:

*Дијалекати и славенизми у
Вуковом ефформаторском њодухвању*

LEXICON

SERBICO-GERMANICO-LATINUM

EDIDIT

VUK STEPH. KARADSHITSCH

EDITIO TERTIA (PUBLICA), EMENDATA ET AUCTA

BELGRADI

IN TYPHOGRAFIA REGNI SERBIAE

1898

Lexicon, Belgradi, 1898. (насловна страна)

Милош КОВАЧЕВИЋ

СРПСКИ ЈЕЗИК ПРВИ ПУТ СА СРБИМА – ЗАСЛУГОМ ВУКОВОМ

Својим првим објављеним књижевнокритичким текстом, рецензијом Видаковићевог Усамљеног јуноше 1815. године, Вук отпочиње – како то пјеснички каже Меша Селимовић – „свој рушилачки и градитељски поход“¹. Суштина тог Вуковог похода готово да призива антимаболички исказ: Вук је рушећи градио и градећи рушио. Рушећи тадашњи и дотадашњи тип славеносрпског језика, Вук је градио српски књижевни језик на народној основици, а градећи српски књижевни језик, Вук је рушио (и срушио) славеносрпски. У првом периоду Вукова похода (до 1818) на сцени је Вукова градња рушењем, а како поход одмиче, тако у први план иступа рушење градњом. И у рушењу и у грађењу Вук наступа с два темељна критеријума – критеријумом грађе и критеријумом структуре језика. С та два критеријума Вук се користи од свог првога књижевнојезичкога текста па све до побједе своје реформе. Иако се критеријуми грађе и структуре комбинују у готово свим Вуковим текстовима, ипак у почетној и на почетку средишње фазе Вукове реформе критеријум грађе надређен је критеријуму структуре, док је у завршној фази реформе критеријум структуре у други план потиснуо критеријум грађе. Друкчије речено, у свом рушилачком походу Вук се првенствено користио критеријумом грађе, а у свом градитељском походу много му је битнији критеријум структуре.

Та два критеријума садржана су – како је то уочио и образложио Радоје Симић – већ у Вуковој рецензији Усамљеног јуноше, и то у „двама фундаменталним појмовима на којима је заснована Вукова теорија књижевног језика... Први од њих назван је чистотом, другом је Вук дао име својство језика „2: „Да се сваки списатељ – каже Вук – мора старати колико за ствар, о којој пише, толико (ако се несми-

је рећи више) за чистоту и за својство онога језика, на коме пише, о том не треба ни говорити: то знаду и читатељи академици Списатељи. Сваки списатељ мора имати у језику постојана правила, по којима се он влада. Србљи будући да још тих правила не имају скупљених, зато се њихови Списатељи (кад Србски пишу) морају владати по чистом и непоковареном говору народа Србскога (...) Који Списатељ Србскиј гријешу против говора свог народа, онај гријешу против правила свога језика“³. У Симићевом тумачењу, чистота језика значи његову ненатрућеност „туђим примјесама“, а својство језика „специјалну констелацију гласовних, граматичких и других форми и правила за њихову употребу“, тако да „грешити против чистоте, значи неопрезно употребљавати стране језичке елементе; грешити против својства језика значи, прво, небрижљиво се односити према граматичким и другим његовим регулативима, било да се крше или нерегуларно употребљавају, и друго, примену правила страног језика на језичку грађу сопственог идиома“⁴.

Вуков критеријум чистоте подразумијева дакле аутентичност грађе књижевног језика („чисти и непоковарени говор народа Србскога“), с тим да аутентичност грађе имплицира и аутентичност структуре (јер ко „гријешу против говора свог народа онај гријешу против правила свога језика“). Употребом чистог народног говора активира се његова имплицитна норма, долази до интуитивне примјене структурних правила народног језика, до реализације језичког знања. Иако ненаписана, та су правила позната сваком изворном говорнику народног језика.

Вук ће у првој фази свог похода изаћи са захтјевом да се једини начин превазилажења хаотичног стања у језику славеносрпском, који је „обична бесправилна смјеса Српскога и Руско-Славенскога“⁵, односно, како П. Ивић каже, „језички конгломерат без одређеног лика – једини је дакле начин превазилажења таквога стања „да почне писати свакиј Списатељ онако, као што се говори у оном предјелу, гдје се он родио“⁷. А колики значај Вук у тој фази реформе придаје аутентичности грађе, најбоље потврђује његово признање о критеријуму уврштења ријечи у Српски рјечник из 1818. године: „Будући да је моја брига и намјера била да

се покаже народни језик какав је и да би се читатељ управо могао ослонити да заиста онако народ говори као што ја кажем, зато сам волио много народнијех ријечи изоставити (јер сам знао да их онако све не могу покупити) неголи међу њих узети једну коју народ не говори“⁸. А све што се говори у народу припада народном језику, и чак је подједнако добро. Јер, „док народ нема особитога књижевнога језика, дотле не може имати ни предјелнијех ријечи, које се у књигама не могу употребљавати. У таквоме је стању и наша данашња књижевност. Данас је у нас свака ријеч народна, која се у народу говори, макар и у једном селу“⁹.

Та аутентична народна грађа темељни је рушилачи Вуков критеријум против славеносрпског језика, који те чистоте нема, јер је он недопустива мјешавина грађе двају језика, „конгломерат без одређеног лика“. Инсистирајући на домаћим изворима грађе за књижевни језик, Вук заправо инсистира на инхерентним јој правилима, инсистира на њеним својствима, јер се тек преко њих стиже до књижевног језика. Аутентична грађа подразумијева постојана имплицитна правила њене употребе, а та правила на путу грађења књижевног језика треба и експлицирати. Основу Вукове борбе и суштину његове језичке реформе представља превођење имплицитних правила народног говора у експлицитна правила књижевног језика, што је заправо начин стандардизације структуре српскога језика.

Готово да нема ниједнога Вуковог текста у коме он не инсистира на језичким правилима. Он славеносрпском језику, за који каже да је „обична бесправилна смјеса“ супротставља чисти народни језик са правилима „које је начинио народ“. Као аутономан систем, народни језик има своја имплицитна правила, а задатак је граматичара да та правила идентификује и систематизује. Вук је често истицао народни карактер правила, па је његово позивање на употребу чистог народног језика заправо позивање на примјену његових правила. Тако нпр. Вук каже: „Јербо је народ у то име дао правила,¹⁰ „правило које нијесам ја начинио, него народ“¹¹, или: „што је у другијех народа језик угладило, очистило, и у његовијем природнијем правилима утврдило, оно га је у нас покварило и нагрдило“¹² итд., итд. Зато правила

не праве ни граматичари ни књижевници („поета и вितिја не дају закона граматику, какогођ ни он њима“) пошто постоје „природна правила“ српскога језика. Приоритетан задатак на путу изградње књижевног језика да се та имплицитна природна правила народног језика експлицирају у граматици. Будући да граматика само експлицира имплицитна, постојана правила народног језика, „у граматици се само описује какав је језик“¹⁴, а на путу превођења народног у књижевни језик „језик наш ваља чистити и правила његова истраживати и утврђивати“¹⁵.

И Вук, заиста, од првога дана свога рада „истражује и утврђује“ правила народног језика, стандардизује његову граматичку структуру. Да је утврђивање граматичке структуре српскога језика основни циљ Вукове реформе, види се у готово свим његовим књижевнојзичким текстовима. То се види и по комплементарности његових „рушилачких“ и „градитељских“ поступака. У полемикама од Видаковића до Хаџића Вук критикује непознавање правила српскога језика. Непознавање народног језика Вук изједначава с непознавањем његове граматичке структуре. Тако ће Видаковићев највећи гријех бити: а) што не зна које су ријечи кога рода,¹⁵ б) што „не зна склањати имена“, в) што „не зна спрезати глагола“, и г) „што не зна синтаксиса“¹⁶; а присуство неколика деклинацијска и конјугацијска ненародна (црквенословенска) облика у језику Јована Хаџића, самога Хаџића, по Вуку, „постављају у ред онијех списатеља који незнаду склањати имена“ и „који не знаду спрезати глагола“¹⁷. Не знају, нормално, по правилима народног језика, јер су она неподударна с правилима „славенског“ језика, а правила се тих двају језика не смију мијешати, јер мјешавина доводи до правила бабе Смиљане, тј. до славеносрпског језика¹⁸.

Пут Вукове стандардизације српског језика најбоље одражавају његове ријечи из 1848. год.: „Ја сам се трудио и једнако се трудим да бих језик (наш) и то колико је могуће свега народа Српскога, показао какав је, и да бих правила његова скупио и у ред намјестио“¹⁹.

Темељно дјело које је „почетак кодификације новог књижевног језика и почетак науке о нашем језику“²⁰—јесте

Вуков Српски рјечник из 1818. године. Између језика Рјечника „и онога што му је претходило – рећи ће П. Ивић - стоји прелом, језичка револуција, а од тога језика до данашње језичке стварности води линија непрекинутог органског развоја“²¹.

У Српској Граматици коју Вук штампа уз Рјечник имплицитна норма народног језика преводи се у експлицитну, уједначује се и кодификује. Рјечник и Српска граматика уза њ истовремено су прва и дескриптивна и прескриптивна дјела српскога књижевног језика. Рјечник и Граматика треба да направе прекретницу хиљадугодишњег стања које Вук описује у предговору Рјечнику: „Већ има близу иљаду година како Србљи имају своја слова и писмо, а до данас још ни у каквој књизи немају свога правога језика“²². У Вуковом Рјечнику и Српској Граматици прекида се та традиција: нуди се искључиво грађа чистога народног језика и описује његова граматичка структура; даје се „комплексна слика деклинацијског система“, окосница конјугацијског система, а „одлично се презентује (и) акцентска структура“. Српска Граматика, остајући вјерна материјалу народног језика, нуди све „оно што је релевантно за дати језички систем.“²³

У Граматици Вук ипак не нуди све обличке варијације које постоје у народним српским говорима. Граматички систем српскога језика Вук изводи из источнохерцеговачког дијалекта. Тако је Вук већ у Српској Граматици и у опису и у кодификацији структуре система народног језика извршио селекцију и унификацију (он нпр. прописује синкретизам датива, инструментала и локатива множине насупрот чињеници да он није проведен у свим српским говорима). У граматици Вук заправо врши валоризацију језичких чињеница.

Послије појаве Рјечника, свјестан чињенице о разликама између појединих српских говора, Вук мијења и свој однос према грађи: сва грађа није више подједнако вриједна, јер ни сви говори нису једнако вриједни у погледу исправности. Зато Вук излази с тезом да књижевници „у граматичким предметима, који су код народа неопредијељени, изаберу оно, што је правилније“²⁴. Књижевници више не

могу писати сваки говором свога краја, како је то у предрјечничкој фази Вук заступао. Јер, књижевни се језик разликује од народног, и то зато што су књижевници искварили народни језик: „Докле народ чисто и непокварено говори, књижевни се језик не мора разликовати од народнога (...) камо среће - наставља Вук - кад бисмо ми могли књиге писати као што народ говори. Но то сад већ не можемо, јер су књижевници наши... искварили народни језик. Сад списатељ наш мора да се труди распознати чисти народни језик од онога што се говори покварено. А покварено је све што се не уклапа у граматичку структуру српскога језика дату у Српској граматици (1818), у Главним разликама између данашњег славенског српског језика (1826) и Главним свршивањима суштествителни и прилагателни имена у српском језику (1828), у тим трима дјелима у којима је Вук представио граматичку структуру српскога језика у чијој је подлози источнохерцеговачки дијалекат.

Књижевници више не само да не смију да се држе властитог укуса него се у потпуности не могу ослонити на народни говор свога краја, јер постоје и декриптивна и прескриптивна дјела која репрезентују структуру „непоквареног“ народног језика. Заправо, Вук је описујући граматичке особине српскога језика већ извршио стандардизацију његовог система. Зато Вук већ послије Рјечника из 1818. експлицитно наводи шта сматра базном стандардизацијом, тј. шта сваки списатељ мора знати ако жели писати народним језиком: „да садашњи наш списатељ а) мора знати склањати сва имена и мјестоименија; б) да мора знати спремати глаголе; в) да мора знати по Српском синтаксису из ријечи разговоре састављати... и) да мора имати тврду и постојану једнакост у писању ријечи“²⁷. Друкчије речено, списатељ који пише народним језиком мора знати правила његове граматичке структуре и мора се држати српскога правописа.

Интересантно је да међу условима знања српскога језика Вук списатељима не поставља ниједан у вези с лексиком. А управо је лексика био највећи „камен спотицања“ између Вука и његових противника. Вук као да је био свјестан да се битка за српски књижевни језик не добија на пла-

ну лексике, него на плану граматичке структуре. Током свог цијелог похода ка стандардном језику Вук се придржавао принципа „опћене правилности“ мада је тај принцип он касно теоријски уобличио – тек 1845. године 28. Од почетка стандардизације језичког система „унутрашња констелација структурних елемената писаног језика за њега је претежнија од језичке реалности на терену“²⁹. Критеријум структуре рано постаје и остаје надређен критеријуму супстанције (грађе) из које је изведен. Будући да је граматичка структура одраз аутономне грађе, и сва остала грађа мора се повиновати законитостима структуре. Она не може структурно одударати од темељне народне супстанце. За Вука се суштина књижевног језика своди на стандардизацију његовог система; полифункционалност тог језика секундарније је постављена и везана првенствено за лексику. Пошто је полифункционалност зависна од граматичке структуре, проширење основног градива језика мора се вршити у складу са законитостима те структуре. Тако Вук ријетко кад устаје против лексема као таквих, против њихове неподобности зато што не припадају народном слоју лексике. Лексеме су неподобне утолико уколико се не уклапају у лингвистичке законитости структуре народног језика. Валоризација лексике код Вука се врши опет према критеријуму структуре: подобна је она лексика, без обзира из ког је извора, уколико се по својим гласовно-граматичким особинама може „помијешати“ са народном лексиком. Или, како би Вук рекао, неподобне су само оне ријечи које гласовно и облички „стоје између српских ријечи као јунад између оваца“³⁰. Проширење основне (наслијеђене) супстанције могуће је дакле из било ког извора уколико та лексика не ремети фонолошко-граматичку структуру српскога језика, односно уколико се у њу уклапа.

Свјестан чињенице да „у писању не можемо са свијем без Славенскијех и без новијех ријечи“³¹, Вук је у народном језику пронашао принцип њиховог укључења у лексички фонд српскога језика. „Писао сам – вели Вук – и ријечи туђе које се у народу говоре... и што сам налазио да је која туђа ријеч више изврнута и посрбљена, то сам је радије писао“³². Користећи се народним искуством „посрбљава-

ња“, Вук ће направити принципе (које ће експлицирати у предговору превода Новог завјета) богаћења основног лексичког фонда српскога језика: преузимањем лексике структурно сагласне с народном, посрбљавањем структурно несагласне стране лексике и творбом нове лексике у складу са структурним законитостима основне (народне) грађе³³. Тако је Вук на готово безболан начин ријешио питање богаћења лексичког фонда српскога језика, а уједно сачувао компактност његове граматичке структуре. „Умозрителне ријечи“ којих није било у народним говорима могле су се слободно уносити из других извора уколико не одударају од фонолошко-граматичке структуре српскога језика. На тај начин је стандардизацијом граматичке структуре и њене надређености типу супстанцијалног елемента разријешено питање односа наслијеђене и стечене супстанције књижевног језика, тј. питање проширења супстанцијалне основе: у њу сад улази сва народна и ненародна грађа која се повинује структурним законитостима српскога језика. С обзиром на то, „славеносрпска обојеност била би неусадива у наше стандардно језичко ткање“³⁴. „Наш језик се – наставља И. Грицкат – уопште дубље индивидуализовао у односу на црквенословенски, те се његов сензибилитет према ономе што му не лежи у темељима не може надвладати. Он лако прихвата стране речи, па и неке стране обрте..., али морфолошку, творбену или синтаксичку структуру никакве културолошке ни књижевно-естетске сугестије не могу трајно да му измене“³⁵.

А управо у увођењу те и такве структуре јесте и суштина Вукове књижевнојезичке реформе³⁶. Ту и такву структуру савремени српски језик захваљује Вуку Караџићу, тако да ће Вуков српски језик структурно увијек у основи бити и српски књижевни језик.

НАПОМЕНЕ

1) М. Селимовић, За и против Вука, БИГЗ, Београд, 1987, стр. 20.

2) Р. Симић, О нашем књижевном језику. Универзитетска ријеч, Никшић, 1991, 120.

3) Вук Стеф. Караџић, Рецензија о Книзи зовомој Усамљениј Јуноша, у књ. Вук Стеф. Караџић, О језику и књижевности, Просвета, Београд, 1969, 16.

4) Р. Симић, нав. дјело, 120-121.

5) О језику и књижевности, 90; поводом предговора Г. Павла Соларића к Мезимцу Доситеја Обрадовића.

6) П. Ивић, Вук Караџић и књижевни језик код Срба, Научни састанак слависта у Вукове дане, 17/1, Београд, 1988, 14.

7) О језику и књижевности, 58; у рецензији Видаковићевог Љубомира у Јелисиуму 1817. године.

8) О језику и... 221; текст О систему и методу мојега Српскога рјечника, 1852. г.

9) О језику „...201: у Писмима Вука Стеф. Караџића и Саве Текелије... о српскоме правопису, из 1845. године.

10) О језику и..., 16; у рецензији Усамљеног јуноше, 1815. године.

11) Скупљени граматички и полемички списи, 11/1, Београд, 1894, 140; у одговору старцу Куцкалу, 1821. године.

12) О језику и..., 131. и 164. у фуснотама; у тексту Писма Вука... 1845. године.

13) О језику и..., 95; у рецензији Гласа народољубца Л. Мушицког.

14) Скупљени граматички и полемички списи, 11/1, 140; у одговору старцу Куцкалу 1821. године.

15) О језику и... 175; у тексту Писма Вука... 1845. године.

16) О језику и... 61-63; рецензији Љубомира у Јелисиуму, 1817. године.

17) О језику и... 131; у Одговору на ситнице језикословне Г. Ј. Хаџића, 1839.

18) „Баба је Смиљана – вели Вук – велика госпођа која држи школу Славено-Српскога језика... Њезини ђаци немају други правила, осим укуса (свакиј свога). Код ње се не може погријешити: како гођ ко рече. или напише, онако је добро: код ње свакиј све зна. Зато је њој и нађено овако лијепо име (Смиљана), што се одмах смилуе на свакога“. – О језику и..., 77; у Одвращку на одговор Г. Видаковића, 1817. године.

19) Скупљени Граматички и полемички списи, III/2, Београд, 1896, 276, у одговору Господину са два крста. 1848. године.

20) П. Ивић, О Вуку Караџићу, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци - Нови Сад, 1991, 44, текст „О Вуковом Српском рјечнику из 1818. године“; као и: П. Ивић, Ј. Кашић, О језику код Срба у раздобљу од 1804. до 1878. године, у: Историја српског народа, V-2, Београд, 1981, 333.

21) П. Ивић, О Вуку Караџићу, 88.

22) Скупљени Граматички и полемички списи, II/1, 3.

23) Све те особине издваја П. Ивић у анализи Вуковог Српског рјечника из 1818. године (в. нпр. О Вуку Караџићу, стр. 44, 48. и 67). С обзиром на те, али и на друге тврдње које П. Ивић износи у тексту о Вуковом рјечнику из 1818. године, помало зачуђује његова каснија (у текстовима о Вуку написаним после 1987. године) теза да је „Вук остао на маргини победе народног језика у трећој деценији XIX века“, јер је „поколење интелектуалаца које је ступило на позорницу у двадесетим годинама“ (првенствено Јован Хаџић, Георгије Магарашевић и Јован Стејић) извојевало побједу народног језика, али не Вуковог него „доситејевског народног језика“: „Магарашевић и његови истомишљеници често су наглашавали да је борба око књижевног језика завршена у корист народног, одајући при том признање Доситеју као покретачу те борбе“. Тако је, по Ивићу, „славеносрпски језик изгубио своју битку за опстанак знатно пре коначне Вукове победе. Загосподарио је књижевни језик који с правом можемо назвати доситејевски!“, с тим да није увек ни лако разликовати славеносрпски језик од доситејевског. И један и други често су пуни такозваних ненародних елемената, црквенословенских и руских. Треба прићи сасвим близу материјалу да би се уочило да демаркациона линија између 'народног' и 'ненародног' није у оба случаја иста. Тачније, да у случају славеносрпског такве линије нема, док се у доситејевском језику она може открити. И најзад, и најважније (sic!!), у своје време су Вукови противници били ти који су тврдили да је доситејевски књижевни језик народан, док Вук то није прихватио. А наша наука је до јуче била навикла да без провере и без резерве прима Вукове ставове. Сада су наишла друкчија времена“ (Сви цитати су из књиге П. Ивића, О Вуку Караџићу, стр. 241,234, 226. и 236.)

Размотримо ли подробније аргументе на којима П. Ивић темељи своје ставове, видјећемо да су они тешко одрживи. Истина је да је „славеносрпски изгубио своју битку знатно пре Вукове победе“, али Вуковом заслугом, а не заслугом доситејеваца, како то Ивић представља. То потврђује и анонимни аутор у Новинама Србским, бр. 10, за год. 1818, који на стр. 78. пише: „Рецензија на Г. Видаковића Љубомира 1. и 2. част сатрла је данашњиј тако званиј, славено Србски писања начин, и по свој прилици тријумфирала над њим. Он има још и сад ревносни, но слабо логически бранитеља“ (Примечание о деталном и творителном падежу србском мушки и средњи имена, у: Скупљени граматички и полемички списи, I, Београд, 1894, 222). Већ из овога се види да Вук није остао на „маргини победе народног језика у трећој деценији XIX века“, него да је највише захваљујући њему дошло до те (непотпуне) побједе. Уз то, не треба сметнути с ума да су аутори којима П. Ивић ставља у заслугу побједу доситејевског народног језика – а то су прије свих Јован Хаџић, Георгије Магарашевић и Јован Стејић – били тих година Вукове

присталице и пријатељи. Тако Ж. Милисавац каже да је „Јован Хацић (био) првобитно одани Вуков поштовалац“, а да је „оснивач и први уредник Српског летописа, Георгије Магарашевић, био Вуков пријатељ и присталица“ и да су се „Вук и Магарашевић разишли пред саму Магарашевићеву смрт“. (Ж. Милисавац, Матица Српска према Вуку и његовој књижевно-језичкој реформи, Научни састанак слависта у Вукове дане, 17/4, Београд, 1988,14-15). И та чињеница наводи на закључак да су они захваљујући Вуку и под његовим утицајем тих 30-тих година били на страни чистијег народног језика (али још увијек не у потпуности чистог, за какав се Вук залагао). Такав закључак потврдило би засигурно, на жалост, још непроведено истраживање о томе колико у њиховом језику има особина (првенствено граматичких) које је Вук у том времену прогонио као несрпске. Вјероватано их има мало, или нимало, јер су касније Вукови противници, тзв. доситејевци прихватили граматичку структуру Вуковог језика, разилазећи се с Вуком углавном само у погледу правописа и статуса стране лексике. Прихватање Вукове реформе зато се и не може везивати за њену званичну и коначну побједу: најсуштасвенији елементи те реформе прихватани су постепено код већине, па тиме и треба тумачити све наглашенији народни карактер језика код његових противника у том периоду. На то упућују и нека Вукова запажања. Тако он 1845. године за Стејићев језик каже: „Никоме нигде није срамота учити оно што не зна. Г. је Стеић показао, да се језик наш може научити: у његовој је првој књизи Марковиотици, био језик врло рђав, а у потоњима је све бољи и бољи“. (Писма Вука..., у: Скупљени Граматички и полемички списи, 111/1,160). На чињеницу о постепеном и парцијалном прихватању Вукових граматичких ставова указује и Вукова тврдња из 1852. године: „Јамачно се може рећи да су се сви наши књижевници, и највећи моји непријатељи, помогли и једнако се помажу мојијем дјелима“. (О систему и методу мојега српскога рјечника, у: О језику ,..., 222).

Против тезе П. Ивића су чак и његови главни аргументи: да демаркационе линије између народног и ненародног у славеносрпском нема, док се у доситејевском језику она може открити, али тек минуциозном лингвистичком анализом. За Вука „микроскопске“ разлике нису биле битне, јер оне указују прије на различите реализације истог, славеносрпског језика него на два типа језика – славеносрпски и народни, а заправо опет славеносрпски само назван народним. Зато је М. Селимовић у праву кад каже: „Језик којим се Доситеј служи веома је близак грађанском, славеносрпском, због чега су и Стратимировић и Видаковић и остали славеносрби о Доситеју говорили с великим уважавањем, јер је тај језик, без обзира на добру намеру Доситејеву и његова одређивања за општеном језик, практично могао да буде брана народном језику“ (М. Селимовић, За и против Вука, 67). А да је тај тзв. доситејевски језик заиста био на-

родни, зар би чланови Друштва српске словесности 1845. год. могли прихватити, као што јесу, Вукове аргументе „да они народни језик – не знају! И још више: убедио их је да га морају учити!“ (Р. Симић, нав. дјело, 248, в.: Писма Вука..., у: О језику и..., 162-173). Та чињеница довољно говори против Ивићевог „најважнијег“ аргумента: да данас више треба вјеровати Вуковим противницима него Вуку. Није, наиме, Вук само тврдио него је и доказао (баш својим противницима) да тај њихов језик није народни. Осим тога, није то само Вук тврдио. И нпр. уредник Летописа Јован Суботић 1846. године каже: „Ту је он (тј. Вук) првиј чистим народним језиком писати почео, и једнако писао“ (Цитирано према Ж. Милисавац, нав. дјело, 17). И још много аргумената би се могло навести који обеснажују наведену тезу П. Ивића. Ти аргументи, као и наведени, иду више у прилог Ивићевим ставовима о Вуку датим у тексту о Вуковом рјечнику него о ставовима које Ивић заступа у радовима о Вуку насталим после 1987. године, тј. након двјестогодишњице Вуковог рођења.

24) О језику и..., 107, у одговору старцу Куцкалу, 1821. године.

25) О језику и..., 210, у Писмима Вука..., 1845. године.

26) Од критика Видаковићевог језика на све готово до победе своје језичке реформе Вук је противницима народног језика замјерао да не пишу ни по каквим правилима, него по своме укусу. Уп. нпр.: „Али да какав Ерцеговац или Сријемац запита Г. В(идаковића) зашто тако пише, он му не би знао ништа друго одговорити, него: ја имам таковиј вкус“ (Рецензија Љубомира у Јелисиуму, 1817, у: О језику и..., 59); или: Књижевник „ни у чему нигда не може погријешити, јер нема другијех правила осим свога укуса и своје воље“ (Писма Вука..., 1845. године, у: О језику и..., 212). В. и напомену 18.

27) О језику и..., 210, у напоменама о Љубибратићевим преводима, 1820. године.

28) У дјелу Писма Вука...

29) Р. Симић, нав. дјело, 359.

30) Већ у свом првом књижевнокритичком (необјављеном) тексту из 1814. године, у рецензији Новина Србских, Вук каже: „Ми истина можемо речи, које немамо у обштем говору, узимати из Славенскога језика; али такве речи треба по Сербљвати што се више може, да не стое између прости Српски ријечи као јунад између оваца“ (О језику и..., 11),

31) О језику и ..., 164, у Писмима Вука. . . , 1845. године, али се слични ставови јављају и у претходном периоду.

32) О језику и..., 221, у тексту „О методу и систему мојега српскога рјечника“, 1852. године.

33) Предговор преводу „Новога Завјета“, 1847. године, у: Скупљени граматички и полемички списи, III/2, Београд, 1896, 263-272.

34) И. Грицкат, Из историје стабилизације књижевног језика код Срба, Јужнословенски филолог, I, Београд, 1994, 29.

35) *Ibidem*, 31-32. Насупрот тој чињеници стоји „револуционарна“, ни на каквим научним аргументима незаснована, тврдња А. Младеновића да се славеносрпски језик као „један традиционални књижевнојезички израз, благодарећи у првом реду свом сопственом развојку, сасвим успешно уклорио у потребе које је тражило ново време“ (А. Младеновић, Славено-српски језик у Вуково време, Научни састанак слависта у Вукове дане, 17/2, Београд, 1988, 121); односно: „Као непосредно и врло значајан резултат поменутог дуготрајног процеса србизације славеносрпског језика створен је и стабилизацион код Срба екавски изговор савременог српског књижевног језика. Тај екавски изговор данашњег српског књижевног језика настављач је, заправо, старог екавског славеносрпског књижевног језика који је, како смо рекли, од почетка свога постојања у XVIII веку био изложен сталном процесу своје властите србизације у чему је екавски шумадијско-војвођански дијалект играо основну улогу. „(А. Младеновић. Развитак и стабилизација екавског изговора српског књижевног језика у другој половини XIX века, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XXXV/1, Нови Сад, 1993, 81).

Младеновићева теза могла би се прихватити тек онда ако би се заобишле све (или готово све) релевантне научне чињенице о постанку и развоју српског књижевног језика. Она, наиме, подразумева да се екавска верзија српског књижевног језика оформила независно од ијекавске (и то србизацијом славеносрпског), а превиђа и општепознату чињеницу да је и у екавици и у ијекавици, и то и у облицима, и у акцентима, и у синтакси, и у творби, „до ситница спроведено Вуково начело 'опћене правилности', која толерише једино неуједначеност при изговору рефлексна јата, а у свему другоме захтева једнообразност. Урбана херцеговачка ијекавштина није само структурна основица за књижевни језик, него његов дух и његово тело“ (А. Симић, нав. дјело, 374). Превиђа такође да је „Вукова победа донекле изменила дијалекатску подлогу српског књижевног језика. Војвођанска основица замењена је источнохерцеговачком... Екавци су свој дотадашњи језик заменили вуковским, али су у њега унели екавицу“ (П. Ивић, Вук Карацић и књижевни језик код Срба, 21). Осим тога, „победом наставака на - ма у сва три падежа (плурали) прихваћена је источнохерцеговачка основица деклинацијског система, док је стање које и данас постоји у војвођанским говорима сведено до статуса дијалектизма“ (П. Ивић, О Вуку Карацићу, 116). А уза све то: „Усвајањем вуковске нормe истиснуте су из књижевног језика гласовне и морфолошке особености војвођанских говора“ (П.

Ивић, Ј. Кашић, О језику код Срба..., 357). Итд. Итд. Наведеним би се могле додати и многе друге чињенице које указују на „револуционарну“ (погубну) погрешност Младеновићеве тезе. (В. критичку анализу тога Младеновићевог схватања и код Р. Симића, Актуелна питања српске књижевно-језичке нормe данас, Знамен, 1/1, Петриња, 1995, 63-64)

36) Уп. и: „За успешно стварање модерног књижевног језика посебно је важно Вуково инсистирање на књижевнојезичкој стандардизацији и практични рад на њеном остварењу. При том се стандардизација не тиче само писаног узуса него и језичког система“. – Љ. Поповић, Вуков програм књижевнојезичке реформе (у поређењу са Доситејевим), Научни састанак слависта у Вукове дане, 17/1, Београд, 1988, 276.

(Милош Ковачевић, *У одбрану српскога језика – и даље*, Трeбник, Београд, 1999)

Споменик у Кладову

Слободан РЕМЕТИЋ

ДИЈАЛЕКАТ И СЛАВЕНИЗМИ У ВУКОВОМ РЕФОРМАТОРСКОМ ПОДУХВАТУ

Апстракт: У раду се говори о еволуцији Вукових схватања о карактеру и стварању књижевног језика. Изузетни осећај за реалност стоји иза његових напуштања неких у почетку прокламованих начела (књижевни језик треба градити по узору на говор руралних средина; сваки писац треба да пише својим дијалектом; писци кваре језик), а крајњи резултат је уравнотежен еластични, функционално поливалентни књижевнојезички инструмент. То је постигнуто применом начела *ошћенише правилности*, а тиме и извесном архаизацијом језичког израза, као и вештим коришћењем славенизама: а) преузимањем постојећих у неизмењеном лику, б) њиховим посрбљавањем и в) грађењем нових, у складу са фонолошким и морфолошким узусима српског језика.

Кључне речи и изрази: Вукова реформа, славеносрпски језик, херцеговачко-крајишки дијалекат, шумадијско-војвођански дијалекат, опћена правилност, славенизми.

1. Обим литературе о животу и раду Вука Стевановића Карацића у пуној је корелацији са значајем његове историјске мисије, са местом револуционара и визионара у културној историји српског рода, где самоук из Тршића може издржати поређење и са најмлађим сином Стевана Немање. С тим у вези неколика подсећања. Сава је старији, име му је уткано у именослов српских земаља, и то како у патронимију тако и у топонимију многих крајева у којима Срби жеђ гасе на Савиним водама, одмарају се на Савиним почивалима, крсте се и Богу моле у Савинама, ломе крсни колач о његовом дану и у српском роду до Коминтерне није организовано, институционално оспораван и негиран. Вук је у историју, попут буне, из које је и бануо, ушао нагло, жестоко, живео и стварао између двеју крајности: од немилосрдног, узрујаног оспоравања, овереног и захтевима са високих националних адреса да му се дела забрањују и спречава њихово уношење и ширење у народу, до некритичког глорификовања, хвалоспева и величања до размера мистификације. Претеривању у овоме другом смеру покад-

што је и, свесним или несвесним гестом, доприносио и сам Вук. Било је потребно време да и тај део истине исплива на површину.

2. Струка не оскудева радовима и доказима о Вуку почетнику и Вуку у зрелим годинама као антиподима. Подсетимо се само како је језик његових првих текстова, камо спада и предговор *Пјеснарици* из 1814. године, „још увек пун славеносербских речи и облика“ (Стојановић 1924: 97). Доста година после штампања *Пјеснарице* Вуку ће се десити да Срезњевском о својој знању српског језика каже: „Ја другога језика нисам знао, говорио сам како сам умео и трудио сам се да својим језиком изразим све што ми је потребно“ (Стојановић 1924: 92). „А колико се он трудио да се у свему изражава својим језиком најбоље би се видело из његова првог, пре познанства с Копитаром писаног списка, да је очуван. Али је довољно погледати на његов предговор Песнарици, прво писмо Копитару и рецензију на Давидовићеве Новине, па да се одмах види, колико је то далеко од онога што је он Срезњевском говорио. После тридесет година рада Вук је и заборавио какав је изгледао 1813. и 1814. године“ (Стојановић 1924: 92–93). „А био је онакав какав је само могао и морао бити на почетку свога *сакуљачкој* рада; без озбиљније теоријске и нучне основе и образовња он још није могао разликовати шта, на примјер, припада народном, шта рускословенском, руском народном или славеносрпском језику. Од Вука се то тада још није могло очекивати ни захтијевати“ (Реметић 1982: 341).

3. У почетној фази (од 1814. до 1817) свога далекосежног подухвата Вук износи своје погледе на језик, од којих за ову прилику наводимо:

„српски књижевни језик мора се одвојити од црквенословенског, који треба препустити цркви, док славеносрпски треба сасвим напустити;

„писатељи се морају владати по чистом и неисквареном говору народа српскога“, а „граматику морамо учити од пастира и орача, а за остало (тј. за лексику) ћемо се договарати“;

српски књижевници се не држе народног говора него покушавју да га поправљају и тиме кваре језик;

сваки писац треба да пише својим дијалектом“ (према: Ивић 1990: 225). Разуме се да је посебно опасна била ова последња препорука, начело које би водило неминовној регионалној расцепканости, непријатности које су се „браћа западног закона“ управо тада ослобађала.

4. Иако је доста писано о питању дијалекатске основе српског књижевног језика, не може се побећи утиску да у том погледу још увек нема недоумица, темељених добрим делом на данашњој екавско-јекавској подвојености, карактеристици јединог „лингвистичког“, за разлику од „политичких“ језика, у којима је усвојена ијекавска, односно изворна Вукова варијанта. Када је о српском стандардном језику реч, стиче се утисак о знатним дистинктивним дистанцама на релацији екавски: ијекавски стандарднојезички израз, о разликама темељеним на различитости дијалекатске основе. Није се оскудевало ни у мишљењу да је Вукова реформа донела радикални дијалекатски заокрет у књижевном језику. Ближи приступ стварности даје другачију, реалнију слику. Пословично одмереног израза Павле Ивић у до танчина избалансираном маниру подсећа: „Вукова победа је донекле изменила дијалекатску основицу српског књижевног језика“ (Ивић 1990: 236). На истом месту он помиње „три слоја измена“ „ерцеговачког дијалекта“ „уграђена у основицу јекавског књижевног језика какав познајемо данас“, при чему се мисли на извесне измене дробњачког говора у Вуковом родном крају, затим на Вуково свесно одустајање од неких, књижевном језику неприкладних дијалектизама и, на крају, на такође свесне потезе у вези са фонемом *x* и ијекавским јотовањем „из 1836. и 1839, као и неколико ситнијих захвата са сличном мотивацијом“, све са жељом „да свом језику да наддијалекатска, што шире прихватљива обележја“ (Ивић 1990: 236). Ивић на истом месту подсећа да се у то време и језик војвођанских писаца „углавном био ослободио изразитих дијалектизама“, „тако да су се један наспрам другог нашли један ублажен вид херцеговачког говора и један такође ублажен вид војвођанског“.

У контексту изнетих чињеница треба са нешто опрезности прићи Ивићевом суду: „На екавском земљишту Вукова победа била је у ствари компромис. Екавци су свој

дотадашњи књижевни језик заменили вуковским, али су у њега унели екавицу“ (Ивић 1990: 237). Нешто, дакле, као екавска редакција ијекавског изговора, или херцеговачки идиолект изговорен на екавски начин, као што је српско-словенски старословенски језик изговорен на српски начин. На чему се темељи позив на избалансиранији приступ типу наведеног „компромиса“?

5. Добро је познато да „дијалекатску основицу вуковског књижевног језика одређује сплет карактеристичних гласовних и морфолошких особина: доследно новоштокавска акцентуација, сугласник *ћ* (а не *ј*) у речима као *међа*, гласовна група *шић* (а не *шћ*) у примерима као *ћушићер*, сугласници *ћ* и *ћ* (а не групе *јћ*, *јг* и сл.) у облицима као *гоћи*, *гоћем*, ново јотовање у примерима као *ћруће*, *ћробље* (а не *ћруије*, *ћробје*), наставак *-а* у генитиву множине именица (*жена*, *јунака*), доследно *-ма* у дативу, инструменталу и локативу множине именица (*женама*, *јунацима*). Овакав избор особина имају говори православног становништва у области која се протеже од Херцеговине до ушћа Дрине и обухвата источну Херцеговину, северозападну половину Црне Горе, западну Србију и део источне Босне, као и понеки говор у српској дијаспори у Хрватској ... С набројаним особинама удружује се ијекавски изговор свуда сем у мачванско-ваљевским пределима и у Грузи, где је дијалекат екавски“ (Ивић 1998: 223–224). Овде пада у очи изостанак неких западнијих српских ијекавских, а посебно јатовских, у време настајања Ивићеве књиге струци још непознатих говора. Изузму ли се континуанти старог гласа јата, онда су, према наведеном избору особина, најпрогресивнијем херцеговачком говорном језгру најближи јужнији делови простране области северозападне Србије, у којима је тај стари вокал сачувао фонолошку индивидуалност (о томе у: Реметић 1981; Реметић 1981а). Сличности су толике да се може стећи утисак да је ијекавска варијанта српског књижевног језика добијена уношењем ијекавице у говор Ваљевске Подгорине, Рађевине или највиших села Азбуковице.

б. Увођењем фонеме /х/ у домаћим речима и давањем предности нејотованим над јотованим ликовима у слушајевима типа *дјевојка/ћевојка*, *ијераићи/ћераићи* Вук дефи-

нитивно одустаје од начела да писци пишу на своје дијалекту. На сцени су два озбиљна помака, два крупна корака: а) сада је идеал „књижевни језик настао селекцијом говорних особина разних крајева“, а не, према ранијој опасној препоруци, да свако пише својим идиолектом; б) одустаје се од инсистирања на говору села, јер су два наведена потеза инспирисана приликама у „варошком“, „господском“ говору.

Пуне истине ради умесно је подсетити на чињеницу да се Вук није изјаснио о критеријумима за одабир „правилних“ језичких особина. Године 1845. он се залаже за „опћениту правилност“, али без прецизне дефиниције шта се том синтагмом подразумева. Примери које је Вук наводио као „правилне“ говоре о својеврсној архаизацији језичког израза. Ти кораци унатраг, односно „правилни“ облици зближавају српски језик са другим словенским језицима, док га 'покварени' одвајају од њих“ (Ивић 1990: 231–232). Ти свесни потези стоје иза наддијалекатске визуре српског стандардног језика, који је „заиста израстао из народног говора, у оној мери у којој је то могуће и разумно“ (Ивић 1990: 238). Испод плашта „опћене правилности“ изронила је, примера ради, реченица: „Дошао дјед у донио дванаест нових хаљина“, у којој само везник *и* припада Вуковом матерњем говору.

7. У романтичарском заносу млади Вук је био непоколебљив у мишљењу да се српски књижевни језик мора сасвим ослободити „славенских“ наноса. Убрзо је, међутим, на површину испливао дубок јаз између идеала и стварности, чињеница да такав, чисто народни језик не располаже „изразима за многе, првенствено апстрактне појмове“, да озбиљно заостаје за потребама пословања у домену интелектуалне надградње, да није дорастао за изражавање „умозрителних мисли“, како би рекао Лукијан Мушицки. Са овим проблемом, у свој његовој озбиљности, Вук се, наиме, суочио преводећи захтевни и за изражајне могућности народног језика исувише компликовани садржај *Новой завети*. У контексту проширених видика и сазнања, а пре свега задатка који се није могао обавити без озбиљних заокрета у погледу лексичког потенцијала, не изненађује ни Вуково попуштање у првобитном веома чврстом, ригорозном опреде-

љењу према „славенскијем ријечима“: „Ја не велим да ми у писању књига можемо сасвијем бити без славенскијех и без новијех ријечи, него бих рад да се ријечи таке не узимају без невоље“, каже Вук у писму *Плаћџону Аџанацковићу, љавославноме владици будимскоме* године 1845, знатно после завршених послова око превођења Новог завјета, обимног посла у коме га је велика невоља присилила да одступи од раније прокламованог начела и начини једино могуће, али крупне, није претерано рећи – колосалне кораке у коначном профилисању српског књижевног језика. Сиромаштво лексичког фонда за превод сложеног садржаја Библије Вук је решио на магистралан начин, показујући практично „пут којим треба да иде развој српског књижевног језика“ (Ивић 1991: 235). Да би се изборио са високозахтевним текстом Светог писма, Вук је, поред оних „30 ријечи турскије“¹, употребио три слоја лексике несвојствене народном изразу, о чему у предговору превода *Новој завјети* он каже: „Задржао сам 49 ријечи Славенскијех које се у нашему народном језику не говоре, али се ласно могу разумјети и с народнијем ријечима помијешати; ево и њих редом: *џониџељ, наказаџељ, ревноџељ, свриџиџељ, сџасиџељ, џијеџиџељ, уџијеџиџељ, дјевсџивеник, законик, засџуџиџник, клеџвоџресџуџиџник, мужеложник, џосџељник, џресџуџиџник, џроџовједник, сребрник, чеџверовласник, хулник, хулни, џророчиџа, лицемјер, џрељуба, жрџива, добродјеџељ, јединоџи, ревноџи, довољсџиво, искусџиво, јединосџиво, џрвородсџиво, ближњи, мноџоџен, џрјеховни, духовни, јединомислени, јединородни, маловјерни, неџресџиџани, рукоџворени, нурукоџворени, живоџиџни, смрџиџоносни, киџиџов, величаџиџи, изобиловаџиџи, жрџивоваџиџи, облаџодарџиџи осјениџиџи, ревноваџиџи... Има 47 ријечи које су од Славенскијех посрбљене; ево и њих редом: *боџобораџ, боџомрзаџ, боџомрски, среброљубаџ, сџириџелаџ, двојезичан, јединодуџан, нелицемјеран, крајеуџолан, неблаџодаран, џријаџан, сујеџан, сведржџиџељ, сунаџиљедник, неуздржџник, џубазџиџа, нељубазџиџа, лицемјерје, невјерје, сује-**

¹У питању су следеће речи: *ажџаха, амаџиџа, аџуван, баџава, басамак, долама, занайџ, исе, кавџаџиџа, каџар, калџрма, кеса, кула, лениџер, мана, неимар, ниџесџе, ока, џазар, сахаџи, соба, сунџер, џорба, филџиџи, хаџна, хаџџук, харач, хаџер, чаџма, чаџиџа.*

нїговомъ, у Евангелїю по Матею и у посланици Апостола Павла Римлянима“ нашао је „пуну стотиницу преко оны нїговы сто и осамдесетъ рїчїй“. Реч је о следећим потврдама: *їремудросїй, гржава, уївар, свјеїлосїй, мрзосїй, сми-сао, обред, дјело, књижевник, суїарник, їаїносїй, мучиїшељ, завјес, їримјена, заїадни, на´г, їрилої, владичансїиво, сав-јеїй, савјеїйник, начелник, уїїјеха, їровиђење, свеиїенсїиво, књижавносїй, чиїїаїшељ, їонизносїй, їоїїбао, аїосїолсїиво, вјерносїй, једнакосїй, корисїй, рјечїиїосїй, сїворење, ївар, кроїосїй, боїомољсїиво, боїаїсїиво, љубазни, неисказан, достїојан, услишен, нељубаван, безводни, смјеран, кроїїак, знаїан, блажен, божансїивен, їњев, судни, оїїїше, сїасени-је, унуїрашњи, їророковатиї, їреласїиїиї, расїросїїрани-їиї, разїњевїиї се, уїїјеиїиї се, нашїедїиї, саблажња-ватиї, љубиїиї, уїоїшовиїиї, ївориїиї, недосїаїиї, оїїврдо-їлавиїиї, назначиїиї, доказиваїиї, раздражїиї, суїроћаїиї, се, їобједиїиї, їромишљаваїиї, їросвјеїлиїиї, начин миш-љења, будући да су, зли будући, бивши убијен, умрвиши, одве-давиши, казано сїарима, їророчки, їраведнички, ученички, свеиїенички, блаїослов, блаїодаїиї“ (Стејић 1849: 22–23). До оваквог резултата Стејић је стигао увидом у 126 од уку-пно 662 стране анализираног издања Вуковог превода. Он је, у ствари, указивао на то да је Вук употребом постојећих славенизама и стварањем кованица практично ишао истом стазом као и његови многи претходници.*

9. Богату жетву лексике „која не припада народном вокабулару“ доноси прилог Раде Стијовић *Срїскословенска лексика у Вуковом їреводу „Нової завјеїа“* (Стијовић 2012). Рад посвећен пре свега старијем, српскословенском наслеђу, иначе заснован на ексцерпцији садржаја целог пре-вода, доноси „лексеме које нису навели Вук у предговору Новом завјету и Стејић у својим Језикословним примедба-ма“ (Стијовић 2012: 206). У узорно прегледном раду уочени славенизми су тематски разврстани на **лексику са српско-словенским гласовним особинама** (*ва вијек, ва исїину, васиони, васкрсеније, васкрснуїиї, сабираїиї, саблазниїиї се, сабор, сабраїиї, савјесїй, савјеїй, савршен, сазваїиї, сазда-їиї, сазидаїиї, сакриїиї, саслушаїиї, сасїавиїиї, сачуваїиї, свједочансїиво, чудоїїворац, оїїїиї, свеиїеник, свеиїени-*

чки *свешћенство* и сл.); **црквенословенску лексику** (*бла҃ословен, бла҃ословиши, блажен, блаженство, іосїод, іосїодњи, добройвор, достїојан, игол, избавишељ, избран, миро, обласї, одсїуїиши, олиар, Пасха, іомазати, іокој, іосредник, іохулиши, іраведан, іраведник, іраведно, іравило, іресїуїати, іресїуїиши, іриносиши, іромишљаши, іроїасї, слава, слово, смисао, сїасавати, сїасишељ, іворац, івориши, улишиши, хулиши* и сл.); **хбриди или србизована лексика** (*безакоње, безумље, избављење, оїрошићење, іресїуїење, іосїање, васкрсење и јеванђеље*, поред: *васкрсеније* и *јеванђелије*). Доследни ијекавизам у Вуковом преводу, који је одлика и рускословенског језика, у примерима типа: *вјечан, дјело, добродјеишељ, намјесник, іобједа, іїјелесан, іїјелесно, іїјелеса, цјеливати* Р. Стијовић с правом сматра иманентном карактеристиком дијалекта који је у основи Вуковим трудом реформисаног књижевног језика (ијекавског изговора), те наведене „лексема треба посматрати као понародњен облик црквеног лексичког фонда“ (Стијовић 2012: 213). Вуков и Стејићев списак лексема и ексцерпција коју је извршила Р. Стијовић изнедрили су „преко 400 речи које не припадају народној лексици“ (Стијовић 2012: 213).

10. Озбиљни недостатак народних речи за исказивање суптилнијег садржаја теолошке провенијенције велики реформатор је, дакле, решио трима вешто и елегантно изведеним потезима, све у складу са начелом да се не наруше фонолошка и морфолошка структура српског језичког израза. Славенизми који се, како сам каже, „ласно могу разумјети и с народнијем ријечима помијешати“, он је у њиховом неизмењеном лику и преузимао. Вуковом руком исписаном низу таквих лексема (*сїасишељ, ірељуба, жрїва, искушїво, јединство, ближњи, духовни, неїресїани, величаши, жрївовиши* и сл.) Стејић додаје потврде међу којима има и таквих за које Вук, без озбиљније филолошке и теолошке спреме, и није морао знати да не припадају народном језику: *држава, свјейлосї, іромјена, ірилої, вјерностї, једнакостї, корисї, боїаиство, љубиши, іоб(и)једиши, звање, унишишиши* и сл. И у тексту необухваћеном Стејићевом анализом има сличних примера: *слава, слово, іосїод, іраведан*

и сл. Несумњива умешност стоји иза посрбљавања² „славенскије“ лексема тамо где је то било потребно (*ѿророшѿво* < *ѿророчсѿво*, *савршенсѿво* < *совершенсѿво*, *човјекољубље* < *человјекољубије*, *среброљубље* < *сереброљубије*), као и код стварања нових речи, које, како мудро опрезни преводилац каже, није „чуо у народу да се говоре“, јер је тешко поверовати да се у дијалектима бар понегде није могло чути: *сијач*, *ѿрубач*, *освѿйник*, *ћилимарски*, *ѿомирење*.

11. Време је доносило крупне доказе о Вуковом трезвеном резонувању и несумњивом осећају за реалност, за меру. Он се, најкраће речено, сјајно поставио и одредио према потенцијалу народног и црквеног језичком израза. Свестан да крајности не воде добрим решењима он је у пракси одустајао од почетних радикалних, неретко дословце екстремних опредељења. Његови свесни потези водили су практично средњим решењима, уклањали препреке засноване на регионалним, културолошким и цивилизацијским темељима. Резултати примене начела „опћените правилности“ издржали су пробу времена, а далекосежност Вукових свесних потеза оверава чињеница да највећи број његових славенизама свих врста данас припада лексичком фонду савременог стандарднојезичког израза, о чему, уосталом, најбоље сведочи садржај једнотомног *Речника срѿскоѿа језика*.³

12. Када је о дијалекатској основици данашњег српског књижевног језика реч, неспорно је да и иза ијекавског и екавског изговора стоје резови на које се Вук свесно опредељивао. У оба случаја срећан исход има ублажавање изворне дијалекатске визуре. У његовом матерњем идиолекту предност је дата старијим, нејотованим ликовима (*гје-*

² Општи утисак ни у ком случају не нарушавају ни речи које су „измакле посрбљавању“, потврде типа: *сѿроѿ*, *ѿорг*, *ѿодозрив*, *бодар*, *искрен*, *успремиши се*, *жрец*.

³ С тим у вези подсећање да је Вук успео одвратити Друштво српске словесности од рада на стручној и научној терминологији као једном од својих првих задатака, али многе речи добијене на тај начин стекле су право грађанства у књижевном језику и у њему задржане све до данас: „*безусловно*, *ѿравобранишељ*, *гвосмислен*, *осуда*, *оѿѿусѿ*, *ѿоѿрес*, *ѿорука*, *ѿринуда*, *ѿријем* итд. Неке од њих постојале су, додуше, у језику и раније, али је делатност Друштва доприносила њиховом устаљивању“ (Ивић 1998: 210).

војка, *ијјераӣи* уместо *ђевојка, ћераӣи*), а у екавској варијанти изостављају се тзв. икавизми шумадијско-војвођанског типа (*живеӣи, ӣр̄ӣеӣи, і̄ге, секира* и сл., а не *живӣӣи, ӣр̄ӣӣӣи, (і̄)ди, сикира* и сл.) и нема, разуме се, оних екстремних екавицама рода *несам, неје, с̄ӣареји*, особина косовско-ресавске и призренско-тимачке дијалекатске провенијенције, а Вук, уосталом, и не крије позадину свога поступка. Он је то учинио јер је „чуо како се у Београду и Крагујевцу подсемвају онима који тако говоре“. Несумњиви социолингвистички нерв самоука из Тршића стоји и иза брзог напуштања става да језик кваре књижевници, јер већ 1821. године Вукова рука пише: „Ако књижевници имају какву власт у језику, ја мислим да имају ту, да у граматичким предметима, који су код народа неопредјељени, изаберу оно што је најправилније“ (према: Ивић 1990: 229–230). Као што се види, велики реформатор рано почиње оперисати „граматичком правилношћу“.

13. Практично у свим виталним сегментима свога историјског подухвата Вук је имао претече: од Доситеја Обрадовића, Јернеја Копитара, Саве Мркаља, до Луке Милованова у акцентуацији. Најкраће речено: „Вук није пао с неба, већ је дошао после многих“, како одсечно резонује луцидни писац (Селимовић 1967: 7). Све код других већ виђене, све од других преузимане идеје он је по правилу побољшавао. Примера ради, „његово коначно виђење књижевног језика као збира пробраних 'правилних' појединости из разних дијалеката далеко је одмакло од Копитаревих препорука о томе да сваки писац треба да пише говором свога краја. Вукова азбука је много савршенија од Мркаљеве, а и његово акцентовање је већ у Рјечнику из 1818. превазишло предлоге Луке Милованова“ (Ивић 1998: 227). И на самом крају оно што је и најважније: моћник из Тршића је, за разлику од својих претходника, једини имао снагу карактера, предуслов да се истраје у дивовској борби са разноликим недаћама и препрекама, неминовним пратиоцима послова револуционарног карактера, да до краја доведе акцију, да изврши мисију коју му је наложила историја.

Л И Т Е Р А Т У Р А

Ивић 1990 - Павле Ивић, *О језику некадашњем и садашњем*. - Београд – Приштина (БИГЗ – Јединство), 1990, стр. 335.

Ивић 1991 - Павле Ивић, *О Вуку Караџићу. Приредило Александар Младеновић. Целокућна дела Павла Ивића IV*. - Издавачка књижарница Зорана Стојановића (Сремски Карловци–Нови Сад), 1998, стр. 316.

Ивић 1998 - Павле Ивић, *Прејлед историје српској језика. Приредило Александар Младеновић. Целокућна дела Павла Ивића VIII*. - Издавачка књижарница Зорана Стојановића (Сремски Карловци–Нови Сад), 1998, стр. 348.

Караџић 1969 - Нови завјей Госјода нашеја Исуса Христја. *Превео Вук Стеф. Караџић. Дела Вука Караџића. Нови завјей. Приредило др Владимир Мошин*. - Београд (Просвета), 1969, стр. 473.

Реметић 1981 - Слободан Реметић, *О незамењеном јайју и икавизмима у јоворима северозајадне Србије*. - Српски дијалектолошки зборник, Београд, књ. XXVII, 7–105.

Реметић 1981a - Мр Слободан Реметић, *Пијање икавизама шумадијско-војвођанској дијалектја у свјетјлу јојшврде фонолошкој јайја у неким србијанским јоворима*. - Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд (Међународни славистички центар, Филолошки факултет, Београд), 10, св. 1, 103–108.

Реметић 1982 - Мр Слободан Реметић, *О јрисусјиву рускословенских и славеносрпских елеменаја у језику Вукове Пјеснарице (1814)*. - Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд (Међународни славистички центар, Филолошки факултет, Београд), 8, св. 1, 337–343.

Селимовић 1967 - Меша Селимовић, *За и јројшив Вука*. - Нови Сад (Матица српска, Библиотека „Данас“), стр. 136.

Стејић 1849 - Дрј Јованъ Стеићъ, *Ѕзыкословне јримјйбе на јредјоворъ Г. Вука Стеф. Караџића къ јреводу новој завјйша*. - Гласникъ Дружтва србске словесности. Свезка II, Београд, 1949, 1–42.

Стијовић 2012 - Рада Стијовић, *Срјословенска лексика у Вуковом јреводу Новој завјейша*. - Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности [у оквиру] Дани српскога духовног преображења XIX, Деспотовац, 2012, 203–217.

Стојановић 1924 - Љуб. Стојановић, *Живој и рад Вука Стеф. Караџића*. - Београд, стр. XXII + 783.

Слободан Реметић

ДИЈАЛЕКАТ И СЛАВЕНИЗМИ У
ВУКОВОМ РЕФОРМАТОРСКОМ ПОДУХВАТУ

Резиме

У раду се говори о еволуцији Вукових схватања о карактеру књижевног језика, као и његових практичних корака током реформаторског прегнућа. Осећај за реалност стоји иза Вукових напуштања неких кључних првобитних начела: књижевни језик треба градити по узору на говор села, а граматика се мора учити од пастира и орача; сваки писац треба да пише својим дијалектом; писци кваре језик. Применом начела *оїћениїе їравилносїи* књижевнојезички израз је архаизован, добивши уједно наддијалекатски карактер, чиме се избегла опасност регионалне расцепканости националне књижевности и њеног језика. Функционалној поливалентности српског књижевног језика значајно је допринео Вуков еластични однос према славенизмима, који се огледа у: а) преузимању већ постојећих лексема у неизмењеном лику (*сїасиїељ, їрестиїуїник, духовни, искусїиво, величашїи* и сл.); б) њиховом по-србљавању (*среброљубац, двојезичан, сујевјерје, изобиље, їомиловање, невјерсїиво* и сл.); в) грађењу нових, у складу са фонолошким и морфолошким узусима српског је-зика (*сијач, виноїрадар, дјевојашїиво, оїїїад, їризнање, неразумљив* и сл.).

(Зборник радова научног скупа Вук Стефановић Карацић (1787-1864-2014), Српска академија наука и умјетости, одјељење језика и књижевности, књ.27)

Сјоменик у Београду

ТЕМА БРОЈА

СРПСКИ РЈЕЧНИК (1818 – 2018)
ВУКА СТЕФ. КАРАЦИЋА
Избор текстова

ТЕМА БРОЈА

ЧИТАЊА СРПСКОГ РЈЕЧНИКА ДАНАС

Миро ВУКСАНОВИЋ:
Српски рјечник у *Горском вијенцу*

Јелица СТОЈАНОВИЋ:
Сложенице у Вуковом, Рјечнику

Зоја КАРАНОВИЋ:
Смеховно и еројско у делу Вука Стеф. Караџића у контексту пре модерној осећања света (на примеру Рјечника 1818)

Драга БОЈОВИЋ:
Један (и)ојлед на дјелатности Вука Караџића као фразеолога

Горан ПЕТРОВИЋ:
Шта би Вук данас забележио?

4113
Р.Т. Српс 13

СРПСКИ РЈЕЧНИК

ИСТУМАЧЕН

ЊЕМАЧКИЈЕМ И ЛАТИНСКИЈЕМ РИЈЕЧИМА

СКУПИО ГА И НА СВИЈЕТ ИЗДАО

ВУК СТЕФ. КАРАЏИЋ

ТРЕЋЕ (ДРЖАВНО) ИЗДАЊЕ, ИСПРАВЉЕНО И УМНОЖЕНО

1753.

У БНОГРАДУ

У ШТАМПАРИЈИ КРАЛЕВИНЕ СРБИЈЕ

1898

Српски рјечник, Биоград, 1898. (насловна страна)

Миро ВУКСАНОВИЋ

СРПСКИ РЈЕЧНИК У ГОРСКОМ ВИЈЕНЦУ

У раду се разматра однос Вуковог *Српског рјечника* и Његошевог *Горског вијенца*. Упоређивањем речи и њихових облика на слово В, као на репрезентативном узорку, доказано је да су обе књиге написане истим језиком и да Горски вијенац припада српској књижевности. То је одавно познато, али је било неопходно одговорити на тврдње да је Његош писао на црногорском језику. Истовремено је потврђено Вуково правило да је лексичке и књижевне примере у *Српском рјечнику* узимао из усмене књижевности и народних говора.

Кључне речи: Вук, Његош, *Српски рјечник*, *Горски вијенац*, српски језик, српска књижевност, заштитно име.

Има доста година откад је покренуто истраживање да ли је Вук Караџић у Српски рјечник уносио речи из Његошевог Горског вијенца.

Иако је познато Вуково правило, доследно спроведено, да грађу за Рјечник, лексичку и књижевну, узима из народне књижевности, памћења, личних записа и бележака својих сарадника из разних крајева, да испод одредница даје примере у стиховима и другим усменим облицима, описује обичаје, веровања и сродне појаве, увек рационалан, романтизиран и реалистичан у исти мах, ипак, за сусрет двеју главних књига на почетку новије српске књижевности, због десетерачког стиха и песничких мудрина за које Црњански каже да су „само збир црногорских пословица“¹, а Иво Андрић за једну од њих, у стиху „Нека буде што бити не може“, да „Нигде у поезији света ни у судбини народа

---

¹ Милош Црњански, II, приредила Горана Раичевић, Нови Сад, 2011,413.

нисам нашао страшније лозинке², због свега се *Горски вијенац* нашао као посебан изазов *Српском рјечнику*.

Први је у тај однос завирио Андра Гавриловић и запазио да *Вијенац* према *Рјечнику* „стоји као мален, бистар извор - нецрпен, неупотребљен“³. О томе је писао само овлашно. Још није било стигло време да се доказује оно што је свима познато. Сада морамо и то. Вуков језик расипамо као да није наш. Тако се и сами растачемо. Народ и његов језик су једно. Отуда и овај прилог – изазван, дабоме.

Можда је умесно да кажемо како се непотребно умножавају коментари *Вијенца*. Тумаче и оно што је јасније од тумачења. Тако се призива помисао да је тамо језик који не разумемо. И то се злоупотребљава. Као што се често дешава добрим намерама! Видо Латковић је у том послу имао меру. Окупљао је најбоља објашњења претходника и додавао своја. У Вуковом *Рјечнику* нашао је неколико места која су подударна с местима у *Горском вијенцу*. Највише их је у Вуковим описима испод речи, у његовим енциклопедијским малим чланцима који су врло често и врхунска књижевност. Уз тај посао, у својим расправицама⁴, Видо Латковић је препознао речи које би из *Вијенца* могле да пређу у *Рјечник*, где, наравно, није нашао нити један Његошев стих. Био је врло прецизан али и опрезан. Није ни могао са сигурношћу казати које речи је Вук узео из *Вијенца*. Радосав Бошковић је изричит⁵. Одабрао је пет примера (*крмски*, *ускрсов*, *уле-тијети*, *нишијавило* и *цроклетиа ѿмила*), из *Вијенца*, и реч *јавље* (*јавје*) које у *Рјечнику* нема, али се Караџић „за њу распитивао код Врчевића“. На питање да ли је Вук за *Рјечник* узимао из штампаних књига, Бошковић је, по свом обичају, мргодно и одсечно, пресудио: „Јесте, узимао је“. Бошкови-

² *Иво Андрић*, III, приредио Славко Гордић, Нови Сад, 2012, 417.

³ А(Андре) Г(Гавриловић): „*Горски вијенац* према Вукову *Рјечнику*“, *Гласник* Професорскога Друштва, књ. 3, св. 3 (1923), 150.

⁴ Видо Латковић: Вукова дела као извор за коментарисање *Горског вијенца*, *Ковчежић*, књ.6 (1964), 199-201; Исти: Примери из народне епике у другом издању Вукова *Рјечника*, *Анали Филолошког факултета*, књ. 4 (1964), 243-248.

⁵ Радосав Бошковић: *Одабрани чланци и расправе*, Титоград, 1978, 255-260.

ћева се преноси изрека да нико није ћарио ко се с Вуком парнично.

Меша Селимовић запажа да је Његошев „у основи народни језик, али битно друкчији од Вуковог“, да је тамо, разуме се!, „друга тежња, други мисаони процес, друкчија лексика, други и друкчији стил“⁶. При том наводи да Рјечник нема именице *йосвейша*, *вијек*, „ни многе друге“. Додуше, и у књизи *Српски рјечник или азбучни роман*⁷, с књижевним примерима из оба издања (1818. и 1852), Вук има *йосвейшии* и *йосвейшии се*, с разликама у значењу, као и *вијек*, али с изрекама: „Никад (ни) до вијека“, „Докле је вијека и свијета“ и „Од вијека до суда божјега“. Селимовић истодобно преноси налазе Александра Белића да је Његош „прави представник језика катунске нахије“ и да „уобличава свакидашњи језик“⁸. Овде је, ваљда по тадашњем обичају, *йовор* назван *језик*, а малим почетним словом је написано старо име области у којој су и Цетиње и Његуши. Можда и то служи нечијој несигурној руци као „важан доказ“. Селимовић додаје: „И Даничић и Белић вероватно мисле на једноставност, мада кажу простота, али и један и други децидирано тврде да је у Вукову *Рјечнику* оличена стварна суштина и дух српског народа“⁹. На том трагу су српски лингвисти и историчари књижевности. Према свему, књига написана Вуковим језиком, језиком *Рјечника*, може бити само српска књига на српском језику.

Међутим, у нашем времену, у Његошевој земљи, појавила се зелена књига о историји црногорског језика до 1360. године (да, да: до 1360. године), а с њом и за њом читав низ расправа, огледа, монографија и прогласа да је Његош само црногорски писац, да је *Вијенац* и остале спевове написао на црногорском језику, да је, неук и незнавен, ради броја слогова у стиховима писао Србин и Срби а не, и увек, како је исправно, Црногорац и Црногорци, да Владика није

⁶ Меша Селимовић, приредио Јован Делић, Нови сад, 2014, 214-478.

⁷ Вук Стеф. Караџић: *Српски рјечник или азбучни роман, књижевни делови йрвој и другој издања (1818, 1852)*, приредио Миро Вуксанови, Нови сад, 2012.

⁸ Меша Селимовић, *нав. дело, исто*.

⁹ *Исто*

српски писац, да то не може бити црногорски владар, што су лане околишно „потврдили“ српски владари, и тако редом, незванично и званично. Тек уведени црногорски језик, уведен уназад, што није природно, неуведен *унаи́ред*, што се не може забрањивати, такав језик, као једно од четири имена за Вуков језик, без Његоша не може, али политика све може.

Ми на ту страну нисмо кренули. Али хоћемо, као што досад није рађено, с речи на реч, из стиха у стих, у тражење *Српској рјечника у Горском вијенцу*, и обрнуто, али целином, не егзотичним примерима. Намеру нам олакшава фреквенцијски речник *Вијенца*¹⁰ и компјутерско проналажење места у Његошевом спеву¹¹. Било би одвишно, и растегнуто, ако бисмо у Вуковој књизи тражили сваку из Његошеве књиге, јер *Горски вијенац* има 3203 одреднице које се у разним својим облицимајављају 16.820 пута¹². Зато смо као репрезентативни узорак одвојили само слово В, прво у именима Вук, Владика и *Вијенац*, који на слово В има 138 свих врста и облика речи¹³. Од тог збира ћемо одмах одвадити славенизме (*ваистѣину, васкрснула, величасѣво, воистѣвени, волна, воскрсење, воскреснуѣи*). Славенизми су Његошу били неопходни, а Вук за њих није марио, као ни за „неологизме“, по његовом мерилу: *варварски, веселосѣ, виѣешѣво, вјековјечно, вихорови, врѣѣан* и *врѣијелјски*. Одвадићемо заменице *ви* и *ваш*, песнички облик *видијелјѣи*, компаративе *веселије, виши* и *волији*, имена Валијеро, Веллингтон, Вид и Владислав, потом Влаха, Велестовца, Вртијелјку, Византију и Витлејем.

Али, у попису ликова, на почетку пева, шест пута се понавља име Вук, а два пута Вукота, што је исто само мало друкчије. Зашто ли је Његош баш то име, најчешће, у његово доба, заштитно српско име осам пута дао сиојим ликовима у *Горском вијенцу*? И зашто Вук у *Српском рјеч-*

¹⁰ Др Здравко Вукчевић: *Фреквенцијски речници Горској вијенца и Луче микрокозма*, Подгорица, 2005.

¹¹ *Пећар II Пећаровић Њеѣош*, приредио Миро Вуксановић, Нови Сад, 2010.

¹² Вукчевић, *нав. дело*, 17.

¹³ *Исто*, 163-168.

нику има своје име с напоменом да су му га по веровању као заштиту „надјели“ и има још десетине изведеница од свог имена? За једног Његошевог Вука Мнозина говори:

*Сркиња ѿ јоши рађала није
од Косова, а ни ѿријед њеѿ!¹⁴*

То је Мићуновић. „А у руке Мандушића Вука...“ На-ставак знамо, а с њим су, од истог рода као Мићуновић, у *Вијенцу*, и Вук Томановић, Вук Раславчевић, Вук Љешевоступац, Вук Марковић, па Вукота Марваљевић и сердар Вукота који почиње клетву:

У ѿаметѿ се добро, Црноѿорци!

Неки га још нису чули, а у *Вијенцу* се имена Вук, Вукота и Вукашин понављају 117 (сто и седамнаест) пута. Вук Бориловић и Вук Бранковић јесу као примери да ни раније сваки Вук није био исти, али да је сваки од њих, у *Вијенцу*, био Србин – спора бити не може. Довољан је овакав именик као одговор чији је Његош и чији је његов спев. Али, да притврдимо.

Са осталим речима на слово В у *Горском вијенцу*, у избору, не у целости, поступићемо по Вуковом моделу. Јер, да је Вук узимао стихове из *Горскоѿ вијенца* (а штета што није; каква би му тек онда књига била, кад се и оваква зове најбољом!), да је тако радио, део његовог *Српскоѿ рјечника*, књижевни, без лексикографског описивања и превода на латински и немачки, с одабраним примерима из *Вијенца*, испод речи на слово В, изгледао би овако (а свуда је реч из *Рјечника* а стих из *Вијенца*):

ВАЉАТИ

Чудне ѿушке, ваља мушку 'шаву!

ВАТРА

Виђу да си с кржаве пољане,
газио си негђе ватру живу.

---

¹⁴ Сви стихови из *Горскоѿ вијенца* узети су из књиге *Пешар II Пешировић Њеѿш*. Нови Сад, 2010.

ВЕЛИМ

Очи зборе шћо им вели срце.

ВЕЧЕРА

О проклета Косовска вечеро,
куд та срећа да грдне главаре
све потрова и траг им утрије.

ВИЈЕНАЦ

Виле ће се грабит у вјекове
да вам вјенце достојне саплету!

ВИТЕШКИ

Над облаком, у витешко царство,
ђе Обилић над сјенима влада.

ВЈЕЧАН

Вјечна зубља вјечне помрчине
нит' догори нити свјетлост губи.

ВЛАДИКА

Отпиши му како знаш, владико!

ВОЋКА

Тврдје орах воћка чудновата,
не сломи га, ал' зубе поломи!

ВРАГ

Удри врага, не остав му трага,
али губи обадва свијета!

ВРАНА

Врана врани очију не вади.

На исти начин, за преосталих 94 (деведесет и четири) речи које су на оба места, и у *Вијенцу* и у *Рјечнику*, могли смо навести Његошове стихове или, понегде, реченице из прозних делова спева. То су речи: *вадиши, вазда, вал, ваљаси, варайи, вариши, ваирен, ведар, веза, везаши, везир,*

везирски, велик, великаш, вељи, вејар, весело, весеље, весео, весло, већ (у два значења), вече, вечер, вечераши, вид, видјешти, виђашти, виђешти, вијашти, вијек, вијећа, викашти, викнушти, вила, вилица, вино, виришти, висшти, висок, виш, вишак, вишез, вишти се, више (у два значења), вишњи, вједоџоња, вјековашти, вјенчање, вјенчашти, вјера, вјеран, вјеровашти, вјешиар, вјечно, вјешти, вјештишца, влада, владалац, владашти, владичин, влас, во, вода, воденица, водшти, водица, вођа, вошти, војвода, војвода, војник, војска, воља, воња, воће, вражји, вран, враш, враша, врашило, врашшти, врачашти, врешти, вријеђашти, време, вријеме, иријејшти, врћи, врх, вук (зверка), вући се и вучад, са стиховима:

*Тек штио вучад за мајком ѿомиле,
трајућ се сирашне зубе своје
већ умију ѿод ѿрлом остиришти.*

Према свему, очигледно бива: сваку народну реч на слово В из *Горској вијенца* нашли смо у *Српском рјечнику*. Осим једне. Има *врх*, али нема –*вршина*. Тог увеличаног назива за планински врх, из стихова Сердара Радоње, кжста нема у *Српском рјечнику*. Да ли је једна реч, макар била као што јесте – с ловћенске висине, макар их било и више од једне испод тридесет слова, плус све речи испод два придодата слова, два латинична „умњака“ с њима, да ли је толика збирка довољна за посебан језик и посебну књижевност? Одговор је речен у питању.

А питања с почетка овог извештаја – да ли је Вук за *Рјечник* узимао из *Вијенца* или то није радио, да ли је Његош „уобличавао“ само „катунски језик“ – сада више није онолико изазовно. *Српски рјечник* и *Горски вијенац*, „од настанка њиховог до данас у истом језику, још увек „једном душом дијају“, како се каже у Катунској нахњи с Његушима, у Дробњаку с Петницом, у Јадру с Тршићем, и иначе.

(Зборник радова научног скупа *Вук Стефановић Караџић (1787-1864-2014)*, Српска академија наука и умјетости, одјељење језика и књижевности, књ.27)

Јелица Р. СТОЈАНОВИЋ¹⁵

СЛОЖЕНИЦЕ У ВУКОВОМ РЈЕЧНИКУ

Сажетак. Циљ рада је да сагледа сложенице у Вуковом Рјечнику, начин њихове, њихове моделе, композиције са лексичким значењем, фреквенцију и њихове сложеница, уз композицију са њима у српскословенском. Како анализирани корпус показује, ријечи са двије основе представљају значајан дио Рјечника: екстрахирано је око 600 примјера. Ако се, начелно, највише поређење са српскословенским лексиконима, могу се уочити бројне разлике, што значи да су у њихову постојали модели за њихове сложеница, одлика су српског језика, а не књишки калкови.

Кључне ријечи: сложенице, сраслице, ријечи са двије основе, композиција, комбинована њихова, извођење, префикс, суфикс, интерфикс, лексичко значење, фреквенција.

1. У раду ћемо се бавити сложеницама¹⁶ у Вуковом Рјечнику (1852), при чему ћемо се посебно посветити неким проблемима: 1) испитати продуктивност и бројност лексичких компонента које се налазе у првом дијелу сложене лексеме, 2) утврдити који су најчешћи творбени начини настанка сложеница, узимајући у обзир творбену мотивацију и творбене елементе, као што су несамостални творбени форманти (префикси, суфикси, интерфикси / спојни вокали) и компоненте са лексичким значењем (основе пунозначних ријечи), 3) истражити продуктивност суфикса и спојних вокала, 4) сагледати фреквенцију и типове сложеница у Вуковом Рјечнику у ширем историјском контексту. Поређење

¹⁵ jelicast@yahoo.com

¹⁶ Постоје многи неријешени проблеми у вези са тим шта су сложенице, о њиховом односу према изведеним ријечима од сложеница, о односу сложеница и сраслица. Ми се у овом раду нећемо бавити свим неријешеним теоријским проблемима, акценат ћемо ставити на ријечима које у свом саставу имају двије основе, што је најважније у контексту задатог проблема.

ћемо, прије свега, вршити са српскословнеким језичким типом.¹⁷

По страни ћемо оставити многа неријешена питања у вези са сложеницама: питање „спојног вокала“ (именовање, функција, шта јесте „спојни вокал“); подјела на ендоцентричне и егзоцентричне (да ли су ендоцентричне сложенице у српском језику „погрешне“ [Клајн 2002: 18], да ли уопште постоје у српском језику [Радић 2014: 29]); какав је однос сложеница и сраслица, итд. Проблеми су неријешени не само у приступима творби ријечи у савременом српском језику, већ и у дијакронији. У оквиру одређених модела у уџбеничкој литератури се по правилу наводе исти, углавном типични и недвосмислени примјери. Међутим, проблем се усложњава када се приступи анализи одређеног корпуса као цјелине, са циљем да се све потврде класификују према одговарајућим творбеним моделима. Управо се то показало и у нашем истраживању, али се ми у овоме раду не можемо исцрпније бавити теоријским проблемима, већ ћемо покушати да у оквиру одређених модела представимо сложенице.

2. За словенске језике у литератури се, као опште мјесто, може срести мишљење да нијесу нарочито склони творби слагањем, те да словенски језици из прасловенског наслеђују релативно ограничен број ријечи састављених од двије основе. Савремена испитивања донекле, рекло би се, мијењају, или преиспитују, овакво традиционално мишљење јер, према новијим истраживања (и историјских и савремених словенских дијалеката), сложенице нијесу стране словенским говорима.¹⁸ Недостају потпуније студије у вези са овом проблематиком, а ни дијалекатска лексика овог типа такође већином није сакупљена, испитана и обрађена. У прилог томе да словенским језицима у одређеним сферама именовања нијесу стране ријечи са двије основе, иде и то

---

¹⁷ Поређење ћемо вршити на основу наших истраживања одређених српскословенских споменика (Стојановић 2008, Стојановић 2009, Стојановић 2013).

¹⁸ Постоје и у староруским повељама XI–XIV вијека, и у савременим српским и бугарским дијалектима (Ћупић: 1997; Кочев: 1988; Вялкина 1966: 156–195), гдје су могле бити наслијеђене и из давнина (према: Гркови–Мејдор 2007: 397–398).

што су у „српском језику као називи родова и врста у животињском и биљном свету сразмерно честе сложенице (исп. *биљојед, месождер, свишћојед, мравојед, белоушка, медвед, кукувија; чуваркућа, милодух, јороцвейћ, драјољуб; виријон, вукодлак*)“ (Радић 2014: 25).

За сагледавање ове проблематике може нам послужити и представљање ријечи од двије основе (сложеница, изведених сложених ријечи, сраслица) у Вуковом *Рјечнику*, јер је он, прије свега, рађен на основу народних говора. Ексерцирана грађа показује да ријечи састављене од двије основе нијесу ријетке у *Рјечнику*. Напротив. Ексерцирали смо око 600 ријечи са двије основе различитог типа. Ми ћемо се, углавном, оријентисати на сложенице, узимајући у обзир, када је у питању статистика, и све ријечи које у свом саставу имају двије основе.

3. Сложенице смо класификовали у оквиру одговарајућих творбених категорија, и унутар тих категорија груписали смо их према начинима творбе и творбеним моделима. Посебну пажњу посветили смо лексичком саставу сложеница, нарочито првој лексичкој компоненти. Наводићемо одређени број примјера, углавном репрезентативних и необичнијих са становишта савремене употребе.

3.1. Највећи број сложеница су именичке сложенице (око 400 примјера), а углавном су настале композицијом и комбинацијом композиције и суфиксације.

Најфреквентнији тип је именичка основа + глаголска основа (забилежено је око 130 примјера). Овај тип је и иначе познат као најфреквентнији. Представићемо дио корпуса:

зломшљеник (212), *злойамшћило* (212), *злойаћење* (212), *злослушник* (212), *бојојављеније*, *бојомојсћиво/бојомољсћиво* (33), *бојомоља*, *бојомољац* (33), *бојоносац* (34), *бојорадник* (34), *бојорођење* (34), *бојословац* (34), *крволија* (300), *крволук* (300), *крволочник* (300), *крвомешница* (300), *крвоијија* (300), *крвоишлагац* (300), *крвојролишћник* (300), *крвојролиће* (300), *крвосер* (300), *крвошћочина* (300), *водоваља* (69), *водокриће* (69), *миродар* (359), *данјубан* (110), *данјубица* (110), *јовноваљ* (91), *јовнојризање* (91), *јовноноша* (91), *виновес* (62), *винобер* (62), *вјешћројоња* (64), *воловодница* (70), *врбо-*

џуц (74), *вукодржица* (79), *џузобоља* (106), *грамосер* (овако у Србији сељаци зову трговце варошане, који од тврђе на драмове све чине“, 138), *грамосерење* (138), *зимоморница* (210), *коломаз* (286), *коломаџ* (286), *колоџлеџ* (286), *колосук* (286), *колоџуре* (286), *колоџурићи* (286), *колоџурице* (286), *коњобарка* („најсилнија вјештица која човјека с коња обара очима“, 289), *коњозобица* (289), *коџлоноше* (294), *крајобер* (298), *мухосерина* (376), *славобочина* (690), *сокорджица* („сок – онај који пронађе лупежа који је што украо; да се не би омразио са њим пошаље некога да му каже да неко зна да је он то и то украо... Човјек којег сок шаље лупежу, зове се сокодржица“), *сџуденклеџ* (722), *џрбобоља* (746), *человођа* (821).

Следећи тип, с обзиром на фреквенцију, јесте тип: придјевска основа + именичка основа (77 примјера):

бјелоџуџ, *бјелокорац*, *бјелолџ* (25), *бјелошљивача* („ракија од бјелошљиве“, 29), *црнолавац* (815), *црнокур* (815), *црноочић* (816), *џолоџира* (93), *џолокаџица* (93), *џололавке* (93), *доброћуд* (126), *џврдокорка* (734), *џврдосан* (734), *џврдоусџ* (734), *суховрх* (727), *сухозид*, *сухоједица* (727), *дебелкоса* („некакава трава“, 114), *милодух* (357), *слаџкоџрм* („мало дрво које има црвени цвијет лијепог мириса“, 691), *џанковрх* (732).

Именичка основа + именичка основа (око 25):

винобој (62), *виноџрад* (62), *виноџрадар* (63), *боџорадник* (34), *домадар* (130), *домазеџ* (130), *домазеџсџиво* (130), *волоџаша* (71), *вукодлак* (79), *мирбожање* (359), *миродар* (359), *сјенокос* (684).

Придјевска основа / прилог¹⁹ + глаголска основа (16):

блаџодаџ, *блаџосливљење* (30), *доброџвор* (126), *доброчинсџиво* (126), *кривоклеџник* (302), *мрџивоџухало* (372), *сџароковка* (713), *сџрмоџлед* (720), *сџрмоџлеђа* (720), *сџрмоџрег* (720), *сухоједица* (727), *џанкоџреља* (732), *црнокоџац* (815).

Глаголска основа + именица (16):

џлеџикоџарица („мајстор плетикотарица“, 507), *џлеџикрошња* (507), *сврзибрада* (673), „човјек који један пут остави

¹⁹ Када је у првом дијелу прилог, у питању могу бити сраслице, гдје је -о саставни дио прилога.

браду па је опет обрије“), *сврзиманџија* (637, ђак који збаци мантију), *сврзислово* (онај који почне учити слово па остави), *смрдибаба* (696, некаква тица), *смрдибуба* (696), *смрдиврана* (696), *смрдиџијок* (696), *џариџора* (732), *џарикамен* (732), *џарлабука* (732),

Замјеничка основа + именичка основа (2): *оносџранац* (460), *оносџранка* (460).

Замјеничка основа + глаголска основа (2): *сваџиознанац* (669), *свезналица* (699).

Фреквентан тип је и бројна основа + именичка основа (40):

двоџоче (112), *двоколице* (113), *двокоска* (113), *дворџи* (113), *џеџиџрџијац* (497), *џролијеска* (751), *џромеђа* (750), *чеџве-роножење* (823).

Бројна основа + глаголска основа (1): *џромирење* (тромирати, „јести трећи дан, нпр. за вријеме часног поста).

Најфреквентнији тип је именичка основа + глаголска основа (око 130, иначе познат као најфреквентнији), потом: придјевска основа + именичка основа (77), бројна основа + именичка основа (40), именичка основа + именичка основа (30), итд. Тип са бројем у првом дијелу није фреквентан у црквенословенским текстовима.

Што се тиче лексичког састава првог дијела сложенице, далеко најфреквентнији тип је **са зло-** у првом дијелу (32 примјера), потом *боџ-* (12); *крв-* (11); *бјел-* (10), *добр-* (9), *црн-* (8), *џол-* (7), *вод-* (8); *блаџ-* (6), *сџар-* (5), *мир-* (4); *дан-* (4); *џовно-* (3). У текстовима црквенословенске садржине (према нашим истраживањима) најфреквентнији тип је са *блаџ-* у првом дијелу, потом са *боџ-*, *добро-*, што је условљено садржајем текстова, али и општим духовним преокупацијама.

Највећи број сложеница добијен је комбиновањем композиције и суфиксације. Према фреквенцији претежу примјери са нултим суфиксом (око 60: *вукодлак*, 79; *винобер*, 62; *враџолом*, 73; *џовноваљ*, 91; *грамосер*, 138; *злослуџи*, 212; *колосук*, 286; *коџлокрџи*, 294; *крвосер*, 300; *миџомор*, 361; *сџуденклеџи*, 722; *челџек*, 821; *доброђуд*, 126; *џврџоусџи*, 734; *црнокур*, 815; *брзовџи*, 43; *доброђуд*, 126; *шеџиџиер*, 837; *брзолов*, 43. Потом слиједе примјери са суфикси-

ма: *-а/-(и)ја* (33: *водоваља*, 69; *водоноша*, 69; *водоџија*, 69; *џузобоља*, 106; *злойоїлеђа*, 212; *лухоїрђа*, 90; *сїрмоїлеђа*, 720); *-ц/-ац* (30: *божоїробац*, 35; *црнокоїац*, 815; *двоїрошац*, 112); *-ица* (29: *вукодржица*, 79; *данїубица*, 110; *сухојегица*, 727; *їросноїица*, 751); Примјера у којима је у другом дијелу именица има такође знатан број (23: *домагар*, 130; *домазей*, 130; *бјелојуї*, 30; *црноїраб*, 815; *смрдигаба*, 696; *смрдиграна*, 696; *криводришка*, 302; *бјелошљива*, 29; *дебелкоса*); са суфиксом *-је/-ије* забиљежено је 26 примјера (*їовноїризање*, 91; *грамосерење*, 138; *мирбожање*, 359; *враїоломије*, 73); *-ак* (6: *виновесак*, 62; *црноїлавак*, 815); *-ка* (7: *мекокорка*); *-ник/-ница* (17: *-крволочник*, 300; *крвоїролийник*, 300; *крвомейница*, 300; *їубодушница*, 106); *-к/-че* (*двоїоче*, 112); *-ина* (13: *вододерина*, 69; *вукоједина*, 79); *-сїво* (7: *сїаросвайїсїво*, 713); *-осї* (*злїудносї*, 212); *-ло* (3: *мрївоїухало*, 372); *-ица* (2: *їросноїица* „крстина од три снопа“, 751); *-ић* (*милобруковић*, 357); *-оња*: *вједоїоња* (251), итд. Опет је примијетна разлика у односу на текстове црквене садржине, гдје је, према нама испитиваном корпусу далеко најфреквентнији суфикс *-ије* (готово половина свих); потом *-ьць*; *-нца*; *-никъ* (6); *-гель* (3), док су примјери са нултим суфиксом спорадични.

Стиче се утисак да је Вук радо биљежио оне неуобичајеније и мање присутне.

3.2. Придјевских сложеница забиљежено је 155.

Најфреквентнији тип је придјевска основа + именичка основа (74):

бјелоноїа (25), *їолобрадасї* (93), *їолдвран* (93), *їолдїуз* (93), *їолдкрак* (93), *їолокудни* (93), *їолдїшрб* (93), *кривдїуз* (302), *мекообразан* (352), *мекоїушї* („коњ који је толико слаб да му узда или колан одмах направи рану, 352), *їанковрх* (732), *їшврдїлав* (734), *їшвргоусї* (734, коњ), *їуђоземски* (754), *їуїдїлав*, а, о (755)...

Именичка основа + придјевска основа (11 примјера): *боїодаван* (побожан, 33), *зимозелен* (210)...

Именичка основа + именичка основа (2): *виноїрадски* (65), *змиїоїлав* (213).

Именичка основа + глаголска основа (6): *водоїлаван* (69), *данїубан* (110).

Прилог + именичка основа (придјев): *доњоземски* (132),

Придјевска основа/прилог + глаголска основа (22): *бојобојазан* (33), *бојоносни* (34), *слабомоћан* (690)...

Придјевска основа/прилог + придјевска основа (8): *бјелорусо* (25), *злораг* (212), *мрѿвѣдускѣ* (372).

Замјеничка основа + глаголска основа (1): *свезнајни* (669),

Бројна основа + именичка основа (28): *двојуб* (112), *двожични* (112), *двокајан* (113), *једнолик* (250), *ѿрѣбок*, а, о (750), *ѿрѣлав*, а, о (750), *ѿрѣкрак*, а, о (750), *ѿројол* (751: оплела трополу поњаву), *ѿројројан* (751, „онај који три проје може појести, у приповиједи), *чејвороцјејан* (823), *шестјојерни* (837).

Глаголска основа + глаголска основа (партицип): *вијолав* (61).

Глагол + именица: *љубородан* (339).

Узвик + именица: *бућолав* (50).

Најфреквентнији тип је придјевска основа + именичка основа (74), потом бројна основа + именичка основа (28), придјевска основа/прилог + глаголска основа (22), итд. Забиљежено је 29 сложенице са именицом у првом дијелу (код Вука знатно мање фреквентан тип него у црквеном језику, вјероватно због фреквентности од именице *бој-* у црквенословенском), 52 са придјевом / прилогом у првом дијелу; 13 са бројем, 4 са замјеницом и 2 са глаголом.

Највећи број примјера добијен је комбиновањем композиције и суфиксације. Међу примјерима придјевских сложеница највише је оних са суфиксима *-ан*, *-ни*, *-ен* и сл. (76 примјер: *бојодаван*, 33; *зимозелен*, 210; *змајојњени*, 212; *данјубан*, 110; *добросрејњи*, 125), са нултим суфиксом (43: *змијолав*, 213; *ѿујѣлав*, а, о, 755; *ѿразнорук*, 564; *ѿврдоусѿ*, 734; *дјујонокѿи*); *-ски* (5: *стјаросвајски*, 713; *ѿујѣземски*, 754); *-астѿ* (6: *слабодухастѿ*, 690; *ѿанковијастѿ*, 731); *-стѿво* (*ѿврдолавстѿво*, 734); *-љив* (*зимојрижљив*, 210).

У црквенословеком језику далеко највећи броје је са суфиксиам *-њнь*, *-њь*, *-єнь*, док примјера са нултим суфиксом у неким споменицима нема (*Горичком зборнику*), или су сасвим ријетки,

Када је ријеч о првој творбеној компоненти придјевских сложеница, најфреквентније су оне са *зл-* (13); *злаӣн-* (9); *іол-* (8); *дуі-* (7); *добр-* (4); *боі-* (4); *і̄врг-* (8), *сїар-* (8); са бојом у првом дијелу 15 (*црн-*, *бјел-*, *і̄лав-*, *зелен-*); са бројевима (30): *дв-* (10); *једн-* (3); *і̄вр-* (9); *четі̄вр-* (3); *шесі̄-* (2); *сегм-* (2).

У црквеним текстовима је другачија ситуација, најфреквентнији су примјери са *боі-* када је у питању именица у првом дијелу, а са придјевом *блаі-*.

3.3. Глаголске сложенице

Како налазимо у славистичкој литератури, словенски језици нијесу склони грађењу глаголских сложеница: веома су ријетке у оригиналним дјелима, како у староруским (Вялкина 1974: 156–195), тако и у старосрпским споменицима. И у савременом српском језику сложених глагола има веома мало када се упореде са овим творбеним типом у другом, несловенским језицима (Белић 1931: 23, Николић 1972: 273).

У нашој грађи такође су ријетке (двадесетак примјера), иако се стиче утисак да их Вук није увијек ни записао, углавном су записане неке необичније: *блаіосӣљаӣи* / *блаіослив̄љаӣи* (30), *злойаӣиі̄и* (212), *боіорадӣи* (34, „искати Бога ради), *виі̄ојері̄и се* (64), *дволичі̄и* (113), *двоумі̄и* (113), *грамосері̄и* (138), *мимолазӣи* (358), *свјейломрцаӣи* (670), *свјейломрцӣнуӣи* (672), *сїаросваӣиі̄и* (713), *і̄рномеі̄аӣи* (750), *і̄ромираӣи*, „јести трећи дан, нпр. за вријеме часног поста), *і̄роносаӣи* („тј. цркву: Троносаше царску Мансију“), 751...

3.4. Прилошких сложеница нема много (16 примјера): *бјелодано*, *бјелорусо* (25), *наочӣлице* (399), *оновечери* (460), *ономадаӣњи* (460), *ономлани*, *ономлањски* (460), *ончас* (460)...

4. Најчешћи начин грађења сложеница јесте помоћу интерфикса, што, како се наводи у литератури, представља традиционални индоевропски начин слагања. Александар Белић сложенице дијели на двије групе, од којих је једна новија по постанку (настала срастањем), а друга старија (са спојним вокалом), тј. разликује „синтагматске спојеве новијег доба, у којима свака сложеница претставља део речени-

це, управо групу речи синтаксички (функцијом и значењем повезане“ и „сложенице синтагматске старијег доба или сложенице са спојним вокалом *o* (или *e*)“ (Белић 2000:109). Р. Маројевић говори о интерфиксу *o* и његовом аломорфу *e*, који могу бити замијењени нултим интерфиксом $\emptyset$ (Мароја-вић 2005: 695). Поставља се и питање да ли у „спојне вока-ле“ „убројити *-i- / -y- / -\emptyset-*, и када (Клајн 2002: 23-29; Барић 1980: 24, 26; Радић 2014: 27-49, Маројевић 2005: 691-697, итд.), „или су формације типа *бојумил* сраслице (са падеж-ним *y*), а оне типа *лезилебовић* императивне сложенице“ (Радић 2014: 29). Овдје се мишљења такође разликују, а појединачни примјери траже посебна тумачења (Маројевић 2005: 691-697). Остављајући по страни ове спорове, ми ће-мо представити наш корпус у цјелини, уз употребу термина и модела који нам се чине најпогоднији за класификацију примјера.

а) Најчешће налазимо интерфикс *-o-*. Код именичких сложница од 355 примјера, близу 340 је са овим интерфик-сом; код придјевских од 155 примјера, само се код једне пр-ви дио сложенице не завршава на *-o*, нпр.: *домородац* (132), *гуџорейица* (143), *криводришка* (302), *крвометиница* (300), *јолокудница* (93), *крвосер* (300), *јлухојрђа* (90), *мухосерина* (376), *милобруковић* (357), *једномесечићи* (250); *мекообра-зан* (352), *доњоземски* (132), *сјароликаси* (713).

У преглашеној варијанти јавља се *-e-* у свега неколика примјера (као саставни дио првог дијела сложенице): *свемо-јући*, *свезнали*, *свезналица* (699).

Није мали број ни примјера гдје се *-o* јавља (или може посматрати) као саставни дио прилога у првом дијелу срас-лице, нпр.: *маловјечан* (343), *маловичан* (344), *малојређаш-њи* (344), *мнојознали* (365), *мимоићи* (358), *мимоходац* (358), *маловијећник* (344).

в) Јавља се и један број сраслица које у првом дијелу имају падежне форме: *домагар* (130), *домазети* (130),

г) као и са нултим интерфиксом: *сјирамјуишица* (718), *шанкоса*, (732), *бојмање* (33), *дебелкоса* („некакава трава“, 114); *данјубан* (110), *сланкаменац* (691), *данјубица* (110), *данјубљење* (110), *мирбожање* (359).

д) У првом дијелу може бити и императивна форма, или интерфикс *-и-*: *їлейїшкоса*, *їлейїшвоїшарица* (507), *їлейїшкрошња* (507), *сврзиграда* (673), *сврзиманиїшија* (637, ђак који збаци мантију), *їшариїора* (732, који гиру таре), *їшарикамен* (732); *смрдибаба*, *смрдибуба*, *смрдиїшїок*, *смрдиврана*.

5. Можемо закључити да су ријечи од двије основе фреквентне у Вуковом *Рјечнику*. С обзиром да је грађа, са незнатним изузецима када је Вук узимао форме из црквенословенског (при чему обично наглашава да „тако кажу у цркви“), из народних говора то би говорило да су ријечи са двије основе биле обичне у српском језику. Највећи број настао је композицијом и комбинацијом композиције и суфиксације. Најфреквентније су именичке сложенице (око 400 примјера), потом придјевске, 155, док су остале ријетке. Од именичких сложеница, најфреквентнији тип је именичка основа + глаголска основа, потом придјевска основа + именичка основа (77), бројна основа + именичка основа (40), именичка основа + именичка основа (30), а од придјевских придјевска основа + именичка основа (74), потом бројна основа + именичка основа (28).

Ако се, начелно, направи поређење са српкословенским текстовима, могу се уочити бројне разлике, што значи да су у говору постојали модели за грађење сложеница, одлика су српског језика, а не књишки калкови. Тип са бројем у првом дијелу није фреквентан у црквенословенским текстовима, за разлику од Вукова *Рјечника*.

Разлика у односу на српкословенски огледа се и у лексичком саставу првог дијела сложенице. У *Рјечнику* је далеко нафреквентнији тип са *зло-* у првом дијелу (45 примјера), потом *бої-* (16); *кpw-* (11); *бјел-* (15), *добр-* (13), *црн-* (14), *злаїн-* (9); *їол-* (8). У текстовима црквенословенске садржине (према нашим истраживањима) најфреквентнији тип је са *блаї-* у првом дијелу, потом са *бої-*, *добро*, што је условљено садржајем текстова, а и општим духовним прекупацијама.

Примијетна је разлика у односу на текстове црквене садржине и што се тиче примјера са нултим суфиксом. У *Рјечнику* код именичких сложеница претежу примјери са

нултим суфиксом (а овај суфикс је чест и код придјевских сложеница), док је у црквенословенском риједак, или га нема у неким текстовима. У црквенословенском је далеко најфреквентнији суфикс *-ије* код именичких сложеница (готово половина свих), а код придјевских *-ьнь, -нь, -ень*.

У *Рјечнику* претежу примјери са интерфиксом *-о-*. Код именичких сложеница од 355 примјера, близу 340 је са овим интерфиксом; код придјевских од 155 примјера, само се у једном примјеру први дио сложенице не завршава на *-о-*. За разлику од српскословенског, у *Рјечнику* је знатан број примјера и са нултим интерфиксом.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Белић 1931: Александар Белић, *Српски језик (образовање речи – сложенице и суфикси)*. Београд.

Белић 2000: Александар Белић, *Савремени српскохрватски књижевни језик. Други део: Наука о грађењу речи у: Александар Белић, Изабрана дела 14, Универзитетска предавања из савременог српскохрватског језика. Библиографија радова, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2000.*

Грковић–Мејдор 2007: Јасмина Грковић–Мејдор, „Сложенице у роману Варлаам и Јоасаф (Хил. 422)“. *Сјиси из историјске лингвистике*. Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књижевна Зорана Стојановића, 397–412

Грковић 2004: Милица Грковић, *Историјски њуи српској именована*, у Предавања из историје језика, Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, Нови Сад, 2004.

Караџић 1852: Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник. Истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*, У Бечу у штампарији јерменског наместара.

Клајн 2002: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*. Део 1. Слагање и префиксација. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска, 2002.

Маројевић 2005: Радмило Маројевић, „Творба речи у савременом српском језику Ивана Клајна (1)“. *Српски језик*, број X/1–2, Научно друштво за неговање и проучавање српског језика. Студије српске и словенске. Серија I, VIII, Београд, 2005, стр. 685–781.

Николић 1972–1973: Берислав Николић, „Основни принципи творбе у речи у савременом српскохрватском књижевном језику“. *Наш језик XIX*: св. 1, стр. 7–20; св. 2–3, стр. 142–154; св. 4–5 стр. 273–286.

Радић 2013: Јованка Радић, Спојни вокал: граматичка реалност или граматичарска конструкција“, *Традиција и иновације у савременом српском језику*, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу, Крагујевац, 25-42

Симић 2001: Радоје Симић, *Српска граматика I*, МХ Актуел, Београд.

Стевановић 1991: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Нучна књига, Београд.

Станојчић – Поповић 1999: Живојин Станојчић, Михаило Поповић, *Грамматика српског језика за I, II, III и IV разред средње школе*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999.

Стојановић 2008: Јелица Стојановић, „Неке лексичке особености рукописа Грешних спасеније“. *Седми лингвистички скупи „Бошковићеви дани“*. Научни скупови. Књига 90. Одјелјење умјетности. Књига 31. Радови са научног скупа Подгорица, 23. и 24. мај 2008. Подгорица: ЦАНУ, стр. 73–80.

Стојановић 2009: Јелица Стојановић, „Сложенице у Врхобрезничком летопису“. *Зборник радова са Међународној научној скупи Српски језик у ујошреби*. Књига I. Крагујевац, стр. 63–71.

Стојановић 2013: Јелица Стојановић, „Правопис Горичког зборника“. *Теоллингвистичка истраживања словенских језика*. Одбор за српски језик САНУ. Књ. 5. Београд, стр. 503–523.

Цейтлин 1997: Р. М. Цейтлин, *Лексика славославјанскојо језика*. Москва: Наука.

Јелица Стојановић, Никшић

Сложенице у Вуковом Рјечнику

Резиме

У раду смо се бавили сложеницама у Вуковом Рјечнику из 1852. године. Сложенице смо класификовали у оквиру одговарајућих творбених категорија, и унутар тих категорија груписали смо их према начинима творбе и творбеним моделима. Посебну пажњу посветили смо лексичком саставу сложеница, нарочито првој лексичкој компоненти, уз компарацију са стањем у српскословенском. Ексерпирана грађа показује да ријечи састављене од двије основе нијесу ријетке у Рјечнику. Напротив. Ексерпирани смо око 600 ријечи са двије основе различитог типа. Ако се, начелно, направи поређење са српскословенским текстовима, могу се

уочити бројне разлике, што значи да су у говору постојали модели за грађење сложеница, одлика су српског језика, а не књишки калкови. Разлика у односу на српскословенски огледа се и у лексичком саставу првог дијела сложенице, а примијетна је разлика у односу на текстове црквене садржине и што се тиче употребе суфикса, спојних вокала.

Кључне ријечи: сложенице, сраслице, ријечи са двије основе, композиција, комбинована творба, извођење, префикс, суфикс, интерфикс, лексичко значење, фреквенција.

Сјоменик у Ваљеву

Зоја КАРАНОВИЋ

СМЕХОВНО И ЕРОТСКО У ДЕЛУ ВУКА СТЕФАНОВИЋА КАРАЦИЋА У КОН- ТЕКСТУ ПРЕМОДЕРНОГ ОСЕЋАЊА СВЕТА (НА ПРИМЕРУ РЈЕЧНИКА 1818)

У овом раду говори се о смеховном концепту света у српској традицијској култури, у којем важну улогу има његова животворна еротска димензија за коју се Вук Караџић посебно занимао. Помену- те елементе у усменој традицији он је континуирано пратио и беле- жио, у речничкој грађи, пословицама, песмама и причама, које је пу- бликовао за живота, као и у умотворинама које су након његове смр- ти остале у рукопису и много касније публиковане. Еротски и сме- ховни елементи преваходно су присутни у првом издању *Рјечника*. У његовој лексици, пре свега у опсценој и скатолошкој, али и речима и фолклорним облицима који је објашњавају и који опсцено и скато- лошко посредују алузијама и другим стилистичким средствима, те аналогним фолклорним коментарима с комичном садржином (које су обликоване различитим играма речи, досетком, пародијом, гротеск- ном сликовношћу, неочекиваном римом), а у којима су евидентни трагови обредне и магијске праксе за плодност – људску, животињ- ску и аграрну. Управо они се анализама у овом раду настоје иденти- фиковати и описати.

Кључне речи: Вук Караџић, *Рјечник 1818.*, опсцено, скато- лошко, еротика, смеховна култура.

Кад је Вук Стефановић Караџић, 1815. године у пи- сму Копитару, као одговор на његов упит да сакупља приче, *Volkssagen*²⁰, написао да не зна „шта је то“ – а затим пока- зао да наслућује о чему се ради, речима: „Него ако су то оне приповијетке које народ прости приповиједа, таквих у Срба има [...] врло лијепих и удивителних, него су по већој части срамотне“ (према Пантић 1988: 365-366) – тешко да је могао бити свестан какве далекосежне импликације, везане

---

²⁰ Копитар је, изгледа, тада за све приче користио овај појам, мада *Volkssagen* заправо значи предање (Пантић 1988: 364).

за сложену природу културе из које је произашао (алудирајући на њену озбиљно-патетичну и безобразну и уједно смеховно-еротску димензију), садржи његов исказ. Оно што, пак, данас још увек није до краја појашњено то је да је Вук – као припадник културе у којој су се у његово време још увек причале: „лијепе и удивителне“, али и „срамотне“ приче, као и друге различите умотворине тог типа – својим радом, у наставку, настојао да ту културу представи што је могуће потпуније и целовитије (дакле у њеним различитим манифестацијама), док се није „посвјештенијем и новим модама загушил(а) и искоријенил(а)“, а не да било кога саблажњује. И због тога је морао много да трпи и истрпи.

Све то се показало већ 1818, кад се појавио *Рјечник*, једна од најзначајнијих књига Вука Стефановића Караџића, до које је и њен аутор много држао²¹. Тада је започела и историја њеног неприхватања, пре свих опсцених речи или како би их у овом контексту било примереније назвати „срамотних“ израза и „безобразлука“²² које је штампао изолова-

²¹ О томе у предговору *Рјечнику*, Вук, између осталог, каже: „Већ има близу илјада година како Србљи имају своја слова и писмо, а до данас још ни у каквој књизи немају правога свог језика! [...]. Остовше дипломе од наши краљева и од царева, и други рукописи од они времена свједоче, да је народ Српски прије пет стотина година говорио као и данас што говори | | него да су писари у писању мијешали народни језик са црквеним језиком, као и данас што се ради“ (Караџић 1818: III). И даље: „Тек 1783-ће. године први је Доситеј Обрадовић казао да треба писати српским језиком као што народ говори“ (Караџић 1818: V). А затим: „Од почетка Доситејева једнако се налази паметни људи, који желе да се управо пише Српски (као што народ говори), и пишу колико који зна и може [...]. Ја сам из љубави к Српскоме језику. и из жеље да би му се што брже помогло, прије неколике године издао писменицу Српскога језика, само као мали углед како Србљи склањују имена и спрежу глаголе. Она је изашла онакова, као што је од мене могла изићи прва Српска граматика [...]. Из који сам узрока издао ону прву *Српску грамаишку*, из оније исти узрока ево издајем и овај први *Српски рјечник* (и другу граматику).“ И даље: „Ја могу слободно казати за ове ријечи, што су овђе скупљене да су све у народу познате и да се овако изговарају као што су овђе записане; а у народу је остало још много ријечи, које ја или нијесам никад чуо, или ми нијесу могле пасти на ум. (Кариџић 1918: VI-VII).

О Вуковом узбуђењу, у процесу настајања *Рјечника*, позивајући се на његово писмо Мушицком Љ. Стојановић каже: „Што је више улазио у посао, све се више њиме одушевљавао“ (Стојановић 1924: 115).

²² Опсцено се дефинише као нешто непристојно, скаредно, срамотно, бстидно (Стевановић, Марковић 1967). Опсцено се дефинише и као: „Повезаност са сексуалним и/или екскреционим пробавним активностима и

но или у окружењу тумачења њихових значења, у виду песмице, узречице, пословице, причице, загонетке..., с комичном садржином, која се обликовала игром речи, досетком, пародијом, гротескном сликовношћу, неочекиваном римом, духовитом одбраном од напада и сл.

Колико је неприхватање одређених сегмената његовог рада било велико показује чињеница да се бура негодовања која се тада подигла²³ ни до данас није сасвим стишала. У датом контексту су и неки доцнији истраживачи, иначе наклоњени Вуку (Љубомир Стојановић, или Павле Ивић), имали потребу да штампање „нечедних“ речи правдају Копитаревим утицајем²⁴, тиме имплицирајући став да је Вук тада урадио нешто непромишљено²⁵.

органима који у њима учествују“ (Шипка 2011:20). Опсцено је дословно оно што се не сме показивати (Шипка 2011:23). Опсцсна лексика је усмерена на зоне забрањеног говора (Ivanić 1984: 439). Ипак: „možda je u nas najbliža i najproširenija riječ u ovom slučaju – *bezobrazan*“ која се у usmenom predanju može čuti od XIX veka“ (Ivanić 1984: 422).

²³ Кад је *Рјечник* објављен Вук је жестоко нападнут, о чему Љ. Стојановић каже следеће: „*Рјечник* је код српске публике наишао на тако рећи једнодушну осуду, како због новог правописа, тако- и нарочито - због срамотних речи, тако, да и оно мало Вукових пријатеља који су *Рјечник* бранили, нису имали довољно и јаким аргумената да то оправдају. Али то је непријатељима Вуковим био само згодан повод, а речник је од њих осуђен пре него што је и угледао света, јер су по ранијим Вуковим радовима, а нарочито по полемици с Видаковићем унапред углавном знали какав ће бити“ (Стојановић 1924: 162). Поводом тзв. срамотних речи: „Стратимировић је тужио Копитара као цензора што је допустио да се те речи на штету јавног морала штампају, и тражио је да се књига забрани да се њоме не развраћају ученици којима је намењена“ (Стојановић 1924: 130).

²⁴ Љ. Стојановић каже да је Вук „нечедне речи“ унео по савету Копитареву: „али је примио одговорност на себе и до краја бранио“, док је у једном писму Гриму (пре, II 13) признао да би боље било да их није уносио (Стојановић 1924: 130), што указује на могуће Вукове несигурности и дилеме, јер није било лако издржати лавину напада која се на њега обрушила. Али чињеница да од ове димензије културе у језику и фолклору никада није одустао заправо указује на супротно. П. Ивић такође сматра да кривицу за то што су се у *Рјечнику* појавили „нечедни изрази“ сноси Копитар који, како каже: „није био јак ни у тактици, ни у тактици“ (Ивић 1971: 264). И даље: „Има разлога за веровање да је Копитар сугерирао Вуку да уврсти у речник и речи које се обично избегавају у пристојном друштву, а сигурно да је у Копитаровој моћи било да Вука одговори од уношења тих речи. Али он то није учинио. Сматрао је, свакако, да је науци потребан потпун преглед свих речи у језику, а биће да је имао и склоности за ову врсту несташлука“ (Ивић 1971: 265). Да се није радило о „несташлицима“, већ о нечем другом, указује чи-

Да објављивање лексике и тумачења умотворинама одговарајуће садржине, као њених објашњења²⁶, односно отворено именовање и описивање, није било условљено преважно туђим утицајем, али ни несналажењем и неадекватним одмеравањем сопственог окружења, већ свесном намером (и то без обзира на могуће утицаје), указује чињеница да је Вук штампање поменуте лексике и фолклорних текстова у свакој прилици настојао да одбрани²⁷ и да у њиховом сакупљању и чувању опстоји до краја. Односно, он је настојао да од заборава откине како оно што је у традицији „удивително“, тако и оно што је „срамотно“ и смешно, управо смеховно (и то у оном значењу које се некада придавало и еротском.)²⁸ Јер у „старом времену“, чији је изданак и

њеница да је Вук на својим ставовима о овом питању истрајавао, без обзира што је понекад настојао и да удовољи захтевима својих критичара.

²⁵ Колико је то неразумевање било указује чињеница да је опсцена лексика протерана и из савремених речника стандардног српског језика. У Белићевом предговору прве књиге *Рјечника у упутствима између осталог* стоји: „Скардне речи не уносити у *Рјечник*“ (према Ристић 1998: 20) са коментаром.

²⁶ Јер све оне су, речено бахтиновским језиком организоване „по начелу смеха“ (Bahtin 1978: 11)

²⁷ Како је Вук гледао на критике свога дела види се, на пример, из његове преписке с Мушицким, где Архимандрит хвалећи га, истовремено Вука саветује и прекоревача: „Ја сам Вас пред Епископом Путником бранио! Али ништа не допуштају. Опет сам почињао редом хвалити: разум чист и зрео, оштроумије, вкус у Литератури, неуморност у делу! Ал вичу: какав разум, какав вкус! Метнути у књигу Акримандрит, Акриереи, причешало, курац, курчекања, пизда, пиздурина!--- И тако се свуд хули и ружи Ваш словар! Могли сте без тога бити!“ (Из писма Лукијана Мушицког; Шишатовач, 28. фебруар (16) 1820, Добрашиновић I, 1988: 74(1))

А Вук му на то одговара: „Мени је драго кад се у мом рјечнику друге погрешке не налазе осим акримандрит, и акријера, и курац и курчекања, и пизда и пиздурина, и остале овакове! Велите да сам могао бити без тога; али да није тога, они би викали на друго, па зато баш требало је то...“ И даље: „Ја сам однијо 30. рјечника у Петербург, а да сам и однијо 300 прошли би као алва. У Москви сам виђео само један у дјеств. Ст. Совјетника Малиновскога, коме је послао Граф Румјанцов. Тај исти Малиновски питао ме је како се зове српски ... и ....., а кад сам му ја показао у словару (курац и жебати), он се смијао, а Калајдовић се чудило, говорећи да њиова цензура не би допустила“ (Из писма Лукијану Мушицком; у Бечу, 2/14. Марта 1820, Добрашиновић I, 1988, 755).

²⁸ У народној смеховној традицији, сматра се, важну улогу има његов еротски део (Зазыкин 2007: 5), односно смех у фолклору израз еротског, знак је еротске жеље (Зазыкин 2007: 21, 31). Сматра се да је „Насмејана“

сам био, хумор је тежио да оствари свој примарни смисао и тиме „да животу да једну нову мјеру и потенцију“ (Ivanić 1984: 434), и стога је био високо еротизован, а не као модерни да се дистанцира и наруга. И Вук је ту димензију смеха и смеховног и еротског у његовим оквирима, морао осећати.

С тим у вези одмах би требало рећи да у умотвори-нама поменуте врсте код Вука у *Рјечнику* и изван њега, упркос именовану и описивању појединих тзв. срамотних делова тела и истих таквих радњи нема агресије, моралисања, настраности, нити симпатија за аномалије и перверзност. Оно што се уобичајено зове опсцено и срамотно, у традицији коју Вук представља далеко је од оног што садржи модерно царство порнографије²⁹, далеко је од успостављања сваког облика власти над сексуалношћу и од онога што лако може да склизне у изопаченост сваке врсте. Напротив, увек је, као и иначе у смеховној култури, у функцији живота и његовог обнављања (види Bahtin 1978; Карановић и Јокић 2009: 7).

Такође треба рећи да штампање проscribeване лексике која је, заправо, мали део онога што је Вук из датог регистра желео да представи, није било мотивисано само намером да укаже на одређени речнички слој, већ пре свега, на сегмент културе чији је она део била. И та лексика само у датом контекстуалном (обредно-магијском) окружењу, када се вероватно и практиковала³⁰, може се на прави начин разумети, а не речи посматране изоловано.

(прича о принцези која се никада није смејал сексуално маркирана прича, сексуално моћан, је онај ко је у стању да насмеје жену, „Насмејан претендује на смех, свадбу, брак и коитус, сексуалност смеха у модерном иде у други план (Зазыкин 2007: 25-27). Зато је важно рећи и да фолклорни еротски текст није обавезно праћен опсценом лексиком. О томе види и: Иванић 1984: 436.

²⁹Јер порнографија подразумева експлицитно приказивање *йолној односа*, и то у што дужем временском периоду, она је „илустрација блудниччења“ у функцији побуђивања полног нагона, <http://www.wikiwand.com/hr/Pornografija>, чега у целокупном Вуковом делу нема.

³⁰За поменуте изразе и умотворине Б. успенски сматра да су били табуисани и практиковани само у одређеним ситуацијама, па су због тога они, како се мисли, и днас у свакодневном говору избегавају (Uspenskiј 1984: 295-296; Uspenski 2000: 445.

Вук је, дакле, мало се обзирајући на критике, донео речи које су његови савременици називали „гадним“, „масним“ (Мушицки, Илић, види преписка), а које су у датом контексту заправо биле нешто сасвим друго. Штампано је и речи са опсценим коментарима које нису нужно опсцене, али у њиховим објашњењима алудирајући на различите „безобразлуке“, што је у контексту о којем је овде реч заправо исто.

Управо у њиховим коментарима, односно пратећим умотворинама, које су биле део савремене културе, још увек доминира отворено тело преמודерног концепта, приказано у немогућим и смешним ситуацијама и акцијама, с репродуктивним органима изолованим од целине, који функционишу као самостална бића³¹, као у пословици: „Ласно је туђим к...м глогиње млатити“ (уз реч Глогиње), што је некада било уобичајено средство онеуобичавања телесних активности у функцији плодности.

Ти органи у датом окружењу предмет су хвале и уздицања, али и унижавања, као у пословици из *Рјечника*: „Свако Туре своје куре вали“ (уз реч Куре, к...ц), односно указивања на њихову исконску полифункционалност.³² Јер, овом пословицом, која с једне стране подразумева афирмацију полне моћи (и немоћи), смеје се и туђинској власти, којој она није својствена, што отвара простор утопијској слици света која је такође део концепта прастаре смеховне обредности и припадајућег јој утопијског погледа на свет.³³

У датом концепту, даље, делови тела, повезују се с другим телом и са светом преко избочина, удубљења и отвора (Bahtin 1978: 297), што илуструју примери из *Рјечника*, као песмица штампана уз реч поскочица: „Опа цупа/ Под њом рупа.“ - / „Мучи враже/ Ко ти каже? / Није једна/ Веће двије“, а која је доцније публикована и у заоставштини (Младеновић и Недић 1974: бр. 234, варијантно први стихо-

³¹ О томе: Bahtin 1978: 39-39.

³² Истовремена похвала и покуда представљају обележје обредне смеховности (Bahtin 1978: 449).

³³ Утопијска слика света карактеристична је за обред и карневал (Bahtin 1978: 364).

ви, бр. 197)³⁴, што потврђује тезу да је Вук, умотворине ове врсте не само непрестано сакупљао, већ и чувао до краја свога живота.³⁵ Садржина ове песме иначе антиципира копулацију, чију динамичност појачава синтагма „опа цупа“ која у језику редовно упућује на коитус, посебно кретање према доле за које се у старо време сматрало да је креативно и оплођујуће (Bahtin 1978: 29) и стога за живот нужно и неопходно. Овај израз Вук доноси и уз реч *ой*, уз коментар: „говори се кад се игра опа цупа“, не објашњавајући природу игре коју помиње, али свакако имплицирајући њену еротску и стога обнављајућу димензију. А и преко вагине-рупе (и оне друге рупе), отворено, сегментирано и недовршено тело и његова топографија, везују се даље с доњим светом (Раденковић 2000: 27) и земљом, што је у фолклорној смеховној обредности доминирајућа слика, која такође кодира плодност (Карановић и Јокић 2009: 16), а што и јесте сми-сао архаичног схватања еротике. Управо у функцији плодности је и фразеологија с мотивима репродуктивних органа, која парафразира исконску двотелесну представу, који у метафоричко-метонимијским облицима преузимају улогу својих носилаца, од њих се осамостаљујући, градећи гротеск-ску слику света у коју су, као и овде, обавезно улазила различита претеривања (Bahtin 1978: 449-451, Карановић и Јокић 2009: 65), фаворизујући раст и бујање.

У метафоричној слици копулације, у псеудоратничкој и псеудохеројској реторици формуле: „Кад је ударио Кулин бан на Пицин град“ (уз реч *пицин*), која такође парафразира стихове песме из Караџићеве заоставштине (Младеновић и Недић 1974: бр. 140), хипертрофирани полни органи (мушки и женски), увећани до гротескних размера,

---

³⁴ Овом приликом би требало подсетити да су ову збирку њени приређивачи штампали с поднасловом: *Особине њјесме и њоскочице*, тиме скрећући пажњу да се оне од других песама из Вукове заоставштине разликују, и то само у 500 примерака и с напоменом да су „само за научну употребу“, чиме се настојала скренути пажња на њену, како се тада сматрало, неприличну садржину, што је и данас уврежено мишљење. И управо збирка поскочица, која садржи

367 песама, говори о томе колико је Караџић марио за ову врсту усмене традиције.

³⁵ То указује на Вуков однос према датој категорији стваралаштва, односно културној матрици коју она представља.

фингирају бајковну иницијацију и свадбу, односно свођење младенаца, када су иначе, како би помогле да све иде како треба, извођене разне скаредне радње (Карановић и Јокић 2009: 16; Торњански 2013: 105-122), које асоцирају и празничну паганску обредност (Успенски 2000: 295-296), славећи живот и његово обнављање, у чему јс и био њен основни смисао.

А поскочица: „Ој ти секо, секуцала!/Јеси ли се ј*буцала?“-/“Како би се ј*буцала./ Кад још нисам ни бруцала“, такође је штампана доцније, више од сто година након Вукове смрти, као посебна песма (Младеновић и Недић 1974: бр, 212) и даља је потврда Вуковог истрајавања у сакупљању и чувању оваквих умотворина. У њој се, преко маљавости стидних делова тела, алудира на сексуалну зрелост која се некада, будући да проистиче из прастарих представа о вези људских власи и животињских длака, с маљама и поистовећивала (Виноградова и Валенцова 2001: 156-157; Карановић и Јокић 2009: 24 -25) И тиме девојчицу-девојку, секу, доводи до још недостигнуте, али жељене биолошке, а последично и социјалне зрелости, на шта упућује и окружење и екадашњег извођења поскочице, о којем Вук у *Рјечнику* каже: „Највише се говори у млож. броју поскочице: т.ј. као кратке пјесме, што момци говоре и подвикују у колу кад играју.“ И даље: „Поскочице су готово све тако срамотне да и осим кола не смије нико ни поменути, а у колу и нико на срамоту и не прима. Младе и ђевојке, старци и бабе, учине се као да и не чују што момци говоре“, што недвосмислено потврђује њихову утемељеност у ритуалу и смеху који је некада био његов обавезан део (Баhtin1978: 12-15). Вук такођеу вези са истом речи каже: „Ја сам слушао и гледао (у Јадру и Беговој Љутици) ђе Турци сједе, а Србљи око њи играју и подвикују: „Опа, цупа, данас сутра./ Наше ноге, турска земља;/ За то Турци и не маре;/ Силне баше гов.. једу./ А субаше теслаишу“, што је непосредна потврда привременог (празничног?) укидања норми и забрана, везаних за власт и њену неприкосновеност.³⁶ Јер у обреду сваки пре-

³⁶ О томе је детаљно писао М. Бахтин (Bahtin 1978: 15-16, 96-106, 131,291,427).

ступ је дозвољен и пожељан, као у митском времену, кад се укидају правила и обрће ред ствари (Кајао 1986: 35, 48; рефлeksi у нашој култури овог концепта Карановић и Јокић 2009: 6). Све је у празнику, на који се записом алудира, против официјелног света и његових забрана (Bahtin 1978: 429). У њему се уједињују два његова неспојива аспекта (*ми* и Турци) и на тренутак постају једно и све је у функцији афирмације живота у његовим најнепосреднијим манифестацијама, управо како се то одвија у смеховном обредном сегменту културе.

Копулацијом, такође превременом и вероватно као и свуда у овом културном контексту неоствареном, закупљена је и песмица: „Та ево га мила нено,/ Гди дрма на врати,/ Издрмао, мила нено,/ Пола кључанице“ (уз реч *издрма-иши*); у универзалним алегоријским сликама кључа и браве, који симболизују коитус (у датом социјалном окружењу иначе табуиран), али и у процесу жељене промене власти, односно детронизације родитељског ауторитета, суспендују важеће законе и хијерархије (Јовановић 1995: 157- 161), које овде представља мајка/баба, што је такође карактеристика обредне смеховности и њених утопијских правила која су увек била у супротности са важећим нормама понашања и стога су омогућавала промену.

Исто тако, игра речи: „Ја кажем адум сам, а он дри-јеши гаће да ј*б*“ (коментар уз реч *адум, адумац*), која је фокусирана на разодевање, брише се граница између света и тела. Оно се, управо као у смеховном концепту, ослобађа стега живога у култури (Bahtin 1978: 32-36, 364), позивајући на радосно сексуално спајање (види: Карановић и Јокић 2009: 43-45)³⁷ и слободу које, осим у тренутку празничне радости, нема. И ваљда је никада није ни било. У аналогној функцији је мотив о крађи девојачких/ момачких гаћа.³⁸ Једна о крађи младожењиних је и певана о свадби (Беговић 1986: 186 и Карановић, Јокић 2009: 46), што исказ из *Рјечника* такође уводи у поменути контекст.

³⁷ И, И. Зазыкин сматра да једна страна засмејава другу обнаживањем тела и да му је у том контексту функција сексуално узбуђивање (Зазыкин 2007: 35*16).

³⁸ О песмама с мотивом украдених гаћа: Карановић 2006: 301

А и реч *кле̄и* коментаришу стихови који говоре о гаћама: „На ногама гаће шаровите, / Какве су јој клете искићене“, о дивљењу гаћама и истовремено њиховом ружењу, односно клетви баченој на њих, који представљају својоврсну предисторију песме о Хајки Атлагића и Јовану бећару и свакако антиципирају процес сазревања и улажења у активну сексуалну фазу (о томе види Карановић 2006: 71-82), која у културном окружењу о којем је реч никада није сама себи циљ, већ је, као у поменутом примеру, била у функцији детронизације старе власти, обнављања живота и његове афирмације.

И шаљива игра речи: „Оде пиц на размиц“ (уз реч *ӣиц*), римом (скраћени облик деминутива хипокористика назива женског полног органа и глаголске именице) репродукује прелаз из неактивног стања у активну сексуалност, што се констатује и употребом аориста, да би раздевичавање било спроведено лако и с радошћу, чему је у традиционалној култури иначе, сходно примарној функцији сексуалности, припадало важно место (види Карановић и Јокић, 2009: 16). А и пословичним изразом: „Ко се ј..и, лијепо се гледи“ (уз реч *ј..ӣӣи*, *ј..а̄ӣи се*), алудира се на осећање лакоће и радости, којима је у смеховном окружењу пропраћено сексуално спајање које резултира новим животом. Зато у овом сегменту фолклора готово да и нема елемената хомоеротике, алузивно је присутна само у једном примеру, уз реч *мамӣгуз*, где се налази коментар у облику питања и одговора: „'А. Шта је то (шта то дречи у мраку, у шуми)?' Б. 'Мамигуз; бјежи, бјежи!'“

Уобичајени начин објашњења речи на овој културној матрици представљају и неочекивани обрти, уз речи које иначе нису у вези са сексуалношћу, каква је *градӣӣи*: „нпр. 1) опанке, кућу, цркву, мост, гадље, седло 2) (у Сријему и у Бачкој) ј...ти, градио му матер“, чиме се даље потенцира стваралачко начело и његова веза с аналогним, градитељским, елементима света. И овакве фразе с неочекиваним обртима некада су биле органски део празничне обредности (уп. Успенски 2000), а и данас су уобичајене у говору, али су ту постале израз обичне непристојности.

Трагови еротског присутни су и уз објашњења речи *зијев*: „Оволики ти зијев (каже се жени, дигнувши ногу кад је нађе ко ће снује пређу), која је у основи магија за успешно ткање с вишеструком алузијом на коитус - вербални, *оволики њи зијев*, акционални, дизање ноге и симболички, пошто се сновање и ткање такође доводе у везу са сексуалношћу (Карановић и Јокић 2009: 26, 28-30).

Двосмисленим играма речи и различитим шалама алудира се и на сексуалне преваре и њихове последице, као у пословици: „Дете се вргне на ујца преко Дунава, акамоли на слугу у кући.“ (*врћи се, врнем се на која*) Брачне преваре о којима се, као овде, може говорити и посредовано, а које су иначе друштвено строго санкционисане, у датом окружењу одвијају се без негативних последица по њихове актере. Јер основна функција тела у смеховном контексту је да рађа, па преступи у оваквим умотворинама, ако то омогућавају, не само да остају некажњени, већ и пожељни, као у романси (Карановић 1998: 277-279).

У складу с природом културе, односно обредне смешовности, у *Рјечнику* се алудира и на иначе строго забрањени, а овде дозвољени промискуитег, као у *јоскочици*: Опа цупа./ Данас сутра/ Никад ништа/ До издрти опанака – Ај, уј, не лудуј./ С туђом љубом не другуј.:/ Туђа љуба пасја вјера./Намамиће, превариће. -/ Скочи коло/ Д.пе голо/ Како радиш и горе ће.“ Овакво понашање у оквирима празника за плодност било је такође пожељно (Кајоа 1986: 33, 35, 47-48) и зато се и на њега гледало с радошћу, што је контекстом игре (кола) која је некада била обредна и текстом и потврђено.

И инцест, који у смеховном окружењу никада није кршење стварних табуа, већ се односи само на оне потенцијалне везе које у српској култури нису строго забрањене, илуструју пословице штампане у *Рјечнику*, уз реч *сѝрина*: „Поуздала се стрина у синовца, па остала јалова.“ Или: „Кад се у стрине иште, у очи се гледа“, што је овде посредовано алузивно.

А на великој празничној позорници света, коју илуструје и одређена димензија фразеологије *Рјечника* у контексту смешовне обредности, и велики сексуални апетити посе-

бно се везују за оне социјалне и биолошке групе које се уобичајено налазе изван тог искуства (калуђери), или на оне који су ову фазу испунили и окончали (старци), као и на оне који тек треба да је достигну (девојка, тек доведена млада). А све то да би се афирмисала радост живљења.

Вук је у *Рјечнику* уз реч *ђаволак* објавио и причу о ђаку и калуђеру који га је у Светој гори: „одранио и научио књизи. Кад му је било већ око 18 година, онда га поведе уза се, као ђака, и пође амо у свијет да пише. Кад дођу у прво село а то ђевојке уватиле коло па играју [...]. Кад угледа ђак ђевојке, зачуди се каква су то створења, па онако мало као весео и зачуђен упита калуђера: 'Шта је оно дуовниче! шта је оно?' А калуђер као намргођен одговори му: 'Не гледај онамо синко, нити питај шта је: оно је ђаво.' Онда ђак најумиљатијим гласом рече: 'Дела дуовниче, Бога ти! да купимо онога једног ђ а в о л к а, па да га поведемо намастиру.' И ово илуструје оно што је управо речено –моћ инстинкта који јунака води према другом полу, упркос животу у изолацији једнополне групе (Света гора) и њеном намерном одрицању од сексуалности. Реч *враџур* Вук илуструје причом-питалицом о баби која је ишла на панађур. Па кад су је питали: „куда ће, а она пуна радости одговорила: 'идем на панађур ђур'. А кад се вратила с панађура, онда је запитали: 'ђе си била бако?' 'На панађуру и на врагађуру' (одговорила аутита)“. И у њој се преко локуса карневала (сајам, вашар, види Ваhtin 1978: 11) сигнализује амбивалентност догађајности, коју алудира и први део речи враг(ађур), који је један од назива за мушки полни орган (Златковић 2001: 24), како баба након доживљеног искуства назива и панађур, на који је с радошћу ишла, и на којем је доживела нешто што се овде само може наслаћивати.

Уз реч *љокач*³⁹, као њено објашњење, налазе се стихови: „Млада мома плаву краву музе,/ Младо момче к...м теле љока;/ Млада мома момку говорила:/ Море момче, не преби љокача;/ Не дамо ти огрепсти бакрача./ Нит' ћемо ти укуват' колача!“ – који су такође били добро чувани и пронађени у заоставштини, а доцније штампани (Младеновић и

³⁹ Дрво којим се одваја теле кад се крава музе.

Недић 1974: бр. 43), што даље потврђује став о Вуковом сталном занимању за ову врсту усмене традиције. И они алудирају на преураћену сексуалност, а преко хране која се давала зету кад први пут дође код пунице, антиципирају и брачне ритуале.⁴⁰

Храна, припрема хране и гутање у смеховној обредности иначе се доводе у везу са сексуалношћу и њеном магијом, као у коментару који у *Рјечнику* прати реч: *Кока, кокош*: „Види ока ће се пече кока“, објављено и у *Пословицама* (Карацић 1965: бр. 545 што даље потврђује Вукову бригу за овакве умотворине), пошто кокошка (кока) није само храна, већ у традицијској култури симболизује и женски полни орган (Златковић 2001:13-14; Успенски 1982: 153) и женско начело уопште. То потврђује и пословица која коментарише исту реч: „Нека је кока шарена, па макар не снела јајета“, објављена и у *Пословицама* (Карацић 1965: бр. 3406), уз коју се налази и Вуково тумачење: „Т.ј. нека је лијепа (жена или ђевојка), па макар ништа не знала“, у чијим оквирима је опсценост сасвим изостала, што никако не умањује њен еротски потенцијал.

И животиње и њихово понашање се у смеховној култури, у којој се свет сагледава у јединству, везују за сексуалне односе, индиректно као у пословици: „Док кучка репом не вине, неће пас за њом потрчати“ (уз реч *винуџи*), коју је Вук пренео у пословице (Карацић 1965: бр. 1020); или директно: „Чије се гођ козе прцају, мога јарца муда боле“; „Буд се твоје (или туђе) козе прцају, зашто мога јарца муда боле“ (обе варијанте уз реч *џрцаџи*). А и уз реч *оџрцаџи*, стоји: „јарац козу“, што је у свим овим примерима мотивисано чињеницом да коза/јарац у традицијској култури кодира хипертрофирану сексуалност, чији је симбол и стимулатор (Белова 2001: 272-273), при том посредујући људску сексуалност, али и међузависност различитих односа који се одвијају међу људима, као и између човека и света, што је један од основних исконских начина његовог бивствовања.

⁴⁰ О ритуалној посети зета ташти уопште и у вези са храном: Јокић 2007: 165-174.

И храна у умањеним или гротескно увећаним количинама, у смеховном фолклору често је животињског порекла, као у стихованом коментару *Рјечника* уз реч *јосџиница*: „Седам кућа једну козу музе./ Још се фале да се добро ране:/ Да им није многе гостинице/ Од сира би ћуприје зидали, На суруци воденице б' мљеле“. У овом исказу делују истовремено смехонпи принципи немаштине и благостања, релативизујући процену и вредност сваког аподиктичког суда, категорију коју ритуална стварност не познаје (Bahtin 1978: 354; Карановић и Јокић 2009: 41) и тиме, доводећи у питање сваки устаљени ред ствари, отварајући могућност за стварање новог и другачијег и истовремено смештајући ове стихове у могући обредни контекст.

Реч *бајалица* такође садржи објашњење везано за храну: „Певају како се разболео у сватовима (кад се женио бунгур челебија тараном ђевојком) купус на сланини, па му довели проју бајалицу да му баје: 'Проја баје, купуса нестане.'“, И овај стих део је песме коју је Вук у целини касније публиковао (Карацић 1841. бр. 719), што изнова указује на континуитет његових интересовања за умотворине ове врсте. А сам стих „представља типичну ритуалну и карневалску инверзију улога на нивоу учесника(празничне гозбе), која се заснива на бинарним опозицијама људи/растиње“ (храна) (Карановић и Јокић 2009: 70), а некада се практиковала због тежње ка изобиљу и аналогна је свадби (Bahtin 1978: 300), која се и помиње уводним стиховима исте: кад се жени бунгур момче младо/ Испросио танану девојку/ Све смокове зове у сватове“.

Уз реч *џајар* (*бибер*) у *Рјечнику* се такође налазе стихови песме: „А што су ми Карловкиње/ беле румене?/ Вино пију, папар зобљу./ Е су румене“, коју је Вук у целини објавио 1841. (Карацић 1975: бр. 696), што сведочи о његовом континуираном интересовању за овакву врсту умотворина (варијанта забележена још у *Ерланџенском рукопису*, Геземан 1925: бр. 153), те која у наставку гласи: „Кад им мужи орат иду, оне у крчму ... Ослобађање од норми и социјално утврђених улога „у карневалескно-смеховном кључу, у инверзији понашања припадницама групе које конзумирају храну и пиће с афродизијачким својствима (папар,

вино), као и боја лица (*беле, румене*) – имплицирају припремљеност за активан љубавни живот (Карановић и Дражић, Ркп.), својеврсну слободу и творачку снагу која покреће свет у неочекиваном смеру. Будући, међутим, да је женска распусност и претеривање у јелу и пићу традиционалној култури била омеђена временским границама њихова обредна заснованост потврђује се управо на овај начин (Карановић и Јокић 2009: 73).

Обредна инверзија понашања по полу у празничним веселима присутна је директно, у коментару уз реч *Божић*: „О Божићу се опити и побљувати није никакове срамоте (ако сам се и опила, Божић ми је дошао; ако сам се и открила, према својој ђеверу...)“⁴¹, што упућује на ослобађање од стега о празнику⁴² и потврђује ритуалну заснованост инверзије понашања полова, кад међу њима за тренутак влада једнакост и укидају се све забране, како би се покренуле снаге које након тога утемељују поредак, а у чијем се домену, веровало се, налази плодност. А будући да једење, заједно с пражњењем, фиксира бесконачни ланац телесног живота и алудира на кружни ток хране, које метафоризују фотескне инверзије у просторној организацији тела које је центар размене материја (Bahtin 1978: 335), отвори кроз које улази храна, у слици света коју парафразирају, повезују се са отворима кроз које се врши пражњење, као у коментару уз реч: *деријуша*, „Да не би пиш у шаку, оде га моја душа (рекао пиганин кад је приповједао како је ћео да изједе тврду оскорушу)“, у којој се у просторној инверзији управо поменуте комичне ситуације доводе у везу горње и доње, духовно и материјално, човек и свет, што свакако утиче сликовном успостављању исконског јединства.

⁴¹ О Божићу су, сходно реченом, коледари певали и о промискуитетној жени (Карановић и Јокић 2011:164).

⁴² У мрсно врем, долазе различита претеривања, кад је све против официјелног света, са његовим тзабрамама и ограничењима (Bahtin 1978. 429).тад, како се некада говорило, млађи забораве на обично штовање спрам старијега, јер је Божић све уједначио, те се тако догоди да се која домаћица нешто више на Божић напије, па ако је неко од мушких опомене у шали, она каже. „Овако ми је Бог и Божић донио те није никаква зла ни зазора, нека један пут у години и женски дан дође као мушки про све године“ (Врчевић 1883:32), према Карановић и Јокић 2011.

Храна и трансформација хране доводе се у везу и у тумачењу речи: *грамосер*: „који (од тврђе) на драм и једе и сере; овако сељаци зову трговце варошане (у Србији)“, које рефлектује двоструко виђење у јединству (Bahtin 1978), повезујући храну и измет и обликујући инверзију социјалних позиција и улога - трговце варошане, сељаке, унижавајући прве. У овом контексту уобичајено је везивање за доње делове тела, односно отворе ..., као у *Рјечнику уз реч ѿојаѿи, ѿојем*, уз коју се као тумачење налази стих: „Од погаче д.е плаче, а од проје, д.е поје“, што се односи и на звуке које производе анални гасови, о којима се у фразеологији *Рјечника* говори и непосредно, уз речи *ѿр.ж*: у поређењу: „Смео се као пр.ж у гаћама“, или објашњењу речи *ѿргоња* „1) попрдан тј. Гра онај што је крупан као боб“. А и уз тумачења речи *аратос*: „Аратос ти поскури, не прди ми по цркви“; *варићак*: „Већ је прдноу у варићак“; *оѿѿргиваѿи*: „Отпрдују му кесе низ гузицу“; *ѿоѿргиваѿи, дујем*: „Позвекују токе на Ћиласу/ Попрдује аднађ у вуруни“ и др.

Садржај „*Рјечника*“ чине и примери лексике и коментара који се односе на измет, задњицу и њено разголићавање. Чак и уз речи које немају везе са голотињом, као: *заѿрнуѿи* и неочекиваним обртом који у тумачењу следи: „1) н.п. виноград бротњак 2) н.п. кошуљу, гузицу“, односно одећу која покрива/ открива доње делове тела, може стајати објашњење које се на њу односи. Реч *гаћа* тумачи песмица: „Да је срећа и од Бога даћа./ Не би жене ни носиле гаћа./ Већ кошуљу докле гаће вежу“, при чему је радост разголићавања и афирмација голотиње у функцији повезивања тела са светом и брисања међусобних граница, што може имати и вероватно је некада имало магијску функцију. Ово потврђује тумачење речи *ѿолоѿуз* које прате стихови формуле: „Гологуза сјевала, голо масло слијевала, а Радичу троп“ и коментар: „некаква узјახала гола на вратило, па врачала да јој се ухвати дебео скоруп“, што говори о њеној магијској заснованости. Исто тако, уз реч *зачудиѿи се*: као објашњење налази се магијска формула против урока: „Зачудио се пребијеној голијени' (кажу особито жене, ономе који се чему зачуди: да не би оно урекао чему се чуди; а ѿетету, и друго-

ме млађему кажу: 'ето ти говни на носу, утри се')“, где измет очито има заштитну функцију.

Магијски су свакако кодирани и описи смешних делова свадби, људских али и животињских, које су инверзије понашања људи⁴³, као и одговарајућих песама које су расуте по Караџићевом делу. Под *женидба* се, на примор у *Рјечнику* поред осталог, каже: „Остали сви зову се пусто-сватиње, или (кау у шали, набигузице); чауш говори: 'Ево наша снаша донијела куму кошуљу, каква је танка, проз прстен би прошла, да је прстен гужва орачица, па да два туку, а четири вуку' [...]. Сватови намишљавају свакојаке игре, те купе новце млади, на пример једни оће да закољу псето, ако га не откупе [...] једни оседлају вола, па га уведу у кућу, те га дарују, једни се начине као калуђери, па траже милостињу...“ Овде је на делу присуство света у инверзији, у његовим различитим димензијама, чиме се уништавањем старог настоји проћи у простор обновљене стварности.

Слично уз реч *јоложајник* стоји: „па дође опет послије ручка, те га чате и поје до мрака; доста пута га опоје, те се и побљује (и кажу да је то добро)“.. Слика прождирања, односно уништавање хране и прекомерно пијење, на гозби о Божићу морала је бити у вези с уништавањем остатка протекле године, у славу обнављања времена, што је и било у основи премодерне фолклорне смеховности...

У тзв. опсценој и скатолошкој лексици и фолклорним коментарима (шалљивим, еротским и често безобразним песмицама, причама, узречицама, пословицама, ругалицама, односно описима обредне и магијске праксе, или њиховим фрагментима који су се некада изводили у апотропејске и плодноносне намере), у *Рјечнику* представљен је, дакле, свет у инверзији који највише наликује његовој прастарој смеховној димензији. У том концепту посебно су важни на телу његови доњи предели, који афирмишу плођење и стварање новог живота, па се у том смислу позитивно вреднује

---

⁴³ Као уз реч *Верати се*: не чудим се лији ни ђердану;/Куд се вере како не издере. О Вуковом раном интересовању за овакву тематику сведочи песма објављена још 1814. Бр. 83, о муви и комарцу, што представља свет у инверзији. Таквих песама има и у другим Вуковим збиркама, штампаним доцније.

и свака прекомерност, и она у пићу и храни. Јер, гутање и пражњење, измет, мокраћа и гасови, којим се алудира на трошење, труљење и нестајање хране, на њен кружни ток и обнављање, асоцирају живот у најнепосреднијим манифестацијама. А рефлекси обредне смеховности и смеховног фолклора који је усмерен на све и свакога, на рушење ауторитета и освајање утопијских простора слободе присутни су и у коментарима из *Рјечника* који немају директно опсцено, већ индиректно и асоцијативно значење.

Вуков напор да ову димензију културе континуирано прати и бележи присутан је донекле, најчешће у посредованом виду, и у пословицама, песмама и причама из овог тематско-садржинског круга, које је он публиковао за живота. *Рјечник* ту, наравно, има посебно место, јер по својој природи садржи најшири дијапазон облика и садржаја, које ниједна жанровска категорија, односно књига друге врсте, није могла обухватити. Зато је и његово друго издање (1852) посебно важно. У њему је Вук, притиснут критикама и не увек добронамерним саветима⁴⁴, изоставио опсцену лексику⁴⁵, али је оставио умотворине из регистра скатолошких значења⁴⁶ и, прибегавајући субверзивним методама, че-

---

⁴⁴ Из Преписке се види како Мушички Вука саветује: „Ја вам за чест вашу, за чест и ползу питературе саветујем пријатељски, да овако почнете преправљати друго изданије: да све ријечи цјелог *Рјечника* - кромје срамотни и гадни - без сваког толкованија и превода ставите у малу књижицу, да печатате у 500 егземплара и раздате само онима који се обећају узети на себе труд, да купе ријечи који у *Рјечнику* нема“ (Преписка, Лукијан Мушички Вуку, 7. Јануар, 1822, Добрашиновић II, 1988: 35). Колико је то Вуку засметало види се из његовог ироничног одговора: „За рјечник мој није ми баш мило што га гадним називате. По млогом којечему судећи, ви једнако гледате на ципоре и на ципорке: што је рекла Давидовићева стрина оно је право. Но ја ћу исправити *иојам* али не као што ви велите зашто ове све ријечи да се прештампају без и кака толковања стало би 500 f, а ја могу за мање прештампати само оне листове накојима је гад, па ето ти онда рјечника без курца и без пичке.“ (Преписка, Вук Лукијану Мушцком, 26. јануар, 1822, Добрашиновић II, 1988:49).

⁴⁵ У другом издању *Рјечника* Вук је ипак изоставио „лексеме које упућују на сношај и самозадовољавање, те мушке и женске полне органе“ (Шипка 2011: 82)

⁴⁶ Али доноси скатолошку лексику и тумачења да поменемо само неке: *Баркайш*: „Пет браће све један другог у задњицу барка“; *брабоњак*: „Стара баба у брабоњке гата: Жив ми синци, свиње у гола говна“, гњат:

сто давао објашњења чији је смисао алузиван и вишезначан⁴⁷. Уосталом, опсценост и није услов смеховног и еротског, еротско и без тога може и то је Вук морао знати.

Различите умотворине у којима је опсцено присутно напоредно остале су, међутим, због познатих разлога, за Вуковог живота нештампане. Оне су данас углавном готово све познате и публиковане, али још увек нису на прави начин схваћене. Овај рад је управо и написан како би се учинио корак ка њиховом потпунијем и бољем разумевању.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Bahtin 1978 –Bahtin , Mihail, *Stvaralaštvo Fransoa Rablea i narodna kultura srednjwga veka*, Nolit, Beograd, 1978.

Беговић, 1986- Беговић, Никола *Живої Срба іраничара*, Просвета, Београд, 1986.

Белова 2001 - Белова, О. В., *Коза*, Словенска митологија. Енциклопедијски речник. Редактори С. М. Толстој, Љ. Раденковић, Београд: Zepet Book World, 2001.

Виноградова и Валенцова 2001 - Виноградова, Л. Н. и Валенцова М. М., *Длака*, Словенска митологија. Енциклопедијски речник. Редактори С. М. Толстој, Љ. Раденковић, Београд: Zepet Book World, 2001.

Геземан 1925 - Геземан, Герхард, *Ерлаїенски рукоїис сїа-рих срїскохрваїских народних ієсама*, издао Г. Геземан, Сремски Карловци, 1925.

Добрашиновић I 1988 - *Преїиска I*, Сабрана дела Вука Караџића XX, прир. Голуб Добрашиновић, Просвета, Београд, 1988.

Добрашиновић II 1988 - *Преїиска II*, Сабрана дела Вука Караџића XX, прир. Голуб Добрашиновић, Просвета, Београд, 1988.

Зазмыкин 2007 - Зазыкин, В. И., *О іприоди смеха*, Ладомир, Москва, 2007.

Златковић, 2001 - Златковић, Д., *Срамоїино и іоїано у іприоїском іовору*, ИП „Еcolibri“, Београд, Музеј Понишавља, Пирот, „Диос“, Софија, 2001.

Ivanić 1984 -Ivanić, Dušan, *Misne priče*, Prosveta, Beograd, 2014.

Ивић 1971 - Ивић, Павле, *Срїски народ и њејов језик*, СКЗ, Београд, 1971.

„Носи гњате, побљува се на те“. Ту су и тумачења уз речи: *іолоїуз, дерїїуша, драмосер, іидїја, заїрнуїи, зачудїи, зијев, набиїузица...*

⁴⁷ Брајо: „Ово ми је брајов дудук; *винуїи*: Док кучка репом не ви-не, неће пас за њом потрчати“; *гаћа*: „да је срећа и од Бога даћа./ Не би жене ни носиле гаћа./Већ кошуљу докле гаће вежу“, да поменем само неке.

Јовановић, 1995 - Јовановић, Бојан, *Мајица српских обреда*, Светови, Нови Сад, 1995.

Јокић, 2007 - Јокић, Јасмина, *Зет и шашица у усменим шалџивим причама: пример трансформације обредне праксе у прозном стваралаштву*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 36/2, МСЦ, Београд, 2007, 165-174.

Кајоа, 1986 - Кајоа, Коже, Теорија празника, *Kultura: časopis za teoriju i sociologiju kulture i kulturnu politiku*, 73-75, Beograd, 1986, 32-60.

Карановић 1998 - Карановић, Зоја, *Анџологија српске лирско-ејске усмене поезије*, Светови, Нови Сад, 1998.

Карановић - Карановић, Зоја, „*Хајка Ајлаића и Јован бећар између ритуалног смеха и пародије*“, у: Научни састанак славистау Вукове дане, 35/2, Београд, 2006, 71-82.

Карановић и Дражић, Ркп) - Карановић, Зоја и Дражић, Јасмина, „*Српски рјечник (1818) Вука Стефановића Караџића и свети флоре*“, биће штампано у зборнику радова Лексика и симболика славенској народној ботаници II.

Карановић и Јокић 2011 - „*Обредни смех у њесмама зимској календарској циклуса*“, Годишњак Филозофског факултета, књ. XXXVI/1, Нови Сад, 2011, 161-175.

Караџић 1918 - Караџић В. С. *Српски рјечник / Сабрана дела Вука Караџића*. Т. II. Прир. П. Ивић. Београд, 1966.

Караџић 1852 - Караџић, Вук Стеф., *Српски рјечник*, Беч 1852.

Караџић 1965 - Сабрана дела Вука Караџића IX, *Српске народне њословице*, прир. М. Пантић, Просвета, Београд, 1965.

Караџић 1841 - *Српске народне њјесме*, 1, Беч, 1841, према: Сабрана дела Вука Стеф.

Караџића, IV, приредио В. Недић, Просвета, Београд, 1975.

Младеновић и Недић 1974 - Младеновић, Живомир и Недић, Владан, *Српске народне њјесме из необјављених рукописа Вука Стеф. Караџића*. Књига пета, Особите пјесме и поскочице, за штампану приредили Живомир Младеновић и Владан Недић, САНУ, Београд, 1974.

Пантић 1988 - *Вук Стефановић Караџић и српске народне њпријовешке*, у Сабрана дела Вука Караџића, књ. 3, Просвета, Београд 1988.

Radenković, 2000 –Radenković, Ljubinko, „Magijska funkcija polnih organa. Ljudsko telo u vertikalnoj podeli“, *Erotsko u folkloru Slovena*, Zbornik radova, priredio Dejan Ajdačić. Stubovi kulture, Beograd, 2000, 25-32.

Ристић, Стана 1998 - „Опсцене речи у Речнику САНУ“, у *Опсцена лексика*, зб. рад. ур. Н. Богдановић, Ниш, Просвета.

Севановић, Марковић 1967 - *Речник српско-хрватској књижевној језика 4*, Магица српска, Нови Сад, 1967.

Стојановић 1924 - Стојановић, Ј. *Живот и рад Вука Стефановића Караџића*: (26. окт. 1787 + 26. јан. 1864), написао Љуб. [Љубомир] Стојановић, Београд, Геца Кон, 1924, ХХ1У-783 стр.

Успенский, 1982 - Успенский, Б. А., *Филолојические разискания в области славянских древностей (Реликвии язычества в восточнославянском культе Николая Мирликийского)*, Издательство Московского университета, 1982.

Uspenskij, 1984 - Uspenskij, B. A., On the Origin of Russian Obacenities, *The Semiotics of Russian Cultur*, edited by Ann Shukman, Ann Arbor: Department of Slavic Languages and Literature, The University of Michigan, 295-300.

Uspenskij, 2000 -Uspenskij, Boris „Zavetne skaske“ A. G.Afanasjeva, *Erotsko u folkloru Slovena*, priredio D. Ajdačić, Stubovi kulture, beograd, 2000, 443 - 463.

Торњански 2013 -Торњански, Светлана, *Свадебне њесме и обредни смех*, Друштво за српски језик, Београд, 2013.

Шипка 2011 - Шипка Данко, *Речник ојсцених речи и израза*, Прометеј и Корнет, Нови Сад, Београд, 2011

Сјоменик у Љубљани

Драга БОЈОВИЋ

ЈЕДАН (П)ОГЛЕД НА ДЈЕЛАТНОСТ ВУКА КАРАЦИЋА КАО ФРАЗЕОЛОГА

Апстракт: У раду је ријеч о фразеографској и фразеолошкој дјелатности Вука Карацића, која га сврстава у претече модерне фразеологије. Како би смо стекли потпунији увид у вриједност Вуковог рада и на овом пољу извршили смо огледну класификацију, тачније сегментирање фразеолошког материја из Вукових пословица. То је учињено из простог разлога очувања *начина* на који је Вук Карацић приступао овом послу. С једне стране узели смо у обзир формално-садржајну структуру фразеолошке јединице у коју укључујемо и њен опис значења (или одсуство описа) и све остале елементе (нпр. мјесто гдје је забиљежена) као и условно термилошку дистинкцију између пословица и фразеологизама која се оснива на главним значењским категоријама, *суђења* код пословица и *поимања* код фразеологизама. Ова термилошка дистинкција огледа се и у самој структури.

Све варијације, недоследности и неуједначености у Вуковим пословицама резултат су настојања да се, прије свега, забиљеже пословице и „друге у обичај узете ријечи“ као и све оно што је за њих везано.

Кључне ријечи: фразеологија, паремиологија, фразеолошка јединица, Српске народне пословице, Вук Карацић.

Увод

У овом раду сагледавамо фразеолошку и фразеографску дјелатност Вука Стефановића Карацића у контексту његовог времена и модерног доба. Циљ нам је да покажемо да Вукова дјелатност, иако у термилошком погледу „скромна“, у лексикографском представља богату и непревазиђену ризницу. У том контексту критичку пажњу смо посветили и термилошкој разуђености и несагласју на пољу фразеологије.

У централном дијелу рада представили смо и теоријски и лексикографски подухват Вука Карацића у овом погледу, као и неке погледе на тај сегмент у контексту његовог укупног грандиозног лексикографског рада.

У навођењу фразеолошких јединица и њиховој анализи, на формалном и семантичком плану, и код Вука се показује разноликост која је увијек више на рачун форме него суштине.

Као извори за ексерпцију примјера послужили су нам прво и друго издање *Српског р(ј)ечника* Вука Карацића и његове *Српске народне пословице*.

Вукова фразеографска и фразеолошка активност

Препознавши богате могућности српског језика, питање функционалног оспособљавања књижевног језика Вук је разрјешавао сталним проширивањем терена на којем је било могуће провјерити компетентност тога језика, тј. његових изражајних могућности. Истовремено, овај поступак означавао је *сѣилисѣичку* доградњу тога језика у шта свакако спада и фразеолошки слој српскога језика.

Током процеса стварања књижевнојезичког корпуса Вукова идеја водила је била да промовише *народни* језик у књижевни израз. То се првенствено односи на основне структурне компоненте народног језика, али у стилском погледу Вуков језик народне поезије био је допуњен изграђеним системом устаљених стилских средстава. „У једној брижљивој стратификацији ова средства морају бити издвојена у посебан слој поетског израза, који испуњава специјалну службу и не јавља се у свакодневном општењу“ (Симић, Остојић 1998: 57). Таква „стратификација“ је, разуме се, заузела мјесто у Вуковој лексикографској активности.

Оцјењујући Вуков *Рјечник* као полазну лексикографску основу српског језика Павле Ивић каже: „...Све је пропуштено кроз *јединствено језичко осјећање* (истицање: Д.Б.) што постаје још већи квалитет онда кад је у питању појединац који је обдарен изванредним језичким осећањем, а уз то човек из народа, способан да међу језичким елементима пронађе оне који су му познати, издвоји оне који су народни, понети из родитељског дома. Додамо ли овоме да Вуков говор припада нашем централном дијалекатском масиву и да је сразмјерно мало натруњен туђицама, па ћемо схватити какву драгоцјеност нам приказује *Рјечник* – и ни-

један други извор сем њега: лексику просечног чистог српског говора из доба пре него што је модерна цивилизација унела безбројне нове слојеве туђица и неологизама. Та је лексика у ствари језгро речничког блага нашег савременог језика...“ (Ивић 1998: 185 – 190).

Неке од тих особина карактеришу и остале облике народног стваралаштва, на чијем сакупљању је Вук неуморно радио. Иако сам није изградио терминолошки систем и теоријске погледе на, примјера ради, пословице, и пословичне форме (то је мањкавост и савремене теорије фразеологије), он је визионарски „отимао“, и то у веома тешким животним околностима, – покољењима живи народни језик и његову филозофију.

У обраћању *Високоїреосвешћеноме Госїодину и Госїогару Пеїру Пеїровићу Њеїошу II*, владици црногорскоме и брдском, коме је посветио *Срїске народне ѱословице* (од којих је највећи број сакупио у Црној Гори) Вук наводи да би „цијела трећина овијех пословица остала од мене за сад (а може бити и на вијек) нескупљена, а Бог зна и ове друге када би на свијет изишле, да ме срећа није с ВАМА упознала“ (1849: 11).

То је несумњиво тачно, ако се има у виду лексичка структура и варијанта пословице. Видно је и да су неке од пословица, тачније речено неки њени лексичко-структурни елементи, потпуно ишчезле из народних говора, заједно са културом која обиљежава одређено вријеме. Као великог прегаоца и мислиоца, њега пословице нијесу престале занимати до краја живота. У складу са идејама свога времена, али и у складу са мислилачким карактером, пословице простога народа, као и његове пјесме и приповијетке, његове обичаје и његов језик, осјећао је као *најсушїиасївенији* израз народнога духа, који је хтио не само да овјековјечи већ и да представи савременој Европи. И у том послу он је био *један*, али без унутрашњих вриједности тај посао не би испао такав. Вриједност Вуковог посла није успјела да стекне ни једна збирка ни прије, ни послѣ њега. Читавог свог вијека он је *мислио и ѱоворио народном ѱословицом*, баш као и народним десетерцем и сликовитом и сочном фразом народног приповиједања.

Његовом *прозом*, и кад је она строго научна и када је у најужем смислу филолошка пословица из народа промиче врло често, поготову она нађе тамо мјеста кад је његова проза полемички страсна и приповиједачки поносна. Нпр. у *Прејисци* III, он овако пише Адаму Драгосављевићу: Послије нас не ће се гледати, *ко* је казао, него *шћиа* је казао (1989: 91) – или Авраму Петронијевићу: То је управо оно: „воздаша ми злая за благая“ (1989: 128).

Што се сакупљања пословица и фразеолошких јединица тиче познато је да тај посао није лак, тј. много је тежи од сакупљања пјесама и приповиједака. „Пословице тешко се купе, јербо то мора чоек да чека док год рекне“, пише он свом пријатељу Јернеју Копитару, априла 1815.

Својеврсни зачетак теоријске лексиколошке интерпретације, у вези с називом, али и са подјелом Вук даје у значајном објашњењу у *Предговору* другом издању: „Колико је мени до сада познато, у народу нашем нема имена за пословице, него кад се која хоће да рекне, обично се говори: *Шћионо (има) ријеч*; или *Шћионо сћари веле*; или *Шћионо баба каже*“, – што је заправо једна од константи у значењу пословица и фразеолошких јединица уопште – *устјаљеносћ*. „Пословице би се могле раздијелити на више редова, а особито на *йраве йословице*, које се свагда једнако говоре, нпр. *Тешко лонцу из села зачине чекајући!*; и на оне које се различно говоре, н.п. *Превео би жедна йреко воде, Превео би шће жедна йреко воде, Превешће шће жедна йреко воде* ...“. Тако Вук Караџић овим важним запажањем поставља проблем лексичко-граматичке и лексичко-семантичке организације, варијантности и подјеле фразеолошких јединица. Свјестан теоријских проблема Вук, ипак, даје предност записивачком послу и налази најприхватљивије решење: „Поред свега овога што би се пословице могле *раздијелити на више редова*, ја сам их за сад све пометао азбучним редом“, – пише он у Предговору првом издању (1836). Колико је нама познато, ни дан данас нико у србистици није извршио класификацију пословица и „других као оно у обичај узетих ријечи“ што чини укупни фразеолошки фонд једног језика, – чију могућност је Вук назначио. Једини аутор који је направио *формално-жанровску класификацију* фразеологизама

у српском језику, анализом Горскога вијенца Петра Петровића Његоша, је Ана Пејановић (2010).

Иако се Вукова ријеч у Предговору оцјењује као „мршава“, она погађа суштину ствари, па је чак и у самом називу садржана теоријска интерпретација, за оно вријеме сасвим адекватна (*српске народне ђословице и друге различне као оне у обичај узетје ријечи*). И не само за оно вријеме, узимајући у обзир да и данашња србистичка паремиологија и фразеологија ’болују’, како смо истакли, од терминолошког несагласја.

Критичан тон се наслућује у *Појовору другом издању Пословица* Мирослава Пантића када каже да су тамо, „једна поред друге, места добиле и аутентичне пословице које представљају сублимисано народно искуство, саливено у концизну и сликовиту метафору, и обичне, баналне, свакодневне изреке, које су на свачијим уснама свакога часа; и пословице општечовечанске и општенародне, као и оне које смисли, у једном часу и једној прилици, и која остаје везана за уски крај и његове представнике у једном кратком историјском тренутку; и оне које су део прастарих народних обичаја или исто тако старих и безбројних сујеверица; и народни говорни обрти, и његови поздрави, и благослови, и клетве“ (1985:336). Међутим, свакоме ко записује живи народни говор, и са неупоредиво мањим амбицијама, непрецизност је неминовност. У оваквом послу, и са оваквим насловом, потпуно очекивана. Заиста се не види никаква разлика између онога што наводи Мирослав Пантић, критикујући Вука што није објаснио шта подразумева под појмом „и друге у обичај узете ријечи“ и Вуковог одређења конструкције „и друге у обичај узете ријечи“. Напротив, и филолошки је прихватљивије Вуково одређење, јер може, углавном, означавати пословични карактер већине записаних ријечи и конструкција. Тумачење и значење пословица и „осталих као оно у обичај узетих ријечи“ и данас је теоријски проблем, и није нимало чудно што је Вук у понечему „био непрецизан, па и нетачан“ (стр. 371).⁴⁸

⁴⁸ Међутим, та непрецизност и нетачност мање је видна или се потпуно може занемарити када се интерпретирају његове пословице. Тако, нпр. имамо књигу под насловом *Психолошка тумачења Вукових ђословица* (а не

Вук је негдје забиљежио контекст, лексичке варијанте, а неријетко значења, објашњења и мјесто гдје је фразеолошка јединица забиљежена. Код неких од њих данашња значења се унеколико разликују, или се додају на оно које је он забиљежио. Неке пословице су остале забиљежене без значења, што није нимало чудно, узимајући у обзир његово прегалаштво и „дјеловање на свим фронтovima“.

Специфичности Вукове фразеографије

Ове опсервације поткрепљујемо навођењем пословица и фразеологизама из Вукове збирке и то оних у којима су жижне лексеме, нпр. *човјек* и *језик*, мада имамо пословица сложене структуре у којима није само једна лексема жижна. Лексема *човјек* интересантна је и стога што је у вези с њеним обликом *чоек* у *Пословицама*, Вук имао „проблема“, истих оних као и око сугласника *х*.⁴⁹

можемо изгубити из вида да је и Вуково тумачење имало тај карактер, особито тамо гдје пише мале приповијетке у тамачењима), Владете Јеротића, у којој се не би могао спорити епитет *пословица*, ни једној од њих. Напротив. Узете управо из Вукове збирке оне се изнова показују посебним и сложеним на нивоу посебних, стручних тумачења (Јеротић 2009).

⁴⁹ Љубомир Стојановић пише у вези с перцепцијом Рјечника међу књижевном популацијом: „Занимљиво је да су сви књижевници после изласка *Рјечника* одбацили с њим заједно *х*, и ортографијом се помагали да разликују нпр. 1 и 2 падеж множине код придева (добри и добры). Сад пак кад га је Вук примио, били су изненађени и неки су му одобравали, а неки га корили. Међу овим последњим био је др Стејић“ (1924: 443). И даље: „Др Стејић пише Вуку да је примио *Пословице*, прочитао их и захваљује му на његову велику труду „и на позору што у њи никакви срамотни или празни нема. Али не фала Вама, наравно сад од мене само, на оном језику и оној ортографији, којом сте у Шијачком (тако сте га сами у једној пословици назвали) језику красне наше пословице писали. Одосте ви у Бокезе гди сте „до 30000 душа нашли и где се у сваком месту другчије говори“, па сте узели „шијачки“ језик и начинили га обрасцем за нас, који нас до 2000000 има. У чему сте код њи већу правилност и лепоту нашли? Ону ваљда у неправилном и неетимологическом (то сами кажете у предговору) писмена *х*... Просто вам био ваш вкмас; али мој је заиста другојачији. И ја Србе мало познајем, и по оном што сам у њи нашо, заиста не налазим нигди основног повода, онде лепоте и правила тражити, гди је њи најмање, и гди је оно мало народа на најнижем степену културе. [...] Или сте ваљда ’тели, да нам у оним пословицама покажете, какво је наречије и оно приморско? Добро; нашто сте оним језиком оне наше пословице, који у њи нема писали? Зашто не остаде наш човек, но се учини чоек ? Могли сте још краће рећи „*чок* или *чек*“ па да га нимало овде не разумијемо. Ми смо ваљда ближи нашим старима, који су

Вук је, као и обично, дао филолошки подастрт одговор: „Зашто је узео *чоек* а не *човек* рекао је, вели, у Предговору („Истина, да је човјек као што Дубровачани говоре, најближе и Славенскоме; но ја сам у овој књизи ћео да свуда буде *чоек* (према нарјечију којим је она у осталом штампана“). Вуку су сва наречја једнака, само налази да их у писању не треба мешати, већ се једнога стално држати. Није *чоек* само Бокешки изговор. И по Србији, и по целом десном Подунављу између Осека и Будима говори се ако не више, а оно јамачно колико и човек“ (Стојановић 1924: 445).

У првом издању Рјечника (1818) уз одредницу *човек* наводи пословицу: *Човек не може биџи докле ја жена не крсти* (*иј. док се не ожени*), али и фразеолошку јединицу – *мој човек*. Код одреднице *чоек* упућује на *човек*.

У издању од 1852. има јекавску форму *човјек* и јекавизиране облике у пословицама и фразеологизмима.

У *Српским народним пословицама* (1849) забиљежене су ове фразеолошке јединице:

1. Фразеолошке јединице без објашњења значења⁵⁰:

Чоек зна ће се роди, али не зна куд се їоди.

Чоек жели да је од свакоја бољи, а од сина да је їори.

Чоек (иде) їо свијеїу као чела їо цвијеїу.

Чоек је у невољи досјеїљив.

Чоек и кад їагне, одмори се.

Чоек може сироти сїаїи на скуїи, али не може на срећу.

Чоек се веже за језик а во за роїове.

Чоек се до смрти учи.

Чоек се їо бесједи їознаје.

Ако неће чоек на најасї, а оно ће најасї на чоека.

человек или *чловек* имали, него приморци који су *чоек* или *чок=чек* изговарају...“ Како наводи Стојановић, „Стејић целу ствар није ништа разумео“ (Исто: 444). Заиста, „ништа није разумео“, јер се поставља основно питање: Када ће неко пословицу или изговорити у форми својственој књижевном језику?

⁵⁰ Класификација, тачније сегментирање фразеолошког материја из Вукових пословица је наше. То је учињено из простог разлога учачавања *начина* на који је Вук Карацић приступао овом послу. Све варијације и недоследности резултат су настојања да се, прије свега, забиљеже пословице и „друге у обичај узете ријечи“.

*Ако неће брука на **чоeka**, **чоек** ће на бруку.*

*Ако **чоек** не **шїе**ди сврх вреће, и сврх **ї**ила, залуди **шїе**ди кад је у дно.*

У Боци.

Без једноїа чоeka може вашар бишїи.

У Војводсїву.

*Бої не да једном **чоeкy** сва добра.*

*Ако **чоек** не може бишїи лијеї и боїаїи као шїо би ћео, може бишїи добар и **їошїен**.*

***Чоек** се у **їићy** **їознаје**.*

***Чоек** се учи док је жив, **їа** оїеї луд умре.*

***Чоек** у **їићy**, а коњ у блашy **їознаје** се.*

***Чоек** чоeka не може **їознаїи** док с њиме не изједе онолико соли колико у зубима може одїћи.*

*Бої не **їруби** зашїо **чоeka** **їуби**.*

*Боље **їи** се с **чоeком** убишїи неїо с рђом љубишїи.*

*Во се веже за роїове, а **чоек** за језик.*

*Гладну **чоeкy** слаїке су и дивљаке.*

*Гледај **чоeкy** брк а делији **їрк**.*

*Шїо **чоек** више живи, више и зна.*

*Шїо **чоек** не **їоїроши** оно је добио.*

2. Фразеолошке јединице са објашњењима значења (варијантама, допунама)

***Чоек** налаже, а Бої расїолаже. У Дубровнику. (Данас варијантїа: Човјек снује, а Бої одлучује; **їрим. наше**)*

***Чоек** је (кад се помисли шта поднијети може) **їврђи** од камена, а (кад се помисли како најздравији чоек у један пут заковрне и умре) **слабији** од јајеша.*

***Чоек** је као **надушїа** мјешина. Тако ласно може умријети – као што пара изађе из мјешине кад се прободe и одријеши. Мјесто **надушїа** говори се и надувана, а на неким мјестима и напухана.*

***Чоек** се у невољи **хишїа** дрвља и камења. У Дубровнику. Гледај: Кад се чоек топи и за врело гвожђе се хвата (варијанта: Кад се топи за пјену се хвата, прим. наше).*

*Ако на **чоeka** не ће срамошїа, оно ће он на њу. Кад неко силом ради да се осрамоти.*

***Чоек** не може бишїи чоек, докле **їа** жена не крсїи (док се не ожени, и не постане чоек своје жене).*

Да ја **чоек** ѿошље ѿо смрѿи, моѿао би се надживјетѿи.

Кад који полако иде, или се дуго бави, кад се куда пошаље.

*Вино од лозе, млијеко од козе, чоек од чоека (ваља).*⁵¹

3. „Прави“⁵² фразеологизми

Чоек и ѿо; још да је по, па би био читав. Кад ко кога у шали хвали.

Чоек као и новац (иде по свијету, као и новац од руке до руке).

Чоек од чоека. И он је добар, и стари су му добри били. Велика похвала. У Црној Гори.

Блажене душе чоек (добар, ѿошѿен).

Валај си и чоек и жена. (Данас варијанта *чоек-жена; ѿрим. наше*)

У Рисну рече се ваљаној жени.

Што се тиче лексеме *језик* у првом издању *Рјечника* биљежи само фразеолошку јединицу: **језик за зубе.**

У другом издању биљежи слједеће фразеологизме: **Једна ѿлава иљада језика; сѿоји ми на врх језика; језик за зубе!**, док у *Пословицама* налазимо неколико пословица са и без објашњења, као и израз *језик за зубе.*

Језик ѿоре може ѿосјећи неѿо мач.

Ако језик не излаја, ѿлава не исклима.

Или: **Ако језиком не изланда, ѿлавом не исклима.**

Боље је ѿоклизнуѿи ноѿом неѿо језиком.

У језику нема костѿи. Није тешко добру ријеч рећи, па помогла, не помогла⁵³.

Глава је скуѿља с језиком неѿо без језика. Вреднији је чоек који умије говорити него онај који не умије.

Језик за зубе! Ћути!

⁵¹ Да је пословица сложенија структура и да има посебно мјесто, доказује овај тип, гдје је фразеологизам укључен у ширу структуру пословице.

⁵² Појмом „прави“ фразеологизмом овдје је указано на његов структурни и синтаксичко-семантички елемент.

⁵³ Недостатак распореда пословица по азбучном реду је, између осталог, и у томе што се каткад може наћи више фразеологизама у вези с једном жижном лексемом на другим мјестима, него под одређеним словом. И то, ако се пажљиво размотри, није недостатак зато што у одређеним пословицама више лексема могу постати подједнако кључне, па нема оправдања критици оваквог ређања пословица. Ово има понајприје смисла када су у питању пословице, док за остале „изразе“ нема смисла.

Очито је да су многе од ових пословица нестале а са њима и једна филозофија живота, док су друге свевременог карактера.

Закључак

Као и лексички речник било којег народног говора тако ни Вукове пословице и „друге у обичај узете ријечи“ као специфичнија форма нијесу ни по суштини, ни по форми, у стању да обухвате фразеолошки слој у цјелости, па је у том смислу неопходна израда посебних фразеолошких речника.

Што се тиче критике Вукове збирке пословица и осталих „као оних у обичај узетих ријечи“ а у вези с увршћивањем у њу и „случајно употребљених израза“, очито је да је то и дан данас основни проблем фразеологије. Поред одређивања суштине фразеолошке јединице са којом је нераскидиво повезан обим и граница фразеолошког састава једног језика, поставља се још низ, из њега проистеклих проблема: проблем одређивања значења, системско-семантичке организације фразеолошке јединице, њихов опсег садржаја, класификација, поријекло и историјски развој.

Сваки истраживач и сакупљач народне фразеологије среће се и са теоријским, и са практичним проблемима, са којима се сретао Вук. Многим питањима он је назначио одговор. Одсуство завидног нивоа систематичности одговора у вези је са комплексношћу тематике и настојањем да се запише првенствено форма фразеолошке јединице, понекад на уштрб описа значења, а понекад и на рачун „вишка“ тумачења. Подједнака усредсрђеност и на једно, и на друго, у приликама у којима је Вук дјеловао, била је немогућа. Али једна вриједност остала је несумњива и трајна: то што је Вук сакупио живи је извор народног и књижевног српског језика. У оном времену, а можда и уопште, нико други не би могао направити такву збирку и тако мудро, пословично, срочити класификацију–пословице и „друге у обичај узете ријечи“. Без Вукових пословица српска фразеологија и паремиологија биле би далеко сиромашније, па се и овдје, као и за скоро цјелокупну његову дјелатност, изнова може поставити питање: Шта би било да не бјеше Вука?

БИБЛИОГРАФИЈА

Алефиренко, Н. Ф. и Семененко, Н. Н. (2009): *Фразеологија и њаремологија*, Москва: Издательство „Флинта“, Издательство „Наука“.

Бојовић, Драга (2011): „Структурно-семантички модели дијалекатских фразеолошких јединица“ у: *Научни састајанак славистија у Вукове дане* 40/1, Београд: МСЦ.

Бурић, Милена (2009): „Појмовно-терминолошка несагласја у фразеологији“ у: *Гласник Огђељења умјејности* 27, Подгорица: ЦАНУ.

Дешић, Милорад (1984): „Критеријуми за одређивање фразеологизама у рјечницима савременог српскохрватског језика“, у: *Лексикографија и лексикологија*, зборник радова, Нови Сад – Београд: Матица српска, Институт за српскохрватски језик САНУ, 53–67.

Драгићевић, Рајна(2010): *Лексикологија српског језика*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.

Жуков, А. В. (1984): *Фразеологическаја њереходности в руском языке*, Л.

Згуста 1991: Ладислав Згуста, *Приручник лексикографије*, превод и предговор Д. Шипка, Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.

Ивић, Павле (1998): *Прејлед историје српског језика*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књијарница Зорана Стојановића.

Јеротић, Владета (2009): *Психолошка њумачења Вукових њословица*, Београд: Arg Libri – Партенон – Задужбина Владете Јеротића.

Кашић, Јован (1971): „Фразеолошке појаве у приватним писмима из прве половине XIX вијека“, *Зборник за филологију и лингвистику* XIV/1: 91–101.

Кашић, Јован (1987): *Вукове њословице као грађа за језичко историјивање* у: Трагом Вукове речи (чланци и расправе), Нови Сад, Матица српска, 174–191.

Матешић, Јосип (1982): *Фразеолошки рјечник хрватског или српског језика*, Загреб: Школска књига.

Мокиенко, В. (1990): *Зајадки русской фразеологии*, Москва: Высшая школа.

Пантић Мирослав (1985): *Вук Стефановић Караџић и наше народне њословице* (поговор другом издању), Београд: Просвета–Нолит.

Пејановић, Ана (2010): *Фразеологија Горског вијенца*, Подгорица: ЦАНУ.

Симић, Радоје и Остојић, Бранислав (1998): *Основи фонологије српског књијевног језика*, Подгорица: Универзитет Црне Горе.

Стојановић, Љубомир (1924): *Животи и рад Вука Стефановића Караџића*, Београд – Земун: Штампарија графичког завода Макарије.

Извори

Караџић, Вук Стефановић (1849): *Српске народне пословице*, Београд: Просвета – Нолит.

Караџић, Вук Стефановић (1989): *Прејиска III*, Београд: Просвета.

Караџић, Вук Стефановић (1818): *Српски рјечник*, Београд: Просвета.

Караџић, Вук Стефановић (1852): *Српски речник*, Београд: Нолит.

Резюме

**Пословице Вука Стефановича Караџича в свете
савременной фразеологии и паремиологии**

Под термином „паремия“ большинство современных исследователей понимает афоризмы народного происхождения, прежде всего пословицы. Фольклорные афоризмы наряду с нефольклорного происхождения образуют целый пласт языковой выразительности, который входит во фразеологический фонд языка.

В том смысле Вука Караџича можно считать предтечей современной сербской фразеологии.

Горан ПЕТРОВИЋ

ШТА БИ ВУК ДАНАС ЗАБЕЛЕЖИО?

Вук Стефановић Караџић данас не би ништа ново забележио. Али, писца је било срамота да то одмах призна, листао је Српски рјечник из 1818, надао се, покушавао је да стид прикрије многим речима чијих се значења и сам једва досећао... Некада се пише и само из тог разлога. Прикрити осећај нестајања.

Кључне речи: Све речи су кључне. Свака реч на сваком језику је кључ, јединствено назубљен сугласницима и самогласницима. Свака реч нешто отвара или затвара. У сваком случају, језикје, самим тим и књижевност-тихи говор, шапат у кључаоницу света.

РЕЧИ И ПОЉУПЦИ

„Ја га љубим, а он се отире“ - управо тако, за везник 'а', гласи први пример у Српском рјечнику из 1818. године. Мало је вероватно да је Вук Стефановић Караџић наведено тумачење као прво и записао. Али бољег, уједно трагичнијег почетка нема, па нема ни разлога да овај прилог другачије почиње.

Може ли писац, а међу људима од науке, да устврди како има речи које су својеврстан пољубац? Чујан или тих. Љубавни или у знак поштовања. Матерински, супружнички или прељубнички. Пољубац страстан, често бестидан, право у ухо. Постојан, уз братско грљење. Искрен или онај што га именују Јудиним. Пољубац-успаванка, у детињу косу, за лаку ноћ, за снове без море. Пољубац у чело, да сваки посао боље почне. Читава говораница, убеђивање и умиљавање, мусављење од пољубаца. Пољубац који је уједно ујед, а онда још један да рана брже зарасте. Може се пољубити застава, света књига „закон“ било које вере, писмо се боље печати пољупцем него црвенвоском. Може се целивати на-

дланица или скут хаљине. Љуби се грумен земље, кућни праг, довратак богомоље, напрсни крст, у себи се речима љуби свећа за живе или умрле, љуби се славски колач, у доба неимаштине и комад проје. Један се пео на стубе да одозго пољуби цео свет. Други је купио зрцало да у самоћи сам самцијат може да љуби себе. Оборене главе, посрамљено, љуби се врх ципеле освајача, а онда, радосније, мач ослободиоца. И обрнуто, толико пута, да више није јасно ко је поражени, а ко победник. Може се љубити тек тако, „око образа“. Може се љубити и из кукавичлука или користољубља - „без образа“. Има речи које су пољупци. Ми, међутим, као да их се одричемо. Зато, нисам сигуран да ли би Вук данас ишта ново забележио. Пре ће бити да би поновио: „Ја вас љубим, а ви се отирете.“

ЗЕМЉА И ПУТЕВИ

Вуков Српски рјечник)е и древна мапа, читав атлас, свежањ изгубљених тапија и разнесених повеља. Он је збир манастирских метоха. Попис је градова и градина, села и заселака, са свим панађурима и данас затрављеним гробљима. Ту су планине, брда и долине, извори, потоци и реке; хоће ли неко преко: тамо је превој, онамо брвно, а низводно скела. Онда су ту, раштркани, називи крупног и ситног блага, звериња, рибљег и птичијег мноштва; немој да гледаш само у гнезда, запеће ти нога о ногу или о купу мравињака. И тако од речи до речи, закључно са словаром дрвећа и мајушних биљних врста; ено га жир, ено га зрно проса. Велики је то речник, у њему самује Господ, око Господа се вију анђели, сусрећу се свеци и ђаволи, краљеви и пржибабе, калуђери и ђаци, ходочасници и луталице, виле и ју-наци, башбаши и просјаци, домаћини и дембели, девојке и момци, сплићу се женска и мушка имена... Велики је то речник, некада се чини већи него што је земља. Опет, није сигурно да ли би Вук данас томе ишта додао, јер је за нас свака реч све мање тачка сусрета, а све више раскршће, тужно место мимоилажења.

УРЕЂЕЊЕ И ВЛАСТ

Да ли се од 1818. године, од Српског рјечника, нешто променило? Ево како Вук објашњава реч „господар“: „У Србији до 1804. године само су Турке (и то бегове и спаије) звали господарима (као и сада по Босни и Ерцеговини); а онда су звали господарем Црног Ђорђија, и остале поглаваре и војводе, који власт у рукама имају и заповиједају. У Срему пак и осталим Њемачким државама, зову и најмањег трговчића господарем...“ Рекло би се, до дана данашњег: „исто то, само мало друкчије“. С тим што у потоње време претежу и најмањи трговчићи, препуњена врста, па не верујем да би Вук и овоме имао шта да дометне.

НАРОД И ЂУДИ

Вуку је замерано „латинично ј“. Ех, да је тада било закона, као што га данас има. Онда, замерано му је што је у Српском рјечнику превише „срамотних“ речи. Ијукало се као да „срамотне“ речи не постоје, као да смо познати као народ који нити псује, нити грди, нити куне, а сваки од нас у ушима држи памук од најфиније врсте.

Вуку је замерано да је у Српском рјечнику и превише примера из народног говора, чиме је предност дата неписменом, простом човеку. Мало-мало, Вук тумачи реч пословицом. Издајам, за реч „душа“ он од народа зајми објашњење: „Два без душе, трећи без главе“ (што ће рећи: „Када се двојица против кога зајму он је пропао“). Зашто се састављач речника одлучио да душу тумачи примером бездушности, немања душе? Да ли зато што је човеку овај пример ближи, самим тим и разумљивији? Отворите данашње новине, неће вам се посрећити да ово објашњење бољим објашњењем замените.

Или, зар је допуштено за тумачење речи призивати дете? Издајам, Вук за реч „лопара“ од детета зајми: „Питали неко дијете: Како се зове код вас ладна попара? А оно казало: Ми јој се не дамо оладити.“ Истина, реч „лопара“ није узвишена као, примерице, реч „васиона“. Али, ако да-

нас завирите у неку народну кухињу, уверићете се да глад увек има велике, без обзира на године, дечије очи.

Или, Вук не зна шта поједине речи значе. И мада је објашњење за „врзино коло“ одужио у десетак редова, он на сопствена питања: „Ђе је то врзино коло? И шта је?“ - не уме да дадне одговор. Већ каже: „Бог би га знао.“ Два века касније, тешко да би се овом тумачењу могло шта додати. Наше је коло врзино. А шта је то - и даље нам измиче. Осим да се у том врзином колу и даље врземо, па смо се толико заврзли да се више не уздамо ни да би нам Бог могао одговорити.

ПОСЛОВИ И ОБИЧАЈИ

У Српском рјечнику се послује, живи. Усјеца се, суче, кози, бруца, преде, табана, запарује, плаћа крвнина, збор зборује, своји и моји, чести и части, плаче, чалабрче, надева, трпи, усијаним ножем сече пупчаница принови, ко-леда, каткад и заварчи, бразди, орезује, закида, трапи, размеће, издише, гласно празнује, у себи богиња... Поједине речи су као столетни народни обичаји, а поједине тек младар учености. Неке су речи свечане, литургијске, дотичу се неба. Неке су земне, незнатне, као честице, означавају, ре-цимо, делић склопа воденице, без којег се, међутим, не би могао окретати тешки млински камен, брашно не би сипкало у спојене дланове, хлеб не би имао чиме да се замеси... Ипак, није сигурно да ли би Вук свему овоме нешто додао, јер ми за сваки посао, какав год он био, данас кажемо „то ћемо одрадити“. Ваљда да не бисмо рекли „то ћемо отаљати“.

ПРИПОВЕТКА И ПЕСМА

У Српском рјечнику не постоји реч „историја“. Она као да је замењена тиме што се, неуобичајено за један речник, много приповеда и пева, шири се, узвисује, унедоглед ђинђа или тек шапатам преноси наследницима. Међутим, наследници наследника сматрају да је у приповеткама и пе-

смама увек више речи него што је потребно. Осим тога, приповетке и песме су непоуздане. Личне. Претеривало се. Све се може саопштити једноставније, па се све и сажима. По могућству да стане у једну реч. Али, никако на силу, већ добровољно. Од тога боле само срце и душа. А када стално боле, када се човек свикне, он може да живи као да му није баш ништа.

Уопште, и речи је много. Могло се још на почетку овог прилога саопштити – Вук Стефановић Караџић данас не би ништа ново забележио. Могло се то рећи, али писца је било срамота да то одмах призна, листао је

Српски рјечник из 1818, надао се, покушавао је да стид прикрије многим речима чијих се значења и сам једва досећао. Да ли поновити? Није то ништа страшно. Од тога боле само срце и душа. А како више боле, човек се полако навикава, може да живи као да му сопствена реч није баш ништа.

Goran Petrović

WHAT Would VUK RECORD TODAY?
Summary

Unfortunately, this text is in itself a summary of our attitude towards words.

БЕЛЕТРИСТИКА

БЕЛЕТРИСТИКА

Петар САРИЋ:
Марика

Радојица РАДОВИЋ:
Durcgang Verboten

Ранко МИЋАНОВИЋ:
Поезија

Милан НИКЧЕВИЋ:
Поезија

Предраг ВУКИЋ:
Поезија

СРПСКИ РЈЕЧНИК

ИСТУМАЧЕН

ЊЕМАЧКИЈЕМ И ЛАТИНСКИЈЕМ РИЈЕЧИМА

СКУПИО ГА И НА СВИЈЕТ ИЗДАО

ВУК СТЕФ. КАРАЦИЋ

НОЛИТ • БЕОГРАД

1969

Српски рјечник, Београд, 1969. (насловна страна)

Петар САРИЋ

МАРИКА

1

Подизање *Ораховачкој клобука* је потрајало. Камен је вађен у старом, запуштеном каменолому недалеко изнад села, а дрвена грађа довожена је из Бијеле горе... Пут, који почиње доле у Ластви, пресеца село на две приближно једнаке половине и умиче Бијелој гори...; Турци су га прозвали *Хајдучким друмом*...; свом дужином пут се пење – нешто је положитији кроз село – све до заласка у белогорску шуму. Њиме је изгоњена стока на пашу, гоњени натоварени коњи и ујармљени волови. Изнад села, где је највећи успон, пут прави две оштре кривине. Њиме је, дању-ноћу, узбрдицом и низбрдицом, текао живот...; њиме се из Ораховца и Ластве, али и из других крајева Херцеговине, одлазило у хајдуке...; у *шуму*, како се, да би се избегла та реч, говорило...

За подизање Ораховачког клобука заслужан је клобучки диздар Абдулах; „тако ћу Ораховачке отпаднике засвагда смирити, а хајдучки друм, биће под мојом даноноћном котролом!“...; нема куће у којој нису препричаване диздареве речи...; приписивано му је и што није рекао...

Темељи Ораховачког клобука – неки су га звали *Нови*, или *мали* Клобук – ископани су у непосредној близини куле Јанка Стеванова Јарогаће, кума и повереника Новака Бегенишића. У овим крајевима свака кућа са спратом називана је *кулом*; а таква је, у Ораховцу, била само Јанкова. И грађа за *Нови клобук* довожена је хајдучким друмом; а стотинак метара, при крају, вучена је преко Јанковог имања...; одсвук из ораховачке котлине Јанкова кула била је на видiku; њени су прозори, и без сунца, одсијавали...; подизање *Новој клобука* – „чуда по коме ће се прочути Ора-

ховац“ – постало је важније, и страшније, од најстрашнијих прича без којих би овде живот био незамислив... У току градње, ноћу, одржан је збор Ораховчана у Јанковој кули...; „најмање ће посумњати да се скуп одржава у близини градилишта и многобројних турских чадора“... Новак је позвао биране племенике; „долазићете један по један“...; место њега говорио је Јанко; њих двојица су се, унапред, о свему договорили; Јанко три пута, отворених устију и затворених очију, устајао и седао; „доста смо странствовали и пркосили; све што смо радили, радили смо против себе; то нас је скупо коштало; докле ћемо својим главама, китити Клобук?!...; чуо сам да нас у Бањанима називају лудацима...; браћо, неће шут с рогатим!...; и сад морамо на Клобук да се, ко остали свијет, поклонимо диздару; не да клекнемо, но да се поклонимо...; сами смо стигли ту гдје смо...; браћо, догорјело је до ноката!... Имао сам још само да вас обавијестим да је мој син Вукашин јуче – јуче је напунио деветнаест година – стао на хајдучки друм, и придружио се бјелогорцима!...; нијесам ни помислио да га остављам, јер сам знао да ме не би послушао; није могао да гледа како се, преко нашег имања, превози грађа за *Ораховачки клобук!*“...

Новак је дубоко уздахнуо, испружио руку пут Јанка; „доста си говорио, Јанко...; стојим иза сваке твоје ријечи...; прекидам те зато што се бојим да би, било шта још да кажеш, могло да поквари оно што си рекао...; претјерано умовање постало је равно блебетању...; а то што је Вукашин пришао хајдуцима, није ме ни изненадило ни обрадовало“... Јанко још једном устаде, и седе...; „није никога, Новаче!“...

Тиме је збор у Јанковој кули завршен; била је прошла поноћ кад су се разишли; извукли се један по један; заобилазили и хјдучки друм и споредне путељке; и стигли својим кућама из правца којим никад нису стизали...

Код Јанка се није спавало; он је, ћутке, први легао; за њим Гроздана са децом; имали су четворо деце: Вукашина, Миленка, Марику и Дамјана... Друга је ноћ – била им је тежа од овога што је задесило Ораховац – како одлазе на починак без Вукашина...

Сваки ораховачки пролаз, свака кућа, штала..., свако чељаде..., све што мирује и што се креће, било је притиснуто ишчекивањем...; Ораховчани, сасвим изгубљени, „нијесу знали куд ударају“; они не само да нису узимали у уста „чудовиште“ које се надносило над ораховачком увалом, но су избегавали да се тамо запуте, па чак и да тамо погледају...; али било је и знатижељника који су се горе окупљали и пратили градњу...; „и ви што се отимате, поклекнућете!“...

Међусобне расправе биле су честе и жучне; долазило је и до туча, али Ораховчани се на то беху толико обикли да погибија Братислава Бегенишића, Манојловог јединца, није била нека новост; имао је непуних двадесет година; сахрањен је као *народни јунак*...; сахрани су, осим уже родбине, присуствовали само они који су заступали његову страну...; „слобода ти је била скупља од живота!“, записано је на његовом споменику...; а његов отац обећао је да ће, не чекајући слободу, осветити сина...

Слутње Ораховчана попримале су претеће размере; али је свако био изненађен оним што је – седме ноћи по Вукашиновом одласку у хајдуке, друге по Братиславој сахрани – погодило Ораховац... Ноћ је била мирна, и мрачна да се није видео прст пред оком...; једна од оних која не обећава ништа... Оне који су спавали, пробудила је пуцњава...; мало и велико, мушко и женско, не стижући да се обуку, излазило је испред својих кућа...; и ником није требало објашњење...; горео је Ораховачки кlobук!...; пламен, као да је долазио с неба, осветљавао је цели Ораховац!... Испред сваке ораховачке куће људи се, као без главе, врте укруг; шапћу; крсте се; а да ничега нису били свесни, осим да им је „пукла погибија“...; негде је певац закукурикао...; није било ветра и пламен је, не повијајући се, досезао небеску висину...; кукурикање надглашавало људски шапат...; „ако Бог угоди да су се, напажњом, сами заждали...“; пуцњава је брзо утихнула...; „куку нама!...“; група одраслих мушкараца похитала горе...; „ако је од хајдучке руке, траг ће нам се, на вијек вјекова, затријети!...“; говеда у Јанковој штали почела да ричу...; као да почиње смак света!...; „ако су хајдуци, свакоме Ораховчанину – био овај, или онај –

ископана је гробна јама“...; и Јанкови коњи зарзали...; „убрани, господе!“...; „Ораховац није видио већи и бучнији пламен!“...; хитали су горе да што боље виде, и помогну...; „ако су наши, у Ораховцу неће остати жива пиличника!“...; ничија помоћ више није била потребна...; „неће остати ни оно у колијевци!“...; не усуђујући се да приђу ближе огњу, окупљали су се у дворишту Јанкове куће, одакле се све добро видело...; „леле, нама!“...; Јанко је смиривао уплашене, али је са сваком његовом речју увећавао и његов страх...; непрестано говорећи, гледао је да се пред сваким склони а да не изгледа да бежи...; „ако ико о паликући нешто зна, онда је то Јанко!“...; „а знаш од кога највише зебем?“...; „од кога, кукавче?“...; „од Викашина Јанковог!“... Све што је Јанко чинио, поништавало је оно што је говорио...; „тако се понаша онај који нешто зна“...

Тројица аскера, са дугим пушкама, улазе на главну капију Јанкове куле; гомила се пред њима размиче; неки су се отворено разбежавали...; Јанко нестаде про мале капије која је служила за изгон и догон стоке; али тамо га дочекаше двојица аскера...; „ако Јанко бјежи, шта ми овдје чекамо?!“...; у јурњави, народ је насртао на оба излаза...; заглављени у малој капији, видеше како аскери одводе везаног Јанка!...; „добро си рекао, ако ико зна ко је подметнуо пожар, зна он!“; „ја мислим да сад знамо и ми, само што се не усуђујемо да кажемо“...; „језик за зубе!“...; „ко изговори његово име, саучесник је“...

2

Сумњу – да је пожар подметнуо Јанков син Вукашин – нико није одбијао, али су, и на скуповима и у четири ока, избегавали да га именују...; „нема бити ко други“; „ко је да је, у црно нас је завио“; „кад би могло да се обије о његову главу“; „ко је да је, он је народни јунак!“; „благо мајци која га је родила“; „ма какав јунак!..., само црна земља зна колико ће нас коштати његово лудило!“; „стани Милоје, бог те убио, ја бих био најсрећнији да је мој син!“; „добили смо свог Обилића!“...

Ни тај што га је назвао *Обилићем* није изговорио његово име. Свако се чудило у шта се претворило то, до јуче,

обично име! И остало се заоденуло у застрашујуће рухо. Џаба тражиш, и гледаш, оно с чим си до јуче био. Било је до те мере ошамућених да, док се крећу, нису знали да се крећу; док седе, нису знали да седе; док леже, нису знали да леже; док говоре, нису знали да говоре...; а нико ником ништа није замерао, нити је примећивао да са саговорником нешто није у реду...; као да је све редовно...; оног који би, сажалевајући неког, заплакао, називали су безумником; а тај који га је тако назвао, био је луђи од њега...; ишло је дотле да су људи, као у провалију, упалили у тај *нови свет*, и почињали да се на њега навикавају...; тако да су општа изгубљеност, и пометња, постале обичне и подношљиве ...

Речи пророка Мата Глушца нигде се не памте као овде; и оне су, после паљења Ораховачког клобука, остале...; „у ропству су разлике међу нама ситне да су тешко видљиве, а у слободи су до те мјере крупне да их, и затворених очију, видимо“...

Ораховчани, и кад се, одлазећи код пријатеља и својштине, нађу далеко од Ораховца, избегавају да изговоре Вукашиново име. То једном Бањанину, Пивљанину, или Голијанину, на пример, није било могуће објаснити. Случај Ораховчанина Илије Пиљова, који је боравио у Доњим Црквицама, у тазбини, обишао је Херцеговину: *кад су ја уиознавали са новим учишељем Вукашином Бјелицом, сирекнуо је; развлачећи своје усне, није усиео да осмехом сакрије сирах; на десном образу указала се дубока бора...; и онај, ишио беше јошов да ја ишиа „ишиа иши би?!“, одусиао је...*

Узалуд су Ораховчани, које је предводио Новак, ишли на Клобук. Диздар Абдулах одбио је да их прими. С њима је разговарао Абдулахов човек Мехмедалија који се с њима није руковао, нити их је понудио да седну на спремљену серцаду; „каури, боље да нијесте долазили; гдје вам је образ?!...; ваш долазак потврђује колики сте подлаци!“... Попуштајући стегнуту вилицу, Новак облиза доњу усну; „господару, ми не знамо ко је...“; Мехмедалија му приђе набусито, као да пред њим није препрека коју ће да прегази...; „не знате, а?!...; а шта ћемо са Вукашином, најмлађим ораховачким одметником?!...; шта ћемо са Вукашином који не пиша без твог знања, Новаче?!“...; Новаков глас више

није подрхтавао; „господару Мехмедалија, немогуће је оптуживати оне који су, прије десетак дана, пред диздаром, зајамчили да ће вам Ораховчани бити слуге, вјерније од било ког херцеговачког племена...; трећи је дан од паљеви-не, а да у Ораховцу нема људског створа који је изговорио то име...; ја сам, да не брзамо, за то да се стрпимо...; па нека, ко је да је, плати својом главом...“ Мехмедалија је једва прихватао да настави разговор; „Новаче, то што нико не изговара његово име, довољна је потврда...; а ви будите срећни што вас, овог пута, отпуштам читаве...; ваше главе мала су цијена!...“

Мехмедалија се – за чуђење је како је Новаку дозво-лио да говори! – окренуо и, без поздрава, отишао. Уплашене, и понижене, Ораховчане нико није испратио са Клобу-ка...; покајали су се што су долазили...

На повратку, да би боље једни друге чули, јахали су збијени у групи...; „слутим велико зло“; „што будемо дуже чекали, освета ће бити страшнија“; „племена, као што је наше, нема у цио свијет“...; „о томе, како смо прошли на Клобуку, нећемо ни пред ким“...; „нећемо!...“; „а не може проћ да се не сазна гдје смо, и због чега, били“...; „не може!“...; „онда, шта да радимо?“...; „рећи ћемо да се диз-дар добро понио према нама, а Мехмедалију нећемо поми-њати“; „тако је, али шта смо ми рекли диздару, а шта он нама?“; „рећи ћемо да смо га увјерили да о паликући ништа не знамо!“; „име смо му сазнали тек кад нам га је он рекао“; „добро, добро...; али нећемо рећи ни да нам га је диздар рекао, јер то би значило да име знамо, и да ћемо морати да га кажемо...; иако га од првог дана (откад су одвели Јанка) зна цио Ораховац“; „и били бисмо оптужени ако се разгласи да смо га знали, и ћутали“...; „неће потрајати, а име ће *сти-ћи* с Клобука“...; „важно је да се од нас не чује“...; „ако већ није стигло...; али ја се надам да ће онај који сазна за име – који сазна што сви знамо – ћутати овако као што ми ћути-мо“... „Боже, шта је са јадним Јанком?“...; „глава му је, може бити, већ на бедемима Клобука!“...; „ако нијесу сми-слили неки други кастиг“...

Трећег јутра од посете Ораховчана Клобуку стоти-нак клобучких аскера, на челу с диздаром Абдулахом, осва-

нуло је у Ораховцу. Вест је – као да су је преносили друмови, жито у њивама, трава у ливадама – муњевито прострујала селом. И који су спавали, пре но се ишта гласнуло, будили су се...; ничија им дојава, ето, није требала...

Зато су били сувишни турски плотуни који су, у праскозорје, најавили да је почело то што је Ораховац ишчекивао...; јер, пре пуцњаве, народ је почео да излази испред својих кућа...; као да су све знали, иако нико није могао да потврди шта ће се тог дана, у Ораховцу, догодити...

Идући од куће до куће, аскери су позивали на збор који ће се одржати код Јанкове куле...; „и жене и дјеца, правац Јанкова кула!...“; аскери нису залазили у куће, и њихова наредба није у потпуности извршена; мајке су децу криле по шталама, траповима за кртолу и другим склоништима...; а најразличитији свет окупљао се код Јанкове куле коју су обезбеђивали наоружани аскери. Вратима куле нико није могао да приђе; народ је смештан с горњу страну куле; био је строго одређен простор за скуп, и гомила се није повећавала иако су нови пристизали...

Очекивало се да изведу везаног Јанка; гомила се, на нечији најмањи покрет, заталаса; ту и тамо, попут слабе светлости, појави се и нестане шапат...; „неће бити вјешање“; „неће, не видим вјешала“; „црни, Јанко!“; „одрубите му главу ко Лазару на Косову“; „оће ли му допуштити да се опрости од овог свијета?“; „та његова ријеч ће у пјесму, и у књиге!“; „а може бити таква да ћемо је се стидјети“; „поносили се или стидјели, оста ће да се приповиједа!“; „нећу му замјерит и ако буде молио за опроштај“; „нико не зна гдје га држе“; „знали их јади, шта чекају?!“...; „шта ли му је са женом и дјецом?“...

Пошто међу окупљеним више није било места за придошлице, образована је нова, мања група. Напред је стајао диздар Абдулах, окружен аскерима. Све је гледало у њега; његова гласна команда, или неки невидљиви гест, означитиће почетак...; нема наговештаја како ће бити погубљен...; његова жена и деца нису мања загонетка...

Диздарева подигнута рука покренула је масу, а да се нико није померио с места; отео се уздах, а да нико није

отворио уста...; пре но се спустила диздарева рука, одјекнуо је пуцањ...; и тог тренутка, иза зидина спаљеног Ораховачког клобука, аскери изведоше Јанка, везаног у ланце; на његовом лицу јасно су се видели трагови осушене крви...; кад су га увели доле пред кулу, један аскер приђе, откуључа врата куле и уђе унутра...; ником још ништа није јасно, али свако је знао да од чекања није остало ништа...; уто онај што је ушао у кућу изводи Јанкову петнаесогодишњу ћерку Марику, лепотицу која је изгледала као да има двадесет година; отац и ћерка само су стигли да се кратко погледају; двојица уводе Јанка у кућу, и брзо се враћају...; тад у кућу ступа аскер са загонетним завежљајем у руци...; двојица хватају девојчицу испод мишица и, за неколика корака, одмичу се од врата...; чим се онај, празних руку, вратио, затворио и закључао врата, унутра је букнула ватра!...; без и једне речи, све је свима било јасно: у запљеној кули су Јанко, Грозда, Миленко и Дамјан...; лепу девојчицу Марику су поштедели...

Народ је више жалио њу, но оне који су, заједно с кулом, горели...

Ватра је великом брзином захватила и кров; пламен је избио на горње прозоре, а затим на доње, и на главна врата; пламени стуб дизао се високо изнад крова; дрвена грађа била је борова, и пламен, са црним димом, буктао је да се унутра није чуо ничији глас; а напољу – на све стране – промицали су тихи и болни јецаји...; сваки прозор је засебна буктиња, а она с улазних врата била је највећа и најгласнија...

Кад је све изгледало готово, и извесно, кад више није имало шта да се чека и кад је, може се рећи, настало нешто као опуштање, десило се оно по чему ће се овај злочин казивати: оној двојници аскера истргла се девојчица Марика и главом, истуреном напред, не оглашавајући се, улетела у пламен с врата пред којима је домалопре, заједно са аскерима, узмицала!...

Око куле разлеглоше се јауци; залелекао је који никад није лелекао, затужила је која никад није тужила; свако је пустио глас колико га је имао; земља је гласове слала небу, небо их појачане враћало...

Пламени језици, који су хоризонтално избијали са сваког отвора куле, нису се чули...; као да је ватра угашена...; а у оном са улазних врата, у који је улетела Марика, остала је велика црна рупа која је, изван пламена, била једини отворени пролаз у Јанкову кулу.

И диздар-Абдулахове очи су се склопиле...; „док има овакве раје, царевина ће нам бити у опасности!...“

(Из необјављеног романа *Клобук*)

Радојица РАДОВИЋ

DURCGANG VERBOTEN

Љето двијехиљаде тринаесте тридесетпетогодишњи Вукан је проводио у Игалу. Са крхком надом да ће побољшати здравље, тамо је већ десети пут. Видао је одузете ноге љековитом блатом, а депресивно расположење поправљао *Под кривим бором*, како је сам прозвао симпатично импровизовани полудивљи локал на самој обали мора, у којему је проводио готово читаво вантерапијско вријеме, пијуцкајући гемишт и незасито мотрећи у раскошно морско плаветнило.

Купачи су већ напуштали плажу, а он тонуо у убицајене ружичасте снове, кад је његов слух заплуснуо женски цвркнут, чија га је пикантност неодољиво подсјетила на некад му добро познати глас. Иза његових леђа, у лепршву црвену хаљиницу одјевена, стајала је Вених Николет са двојицом њемачких туриста и својски их убјеђивала да уз јадранске лигње са роштиља наруче врхунско црногорско *Pro corden* вино. Она се већ увјерила, цвркулала је усхићено, да има моћ изазивања најфинијих екстаза.

Исти глас који је прије тринаест година исто тако примамљиво чаврљао о Гетеу, исте оне мачје очи и иста она кокот-фризура, само сад са знатно свјетлијим нијансама прошарана, али више није била онако витка, каквом је запамтио док му се, доиста само једном, у загрљају врпољила. И њено лице, мада поцрвѐло од сунца, није било ни приближно љупко као те ноћи, пред Божић двијехиљадите.

Кад је Николета кренула да сједне, примијетио је да прилично заноси ногом. Очито, он јој је кољено кад и своју кичму удесио! Како то да се догоди, баш кад је био најсрећнији у животу? Тренутак непажње? Шампањац? Гете? Уздрхтао је по ко зна који пут. Он, само он, је виновник удеса! И њега, једино њега, под тамном звијездом рођеним, такав животни обрт је могло задесити!

Треба да се покаже као усрдни домаћин, донио је одлуку, и без оклијевања послао им вино. Учинио му се да Николета умало није вриснула кад јој је келнер показао на њега. Услиједила је ужасна хладноћа сусрета, без иједног њеног питања. Нижег од двојице спарушених педесетогодишњака представила је као мужа и окренула поглед. Његово присуство у њеној близини било је сасвим излишно. Сав је устресао.

За жену која је невољно, и скоро одсутно, стала неколико тренутака испред њега везано је све што је сматрао својом истинском животном срећом, а она је, попут морског цвијета, потрајала само један једини дан. Вених Николет сад припада другом, а он: ни њој, ни Ивани, на коју је баш због ње тако олако заборавио и заувјек је изгубио, ни ником другом сем инвалидским колицима. Једним потезом руку окренуо је точкове и нестао низ шеталиште.

Истїицала је прва година њејовој рага на резној преси у фабрици пашира, у Рејенсбурју. Стїојао је посљедњи у реду испред шалтера, на ком је дијелила паше Мала Николета, заправо Вених Николет, живахна крајкокоса дјевојка, међу зајосленима најчешће оловљавана само са Вених, којој је такав надимак највјерније пристијао не само уз висину нејо и чиставу јојаву. Са нестїриљењем је очекивао да добије први „weihnachtsgeld“, пашу и божїћни додатак, и оде на, не толико физички колико душевно, неїходни одмор.

Предходну, деведесет девету, ће проклињати до краја живоїта. Избацила ја је из рођеној дома и одвела у хладну и неизвјесну пућину. Прекинуо је, већ добрим дијелом прїкрајчене, студије књижевности. Заламало му се наопако на сваком кораку; живоїт је најросїто шекао поред нејо, томилајући му све нове и нове пререште, као да му је неко на леђа камен на камен слајао. Нишїа није окрешало оним током којему је шежио, заїо је и одлучио да оде, да побјеїне некуд.

Ни истїинска наклоности према Ивани, ни њено прешїно неслаїање са њејовом одлуком, ја нијесу поколебали. Била му је прва љубав и пуно му је недосїајала док је недјељом сам разлегао рејенсбурїке праћевине из шїринаестїој и

чејрнаесној вијека, а још више кад би уморан сјигао у самачки сјан у удаљеној периферији Регенсбурга, привлачној али његовом срцу далекој прада. Није имао дилеме око тога да ли животи треба да везује са Иваниним, зашто је и данима размишљао чиме да је обрадује, па је са таквим мислима присјигао на шалтер испред Мале Николеје.

„Danke schon!“ – љубазно је узвратио, кад му је уручила зелени коверати Мала Њемица, мачјих очију; она му се још љубазније осмијехнула и са шиком „Је ли се навикао на овдашњи животи?“, за шрен му преокренула мисли. Полако је преузимао коверату. Прсти ња нијесу слушали. Није му се одстојало од шалтера. Први пут, ошкар је крочио на тле баварске земље, нешто је зајребао у његов животи. То није урадио ни Пејар, са којим се прво упознао у фабрици; земљак му је, а још се није часотио зближио са њим.

На њено „Sind Sie verheiratet?“, одговорио је одречним покретом главе. Ма колико да ња је шиком о брачном сјигу изненадило, није му мношто засмејало. Узвратио је истим шиком. „Nein!“ – шкло је из Вених Николеје, дискретно се нажела ка њему и изазовно му се осмијехнула. Додирнула би им се лица, био је увјерен, да није било сјамене прејреке. Тај „прсти раздаљине“ из шемеља му је преокренуо животи. Мала Њемица ња је сасвим обузела.

Тој шорка, породжени поодневни рад је прекинуо раније нешто обично. У два наврата, само захваљујући срећи, успео је да сачува прсти. Толику несигурности у намјештању рисова конструктор-шартера за сјечење није испљовао ни кад је први пут сјао за пресом. У првој шртовини кући је флашу „der Schaitweit“. Ошкар је сјигао у баварски прстишанини прада на Дунаву још није пошто ни кај алкохола, а сад је узео шјенушаво вино, и што само зашто шшто је знао да ће се од њега најлакше ошшти.

Узалуд је покушавао да засне. Сваки шшти би му се, испред сна, упариле исте мисли и ријечи: „Каква заносна Њемица?“ Таласи усхићења су се набирали у њему и, уз помоћ сладуњавао вина, чшшавој ња прејлављивали. Осјећао је као да је пронашао неку, дуго шражену, ријешку драгоцјености.

Сјуџрадан се Вених Николеџа појавила у поџону џђе је барашао са ломазном пресом. Проџрашџла је равномјерно резање џашџра, исџо онако несџашно као кад му је уручивала џлашџу. И, док је звук ножева прџје преласка на нову оџераџију накраџко уџиџнуо, једнако умиљашо је зацвркушала: „Entschuldigen Sie, weџn ich Sie store.“

Послужџо се, по груџи џуџи пред њом, одречним покрешом џаве. И на њено џишаше о оџасносџи посла који обавља оџоворио је шакође одречно. Жусџрим прџишиском на црвени шасџер дјевојка је уџасила пресу и, исџо као и јуче, прџбила џлаву шџк поред њеџове. Оџџрџио је без даха продорни поџлед њених мачјих очију и годир врелих усана. А кад је одскакушала у ушима му је, једнако невјеровашно колџко и сџварно, насџавио да одзвања њен позив: „Wollen Sie mit mir abend heute ins Theatr gahen?“

Баи ше вечери у позорџишџу се давала чувена Геџеова „Ифиџенија на Тавриџи“. Предсџава је била одлџчно урађена. За њеџа, несуђеноџ професора књџжевносџи, по је прџебало да буде прџзник. Лоше разумџевање џовора џлумаца није усџџевао да наџомјесџи усредсређењем џажње на њихове покреше, јер је, уџркос исџишиској жеџи да „Ифиџенију“ шџо пошџуније доживи, мноџо мање прџашо сцену неџо искричаво одушевљење и Chesџе џљеске Вених Николеџе. Она је за њеџа била џавни акџер прџесџаве.

Послије позорџишџа нашли су се у једном оџменом ресџорану у ком су служени рџбљи сџеџџијалишџеџи. Тако је хџџела Вених Николеџа, а он је само покорно прџхвашио њен прџедлоџ. Не би се оџирао да је заџражила да сву ноћ прџведу наџољу, лушџајуџи прџаџом и цвокођуџи од сџудени. Годио му је да буде у њеној власџи.

У оџабџру рџбе имала је исџанчан укус, једнак умјеџничком, џа њему није прџосџајало нишџа груџо осим да је оџонаша. Уз јело је прџзнала да је Геџе њен наџомиљени џисаџ и оџкрила, нимало се не либеџи, да је „Хасанаџинџица“, „џјесма њеџовоџ невјеровашноџ народа“, коју је њен књџжевни миљеник прџвео у десџџерџу на њен шврџи језик, наџросџо одводи у прџранс.

Вечера је пошџрајала до заџварања ресџорана, али Вених Николеџи ни шџолико времена није било довољно да

докрајчи своје импресије о чудесној хероини из „Њејове ејске њјесме“. Пред њом околношћу је он, давдесетдвогодишњи младић у њуђем свијетју, осјатајао збуђен и нијем. Разабрао се сасвим шек кад ја је доминантна сајоворница ѡзвала код себе.

Двадесетгодишња Њемица живјела је у ѡросјраној кући на самом ѡочетку, складно уређене, рејенсбуришке ѡериферије. Имала је само мајку. Отац, инжињер, је ѡосјрадао у фабрици за ѡрераду дрвеша, али не на радном мјестју већ ѡоком некој славља. Изнад бојаше библиотеке у ѡредсобљу висила је ѡејова слика. Одавао је ушисак ѡравој ѡрудбеника и књиљубца. И он је, сјетно је исјакла, мнојо волио Гејшеа. Мојуће да ја је ѡја ѡубав и кошјала живоја. „Тако је дивно рецјшовао ѡвоју Хасанајиницу“, закојчала је, за ѡу ејски ѡошресну, ѡричу о оцу.

Понудила му је Гејшеов одушевљени ѡриказ о срјској народној ѡоезији. Изнијела је низ гејшаља из ѡејовој ѡријашељсјва са сјајним ѡјесником Шилером. Говорила је о сликарсјву, либерализму и космојолишким ѡољедима великој ѡерманској ѡисца. Дочарала је двије своје ѡосјетје Гејшеовом завичају, Франкфуртју на Мајни, и ѡозвала ја да, већ сјушрадан, скуја ѡосјетје ѡај, ѡо мнојо чему особени, сјеверни ѡемачки ѡрад.

Гушао је са нарочитјом ѡажњом сваку ѡену ријеч. Није мојао да до краја ѡовјерује, да је онамо јдје се најмање надао срео особу са исјанчаним осјећајем за ѡејову народну ејику, какву је желио да ујозна од самој ѡочетка сјудја књижевностји, и већ се био ѡоздравио са надом да ће ѡо икада доживјетји.

Врућина собе чинила их је све разјолићенијим и ближим. Њихово, наклоношћу ѡрема Гејшеу уобличено, ѡријашељсјво ѡретворило се у нови и мнојо инјензивнији облик ѡрисностји, у ком је неодољива Њемица ѡрво казала „Fangen Sie an.“, а нешјо касније, обезнађена ѡожудом, кроз искидан уздах задовољсјва на сваком „е“, „Schneier arbeiten“.

Зајловио је у нови живој. Већ сјушрадан је све своје сјвари, нешјо ѡардеробе и кофер књија, ѡреселио код Вених Николејге. Први дан божићних ѡразника, одлучили су,

и ровешће у Франкфурту, код оиробаних иријашеља њеној оца, којима је раније обећала иосјећу, а онда ће заједно у њејову „балканску земљу“.

Јужније од Нинберга дочекала их је ирава ирвала облака. Свраишли су у иеданитно урећен мошел, док невријеме иојусити. Након вечере Вених Николеја је иозвала келнера и нонишаланитно уирла ирситом у „der Sekt“ на „die Weinkarte“. Није волио шампањац и никад неће себи разјаснити зашити је, иако се она ишоме ироитивила, наручио још једну флашу.

Киша је сироро јењавала. Вених Николеити се загрје-мало и он је наставио да вози њен бијели „BMW“. Заваљена у сједитише, иолуоитијена шампањцем, дочаравала му је Геиеов завичај, ишврдећи да је један дан дан иремало да би, без њене ирииреме, дух историје у њему на ирави начин осјеитио.

Још увијек читио иамити кад је иоменула хиљаду осамсити седамдесет ирву и иада склоитљени мир између Француске и Пруске. Са ионосом је набрајала ондашње француско иризнање њемачкој царсита, уситиуање Елазаса и Лоитаритије њеној домовини и обавезу иситлатише раитне шитиете од читавих иетит милијарди злитних франака, и ишито у року од само итри иодине...

Сконцитирисан више на слаитко и неиресуитно брб-љање Вених Николеити неито на војшњу, касно је схваитио значење итабле са наитиисом „Disgang verboten“. Њен крик, који је уситиједио само ирренуитак касније, ситиоитио се са ишутитим ударом моћној аушитомила, који се свом силитном зарито у вјешитачки насити.

Друго се ничега не сјећа!

Ранко МИЋАНОВИЋ

БЕЛЕТРИСТИКА

БОЈ НА БОЖУРОВОЈ ГОРИ

Божурова горо косова планино
 Витезова светлих Света отаџбино
 Исусова сузо венче Божји трне
 Царичин првенче санче ноћи црне

Поју плавих лета кад син с неба сине
 Оче спасиоче кад век овај мене
 Осветли посвети верну своју децу
 Помилуј и подај и себру и свецу

Подигни узвиси помени и памти
 Нека вечна ватра на хумкама пламти
 Нек с Косова бојна залелече труба
 На небеси мати међ' звездама љуба

Кад Косовко дођеш божуровом гробљу
 Где сватовски коњи златна зрна зобљу
 Благосиљај у име и сина и оца
 Бојана Тибора и храброг Леовца

Ту одмара сунце и ту тамјан мири
 Богораде каде пчеле и пастири
 Опевају Топлице Косанчићи лепи
 Гусле јаворове и Вишњићи слепи

Илијаду епску о косовском боју

Дамјанову руку славну србску Троју
Обилића змаја штитоноше цара
Браниоце крста ратнике с Кошара

Ту се оро вије соколови пиште
Ту те сејо мила иште разбојиште
Да молитвом снажиш с три блажена прста
А јунаке тражиш крстом часног крста.

Са звездом на челу и кондиром вина
С Христом на опелу за брата и сина
Што на небу светле вечно своме роду
На Косову пали за част и слободу

Пукни рујна зоро о грани истино
Слави мио роде памти отаџбино
И потомке учи да васкрсну слику
И живе по Божјем и њиховом лику

Горо горских стража Божурова цвете
Витезова светлих Исусово дете
Господе и руко Светог Цар Лазара
Просветли вазнеси јунаке с Кошара

МОЛИТВА ПРЕД ЈУРИШ

Небу душу а земљици кости
Црвен цвету на пољу косовом
Христе Боже подај нам милости
Песми сестри жалу за Косовом.

Подај пољу светлости и душе
 Богомајка нек чеду пожуре
 Свани зоро изађи из тмуше
 Снеси сунце у плаве божуре.

Плав барјаче ти поју плаветни
 Верна љубо остала на двору
 Извези ми покров сан заветни
 Посади ми брезу на извору.

Помоли се с кондиром у руци
 У пшеничној шуми озлаћеној
 Да ме памте по сабљи унуци
 Димискији мојој позлаћеној.

Да ме памте и Лаб и Ситница
 Куда плови крстоносна шајка
 Бога моле велмож и скитница
 Бога моли Југовића мајка.

Небу душу а земљици кости
 Црвен цвету на пољу косовом
 Христе Боже подај нам милости
 Песми сестри жалу за Косовом.

СВИТАЊЕ У КОСОВУ ПОЉУ

Исходи сунце из сердаца
 Из светлих руку светаца
 И руј и свит баца
 На стада белих оваца.

У изби код доње келије
Спавају речи – људи
Пешчаник златни где ли је
Да их из сна пробуди.

Дан не зна шта ноћ снева
Ни јутро Божији цвет
Док земна плева пева
Буди се уснули свет.

И чатац у возглас чати
У наосу душе тканице
Луч се у прозору злати
У сну звезде Данице.

Хлебови и песме миришу
Над зденцом девојке јесенке
Терају смехом кишу
И плету светлосне сенке.

У певници јутро пева
На сред јутра пева певац
Светлом роју одолева
На уранку песник – сневац.

Светли срце лучаница
Осмехнута светли дева
Сија света Грачаница
Кос босоног пева пева.

Милан НИКЧЕВИЋ

ДУША ИЗ ЈАМЕ

Метком урезани јецаји,
врисак, клетва и лелеци
забрањених људи...

Поноћи ме буди,
а моје очи рата нијесу видјеле...
Ко ми то спрема своје снове,
чија ме душа из јаме зове?

Да упалим свијећу,
барем свијећу
и само свијећу...

КОСТИ

Затрпане и затрвене,
прогањане и необиљежене,
зову кости никад заборављење.

Неком стрица, некеме ујака,
оцу сина и ђеду унука,
сестри брата, а стрицу братића...

Траже спокој нама, а не њима!
Кости палих српскије четника...

ЈАМА - ТАЈНА

Била је једна јама,
била је друга јама,
била је пета јама,
била је иста рана...

И још је једна јама,
и још је друга јама,
и још је пета јама,
и још је иста тајна...

Забетонирана, убијена и забрањена
гробница ледна сопствених предака.

Још не гори поред ње свијећа
још повези пр'о очију стоје
још крвници свјетлости се боје.

Не допиру више ни јауци, кости поје
молитву у ноћи, забрањени
моле се за живе да бар може бетон да се
скине...

Заборава крвавог злочина
тамјан тражи свака братска јама!

ОПРОСТ

Понекад у поноћној тишини
у бескрајним часовима дугим,
кад се око мене све одмара,
а у мојој души лом појачава,
ослушкивао сам гласове гробља
и претворен у слух слушао о себи...

Последњи сан, отуђен и неостварен,
крвавих суза и згрчених прстију,
испушта крик... Крик пререзаних
вратова и ножем урезаних јецаја,
дозивајући дан и опрост за оне, који
су их побили...

(А њима је опет часније на гомили,
него оним што су се њиховом
крвљу окупали...)

И последњим сном постајем њихов
и престајем да будем само дио себе,
чекајући да гробови проговоре...

БЕЗЛИЧНА СТВОРЕЊА

Да гледам, а да не видим,
да слушам, а да не чујем,
облаке своје да искључим
и маси да се прикључим,
која довољно не зна, да зна
и да ме ништа не погађа
јер маса много и не размишља.

Е то ме тјера да ме нема
у маси безличних створења!

СКАМЕЊЕН

Тебе да питам, камене,
још само ти си ми остао.
Ти камен, ја скамењен,
ниједи свједоче времена.

Још од тебе тражићу одговор
на патње, што тичу се
и тебе и мене и ове земље камене.
Реци ми, докле камене!

ОДГОВОР КАМЕНЕ!?

Везани смо, ти и ја камене?
Познати одговор још ти тражим
да коријене прошлости
у будућности потражим.

Везани смо ми, камене?
Некакав дај ми одговор,
јер к'о да смо изгубили додир
са овом земљом каменом.

Везани смо ми, камене?
Да ли смо још к'о једно,
да ли ће гора и горштак
увијек бити једно?

(Милан Никчевић, рођен је 1988. У Требињу. Завршио Философски факултет у Новом Саду. Објавио збирку пјесама Неизгорјела луча намучена, 2015. Живи у Гацку.)

Предраг ВУКИЋ

ЗАГЛЕДАЈ СЕ У СЕБЕ

Загледај се у себе,
у бол и очај што мили,
у јад и чераер сиви,
у тугу што у теби живи.

Загледај се у себе,
у страхове и пламове своје,
у сјене бездуха што те ломе,
у Гору зла на коју те гоне.

Загледај се у себе,
у мете недосегнуте,
у сне недосањане,
у дух твој што у бури вене.

(Цетиње, 14. 11. 2017. На Дан Св. оцаца Козме и Дамјана)

ИЗ ДУБИНА СВЕМИРА

Ноћ се небу јави.
С неба слази музика
тајанствена, опојна,
из дубина свемира.

Ноћ је небу објава.
С неба струји брујање
необично, магично,
глас незнатних свјетова.

Дух путује свемиром
живоносним немиром,
тражи врело немира,
тражи тајне свемира.

(Цетиње, на Ђурдицу 2017)

ЗАПЛАМТИ СЕ

Запламти се плам у пламу
и роди се вјесник.
Запламти се кам у каму
и роди се пјесник.
Запламти се сјајна мунга
и роди се гром.
Запламти се бој и буна
и роди се лом.
Запламти се зора,роде,
и роди се дан.
Запламти се Дух слободе,
недосањан сан.

(Манастир Острог, лб. 08. 2017.
На Дан Св. Антонија Римљанина)

У НЕБО ЗАГЛЕДАН

У свемир загледан,
у болу очајан,
прозбори к небу човјек што пати:
-Оче,ко ће ми спокој и смирај дати?

Док небо ћути и зора руди,
дух се у палом човјеку буди.
Сјети се предака давних,
битака,ратника знаних.

У небо загледан
човјек запитан:
-Да л' ће ме Господ мој чути?
А небо плаво ћути ли,ћути.

(Манастир Острог л. 09. 2017. На Дан Св. Андреја Стратилата)

ПУСТИ СНИ

Пуати сни,
небивали,
недосањани.
У нама трепте сни.

У нама пламте сни
о љубави небивалој,
о жељи несазданој.
У нама брује сни.

Сни нам вјеру дају
у неко боље сјутра,
у милост Бога Оца.
Сни нам живот дају.

(Цетиње, 24. 09. 2017. На Дан Св. Теодоре)

СУНЦЕ ЈАРКО

Сунце јарко,
срце жарко,
судбо клета,
горо света!

човјек бити,
челик лити,
тугу скрити,
бол носити.

Смјелост стећи,
пут свој прећи,
руку дати,
духом сјати.

(Подгорица, 7. 10. 2017. На Михаљске Задушнице)

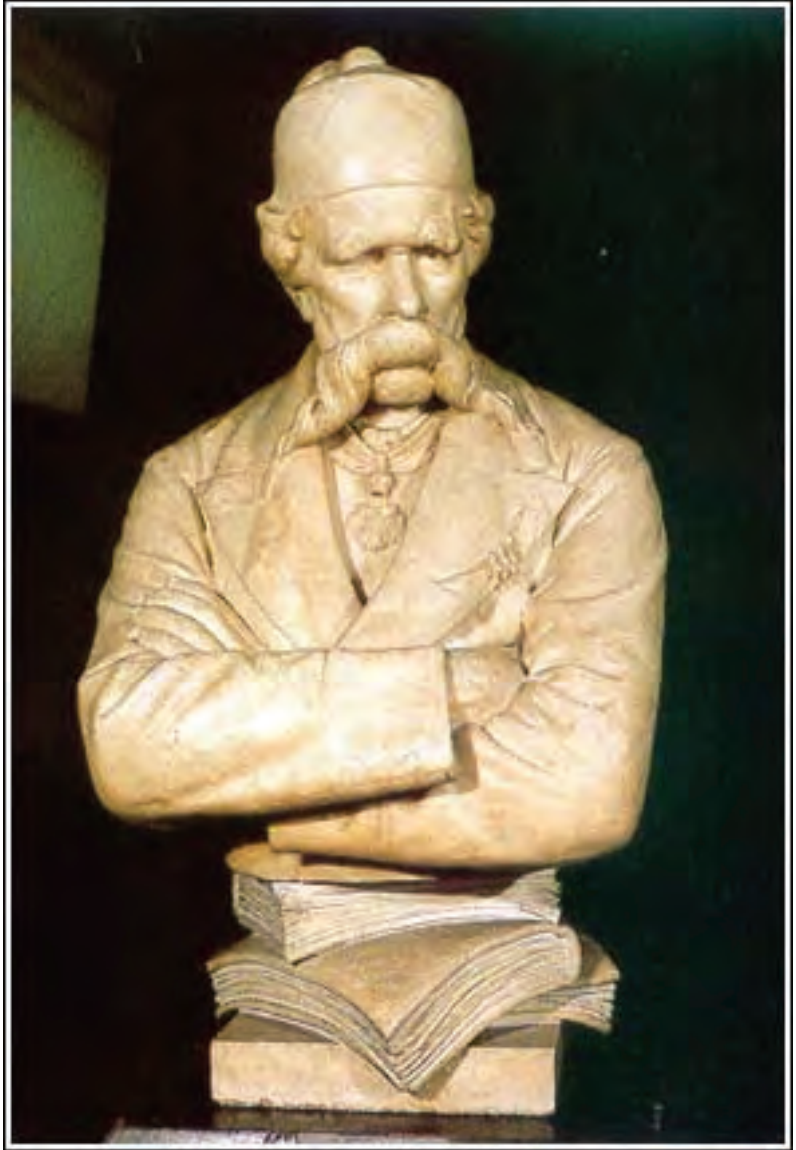
ЕСЕЈ

ЕСЕЈ

Милутин МИЋОВИЋ:
Црногорска и друџа њишања

Радинко КРУЛАНОВИЋ:
У слободи је скривена тајна свијета

Душан Стојковић:
Лирско корачање кроз слике

Сїоменик у Бечу

Милутин МИЋОВИЋ

ЦРНОГОРСКА И ДРУГА ПИТАЊА

ЖРТВЕ ЧИТАЊА

Ми смо жртве читања, - овако или онако. Сама ће нам жртва казати, како. То волим да нагласим. Ако је неко разумијевање плаћено и животом, засигурно да према њему имамо кудикамо већу обавезу. Оно нам је предато. На неки начин, и у некој мјери, све што се десило у култури човјечанства, предато нам је, али оно што се десило у свом народу, оно што је остварено у изузетним личностима сопствене историје и културе, то је оно чим смо, као потомци, непосредно задужени, то је капитал који је директно уложен у нас. Главница коју смо затекли на свом рачуну. Радити са тим капиталом, стварати на његовом темељу неку нову добит, то је реална шанса потомака, и то је шанса да потомци живе у реалности.

На оном што нам је предато, природно је очекивати захвалност, јер је чисти дар, као што нам је дар и наш живот, и наша непоновљива различитост. Узети и прерађивати, тј. читати, оно што нам је предато, обавеза је потомака и наследника те културе. Тим наследници разоткривају своје поријекло, идентитет, памћење, искон.

У народном осјећању често постоји темељније а тим и здравије разумијевање значења *чијања*, него код професионалних читача. У том здравом и темељном схватању читања, поента је разумијевање и вриједносно самјеравање неког дјела, неке ријечи, текста, са небеском (логосном) дојавом. Та, небеска дојава долази из чистог простора духа, пријемчива само здравој интуицији. У простору официјелне културе најчешће се та небеска еманација искључује, и ријечи се вреднују с обзиром на актуелну културну идеологију, допринос неким партикуларним вриједностима и ограниченим циљевима.

Официјелни културни и политички концепт у Црној Гори, тражи, доследно свом пројекту, читање културног наслеђа, унапријед подразумијевајући разарање суштине, и затамњење памћења. Његови отворени редуktivни и манипулативни захвати, управо имају за циљ, да пародирају и вриједносно потпуно релативизују културно наслеђе створено у вријеме Петровића, чији су најизразитији представници Његош и краљ Никола. Они су прве жртве тог «читања», јер оно што је *српско* у њиховом дјелу треба прочитати као идеолошко, и туђе. Са измицањем тог ослонца, треба да се разруши цијела духовна грађевина праве Црне Горе.

Тај дефектни аксиолошки концепт новог читања, има за циљ да фикционализује стварни живот, увјерења и разумијевања која су плаћена животом и којим је остварено (српско) значење Црне Горе. Сав тај живот, све те личности сада се имају прогласити узалудним жртвама погрешног читања и разумијевања стварности. Али та морбидна културнополитичка идеологија, има за циљ још нешто, још одређеније. Да и све савременике, који сада не пристају на такво читање, прогласе жртвама старих заблуда, а то је онда готова етикета за њихово легитимо избацивање из јавног живота, а њихова дјела и језик и умовање, значи као последњи прилог српској митоманији.

Манипулативни пројекти, који дакле увијек рачунају не редуkcију стварности, али онда и на преозначавање остатака такве стварности, имају за циљ деструкцију историјског памћења, и прављење послушних медиокритета и креатура од оних који учествују на остварењу такве манипулације, као нове стварности. То се данас дешава у Црној Гори, а жртва те манипулације је лик Црне Горе који су изграђивали Петровићи, а потом и сви они који држе Петровиће за њен истински духовни и културни идентитет.

Зашто се у Црногорском народном позоришту нема националних драма: Балканске царице, Горског Вијенца, Лажног цара Шћепана Малог? Незамисливо је данас видјети та репрезентативна дјела националне културе у ЦНП-у, из простог разлога што се контролисано потискује права стварност, а јавно одигравају периферне представе, што има за циљ стварање колективне амнезије. Идеологија савреме-

не Црне Горе, и данас је као «преписана» из ријечи Станка Црнојевића (Балканска царица), који правда своје издајство вјере, браће, оца, народа, и «облачи се у вјеру крвничку», јер је тадашња турска империја моћна, а Црна Гора, (војно и економски) мала и немоћна. Црна Гора, у његовој ироничној формулацији «хоће неба, а нема хљеба». Зар су његове ријечи изгубиле актуелност?! Зар те ријечи не прожимају цијелу историју нашег унутрашњег издајства?!

ПСЕУДОМАНИ

Има глава које су плод слабог читања, још их је више које су плод никаквог читања (тек условно могу се назвати главе), а има глава, или, тобош глава, које су плод подметнутог читања. То су оне, унапријед „прочитане“, да би им се могло лако подметнути псеудоучење, и постати слијепе вјернице псеудовјеровања. У каквом чуду живе такве главе, не зна нико до њихов ноћни демон, који им забрањује да мисле, страшећи их пропашћу.

Можда је ова Црна Гора плод подметнутог псеудоучења и псеудовјеровања. То је једна од неколике могућности, које ћемо размотрити. Можда је савремена Црна Гора замијенила своју памет за неки псеудоплатонистички текст? По овом чувеном философу душа потиче директно с неба. Док је била на небу, у преегзистенцији, била је слободна, савршена, умна, сјајна као сунце. Кад је пала с неба, и постала душа земаљског човјека, у ствари, пала је у заборав, патњу, таму, ропство. Али, у њој је остало нејасно сјећање да је некад постојала, као савршена, светла и свезнајућа. Филозофи су они, који откривају то скривено сјећање душе из њене преегзистенције, и још на земљи се успињу тим висинама. Они би требало да управљају државом.

Мало је чудно да упоређујем ум савремених Црногораца са умом Платоновим, али, кажем има неке аналошке паралеле - као сумрачни плод неког псеудоплатонистичког учења.

Савременим Црногорцима, оним које ја називам, Новоцрногорци (пук их назива Дукљани), неко је утјерао у главу нејасну представу да је Црна Гора некада, не зна се када, дакле у предисторијској, или пак, небеској епохи, пос-

тојала као слободна држава, која је имала свој језик, своју културу, своје краљеве и слично. Све је то имала, али откако је пала под српску државну и културну доминацију, као да је наједном све то, не само изгубила, него и заборавила. Пад под српску доминацију за Црногорце је био тако шокантан, да су они практично пали у једну животну и духовну трауму, то јест у ропство. И тако, као робови, примили су српски језик, српску народност, српску вјеру, српску историју, и на крају, српску државу, као своју. Тако су они себе изгубили, примивши на своју првобитну, скоро небеску суштину, туђе историјско памћење. Али, стварне трауме нијесу нестале и никада се нијесу могли помирити са тим. Хиљаду година није било довољно да затру сјећање да је некад Црна Гора (која је имала неко друго, много савршене име) у метаисторијској преегзистенцији, била слободна, да је имала свој матерњи језик, своју племенско-небеску цркву и своје раскошне црногорске краљеве.

Псеудоплатонистичком тексту, о метаисторијској преегзистенцији слободне Црне Горе, изашао је у сурсет и псеудоисторијски текст, *Љеџојис Поја Дукљанина*, у којем се говори о неких четрдесетак краљева, те слободне државе. Тај текст, првобитно писан на српском, прогутао је мрак, да би, послје неколико вјекова изашао на сунце, испод руке католичког фратра. Наравно, нико од озбиљних историчара никад га није узео за озбиљно.

Садашња „суверена Црна Гора“, казали су њени нови главаши (који су узели псеудоучење) - шанса је, да се Новоцрногорци, без муке, врате у своје првобитно, слободно стање духа. Што они не могу сами, може држава. Њени вјерници не треба ништа више да мисле, све им је смишљено. Јер Црна Гора, чим се ослободила српске доминације, може све да учини за своје Црногорце, макар из ништа стварала.

Али, да сад неки Србин, или Црногорац, који није вјерник новоцрногорског псеудоучења, упита неког Новоцрногорца који јесте, било шта о свом језику, свом имену, писму, памћењу, цркви, владикама, доживио би га као крвника. Рекао би на новоцрногорском: Што не знам ја, зна Гора Црна! А себи сам забранио да себе о томе ишта упи-

там. Затворио сам та питања у боцу. То није више боца, него бомба!

Ето шта може да учини од људи, и од тобош народа, један подметнути текст, једно срачунато псеудоучење. Они који су им га подметнули, само гледају, и смију се: Учините то себи, да не би рекли да вам ми то чинимо.

И Д Е Н Т И Т Е Т

О идентитету данас, на јавној сцени, највише говоре они који су умом и животом далеко од смисла те ријечи. Њих, наравно, не занима идентитет у његовом правом значењу (**identitas** - *једнакости себи, истиовјешности, унуирашња ниш иамћења, оно ишио остаје ишио у иромјенама*), него формална регулација у Уставу. Нормално је да се идентитет не гради уставним нормама, али, нажалост, може се тим нормама разарати. И у томе је основна мотивација врућег говора о културном идентитету Црне Горе, који поприма размјере *игенитиоманије*, гдје је брига за очување идентитета, замијењена организованом бригом за његово разарање. Тај психолошки парадокс, већ је систематски уграђен у поданички менталитет званичне Црне Горе.

Чим човјек од стварног идентитета чује те људ(и)ће како говоре, у другој реченици види, заслужују дисквалификацију из те приче. Рекао би им - идите бавите се неким другим послом, није то за вас! Али и овај који би тако опоменуо законског идентитомана, не зна колико је наиван. Јер, *игенитиоман* се у ствари бави другим пословима, залажући се за „конституисање државног идентитета“. Прича идентитомана формални је услов, да би се стекли услови да се потпуно разори народни идентитет, али да би се, у међувремену, урадили „своји послови“.

Језички (и стварно!) гледано, када се *иген-итиоману* одузме формално оно што нема стварно, а то је идентитет, остаје *итиоман*. Математика језика даје тај резултат – титоман. *Титоман*, може бити и скраћеница од *итиитано-ман*. А *итиитаномани* (мит.титани, дивови) су они људи који од *нишита* (волшебним путем) стварају *нешито*. Претходно титаномани, наркозом политичке моћи, помуте памет (што није тешко!), онима које уведу у игру, и тада,

играчи, благо обољели од *титаноманије*, виртуелну конструкцију доживљавају као стварну изградњу.

Титаномани праве *титаник* од Црне Горе и кормиларе њим, надахнути својом непоновљивом авантуром. На титанику се, наравно пјева и игра, дешавају се разне афере, да би се постигао привид стварног живота, и, осмишљене пловидбе.

Самостална Црна Гора, постоји, и то у два наврата, само 41 годину, а народ који живи у тој држави, има своје историјско и културно памћење десетак вјекова. Али, да би парадокс био већи и апсурд максималан, Црна Гора, овом последњом годином свог самосталног постојања, треба да разори идентитет и оне прве, самосталне Црне Горе, која је постојала тих 40 година, утемељена на оном десетовјековном народном идентитету, српском језику, српском имену и православној цркви. Титаномани, показује се стварно, имају „мувљу памет“, али међу њима има и оних који имају змијску, те само онима чији је мозак *титанисан* партијским мастилом самозаборава, и отрован властољубним отровом, то представљају као титански подухват нове Црне Горе.

Идентитет је основни капитал, појединца и народа. Ко нема то, нема ништа, па све да има. Чудо како се титомани незнавенима представљају као творци „новог идентитета“, а у ствари само извршавају налоге стратега са стране којима је потребно да неутралишу („конфликтни“) *идентитети* на овом малом простору, како би се сви други послови несметано обављали. Иден-тито-мани с тим уговором, и идиотском причом о идентитету народа кога су укрцали на свој титаник, броде без компаса. Уљуљкује их наркотична титаноманија уз звуке новокомпонованог црногорског мјузикла. Кормилари, наравно, имају чамце, али из те мутне и узбуркане пучине, више се не може изаћи

ЈЕЗИК

Рекли су да га има, а, нема никог да га нађе! Рекли су – има да га има, па иако га нема!!! И има неко да га нађе, па иако таквог нема! Шта раде ти који измишљају, питали су? Нека измисле већ нешто што нам стварно треба! Да нам не треба, измислили би га. Измишљали су га док нам није

требао низашта. Сад кад нам живот од њега зависи, не могу да га измисле! Не само да зависи наш живот, него и наша држава! Ништа од њих друго не тражимо него да нам измисле црногорски језик, а они сад не могу. А тврдо обећали. Не да ће га измислити, него да ће га пронаћи цип цијела. Не просто наћи, него га ослободити, испод српске језичине која нас дави толико вјекова.

Неке Црногорке, на пролећним журкама лако су обећале, - родићемо га! Нико од њих није сумњао да неће и не могу. Није то била ствар појачаног расположења. То је била ствар црногорске математике и технике, и, неопходне фикциологије, која иде уз добро расположење. Кад је дошао рок да дође језик на свијет, питане су – гдје је, је ли рођен? Добили су чувени одговор: Треба неко прво да га направи! Први пут су сигурни домаћини осјетили вртоглавицу, и да им нестаје тло под ногама. Нема ни њих, ако њега нема! Имају ли они *оно* чим се *он* прави? Од њега им зависи живот, рачуни на банкама, политичка част и све на свијету. Сад да га нема, а већ толико на њега положили! Сад њега мора бити, па иако нас неће!!! Дотле је дошло! Можда нас више и нема, кад је овако: реални опстанак нам зависи од способности измишљања, од стварања оног чега нема. Кад ухвати чојка несретњега таква вртоглавица, питања се сама постављају, а несрећко све даљи од икаквог одговора, а све ближи сопственој утвари.

Један је Црногорац себи свој језик правио цијелог свог вијека, и чудно се што не може да га роди. У апсурду самофантазије помишљао је да га је родио, да га чује како понијешто зборуцка, како испушта нијека нова гласованија, црта у лугу нова словијеса и шаријеса. Помислио је да је чудака већ ту и да ће донијети дан и препород Црној Гори.

Црногорци су се тако насадили на своје велике захтјеве. Велике захтјеве траже да им остваре све изгубљени случајеви. Само могу да нађу изгубљене случајеве да им праве оно чега нема. Тако су себи уредили живот, да измисле себи и језик и цркву. Па да се већ моле богу кога нема, на језику који не постоји. То је високо софистицирана елганција духа, кажу себи. Молити се Богу кога има, на језику који постоји, сувише је традиционална ствар. Сувише нас

то подсјећа на стару, „потрошену“ причу. Црна Гора више себи не може да дозволи такав традиционализам, такво ретроградно понашање. Кад се молимо богу кога стварно нема, на језику који не постоји, јесте нови сензибилитет, двострука иронија, и вишеструки апсурд. Друкчије не можемо створити „новог човјека“, што смо тврдо обећали. Друкчије се не можемо наругати неопозивим вриједностима, и стварно показати да оне више нијесу за поштовање у новој Црној Гори. Ето тако иде црногорска парадоксија: парадоумовање, словоумарање, словозаглављивање, роботофантасирање, црногорскозакулисавање, црногорско црмноображеније, црногорско обезображеније, црногорске фиктивизације, црногорско софистицирање, црногорско фатаморганизовање, црногорско фризирање и стриптизирање. Цг. политманијакализам! Цг. бојанка у заводу за ретардиране.

Недавно је Министар просвјете упутио Катедри за српски језик у Никшићу, налог да одустану од српског језика и да праве стандард црногорског језика. То се тешко могло десити у Стаљиновом комунизму. Зар је безумље нормална ствар ако га захтијева држава?! Зар може држава да се одржи ако се одржава на безумљу! Држава замислила да се људи ослањају на њу, а не држава на људе. И од науке се тражи да се повинује државним интересима, а не својој логици. Ако ће у Црној Гори да је има, има да се повинује државним налозима, и одрекне логике и логоса. Нека се само зове наука, али има да производи хаос у име државног интереса. Нема математике ни лингвистике у Црној Гори, ако није прво црногорска. Црногорска математика захтијева да је четири и четири једнако девет и тачка. Пет мање пет једнако тринаест. Црногорска математика се учи напамет, јер се друкчије не може знати. Не треба ништа да размишљаш, треба све да знаш. А то колико треба да знаш, не треба ти ни мозак. Довољно је да ти уграде цг чип у мождану кору. И ето си нови Црногорац, и „нови чоек“. Који ужива у том што га нема.

ЛИСТ

Читати, или не читати, питање је сад. Читати како је написано, или читати разлоге због чега је тако написано?

Што је читаочев капацитет мањи, то су манипулативне могућности ријечи веће. А расте маса читалаца, чији читалачки капацитет спада на нулу. Гледати слике, слушати рекламу, зар није доста! Са таквима се може шта се хоће. Јер и ко не стекне, или изгуби способност читања, негдје се, ипак, и за нешто, опредјељује, на основу неког читања. Ухватиће га неко на нешто, па макар не знао ни слова.

„Дођите, да вам остваримо снове“; „С нама путујете у свијетлу будућност“; „Ми рјешавамо све дилеме“; „Без дилеме, ово је најбољи избор“; „Ми знамо како, с нама нема неизвјесности“ и сл. Треба се само пријавити на неки од ових огласа, гласати за неку од ових странака. И више о себи не морате да бринете.

Данас човјек није потребан као човјек, него као гласач и потрошач. Дobar гласач има већу шансу да буде и бољи потрошач. Без дилеме! То је нови изум човјеков. Са којим се раскошно размеће. И поставља као темељно упутство за живот, смисао историје, која је већ „довршена“. Платиће човјек човјеку за све. За све што је помислио даље и више него треба. Држи се тога, и без дилеме - то је нови предлог човјеку! На кога се више не рачуна као на човјека.

Гласај и не мисли! Немаш ваљда дилеме? Какав си ти човјек ако имаш дилеме? Дилеме су за оне који почињу да живе. Који се сусрећу са тежим изборима, кад треба нешто из дубине промислити, негдје наћи тврд ослонац. А то смо ми ријешили свима који су за нас, и који не могу без нас. Нијесмо дозволили да се они тим муче. Што би се мучили, и дилемисали кад смо ми ту. Хамлетовање је узалудно. То је и Хамлет видио. Ту смо ми да ви имате сигурност, и да не бринете ни о чему. Овдје би још мислио и имао дилеме само ко је луд. Па ако је неко луд, нека мисли и нек има дилеме. Али није ником добро да тражи лудило без невоље. Што би лудио ако баш не мора. Није вријеме за луде, вријеме је за разумне. На страну опште лудило, то паметне не занима. Паметни знају гдје су, ко су, и чији су, и чији нијесу. За паметне људе ниједан проблем више није проблем. Посебно ако је важан. Он за њега просто не постоји. Па која је надмоћ надмоћнија него рећи и највишим проблемима, да они за њега и не постоје. Не постоје више него

да их нема. Нека се мучи ко хоће да се мучи. Нека тражи трнов вијенац, добиће га. Живот ће му омогућити ту могућност. Било је кажу таквих лудака некад. Сад је то само литература, коју прагматична литература презире. А паметан човјек зна да су књиге једно, а живот сасвим нешто друго.

Многи су Срби промијенили вјеру, нацију, и писмо, али су остали на „што“ и „шта“. Кад су видјели Хрвати, да Срби лако одустају од себе, и бивају сопствени туђини, није им засметало што остају штокавци, него су и они (Хрвати) узели њихово „што“, да би и њих (Србе) што лакше имали као своје (Хрвате). Лако су се Хрвати одрекли својих малих упитница „ча“ и „кај“, па и свог малог хрватског језика, кад су видјели да им такав плијен пада под ноге. А нијесу се Хрвати одрекли својих „ча“ и „кај“, ради братске равнотеже, него да би дали што већу подршку Србима, да лакше постају Хрвати и католици.

Кад је видио Вук Карацић, да Срби „латинског закона“ практично прелазе у други културни идентитет, написао им је латиничну верзију своје азбуке, да би читали српске народне пјесме, и уопште српско културно наслеђе. Мислио је Вук, да Срби „латинског закона“ тако остану Срби, не слутећи у каквој ће се крвавој драми ови језички и вјерски заплети расплијетати последњих два вијека.

Са тим што се Хрвати одрекоше свог малог кајкавског и чакавског, и примише Вуков штокавски језик, они не само што успјеше превести Србе у Хрвате, и православце у католике, него уписао у своју, хрватску баштину, дубровачку књижевност, и српске народне пјесме, штампајући их латиницом у Загребу. И не само то, него успјеше да српски језик који узеше од Вука, преименују у хрватски, а онда доведоше у питање српски културни и језички идентитет, на многим просторима српског језика, гдје дјелује њихова вјерска и културно-политичка пропаганда

Ево, већ неколико година тим старим триком драматично се збуњује и поткопава Црна Гора, с очито малим културним капацитетом и националним достојанством. Такој јој је наметнут комплекс „туђег идентитета“, и „подметнутог памћења“, и „туђих слугу“, кроз вјекове. Зато, из так-

вих конфузија, по опробаном рецепту, треба да пређу на нови, коначно свој, културни идентитет, који ће се исписивати латиницом на црногорском језику, кога нема, ако то није хрватски. И живјеће се на крају BEZ DILEME. То је и једина политичка понуда актуелног председника Црне Горе, најчешће исписана латиницом, са којом тражи други мандат. Опробана стратегија спроводи се у Црној Гори, као да то није то! „Без дилеме“, заиста!

За све којима је гласачки листић једина књига!

ВЕЛИКИ ПЕТАК

Гротеска лика оних који су разарали (и разарају) библијску традицију у нашем народу, култури, јесте у том, што су они у истој тој Књизи унапријед најављени и описани, а то нијесу знали. У Библији су конкретно описани Ирод, Језавеља, Иродијада, Јуда, Пилат... Они имају своје улоге у драми свијета. И под различитим именима и у различитим улогама појављују се у разним временима. Али драматуршки контекст је у основи исти. Оно што је најбитније, од њих је сакривено: Не виде Божији план. Понашају се као да га нема, и као да они сами суверено остварују свој план. А Божији план њих подразумијева, као негативне ликове, а они, не знајући за то, преузимају улогу јунака своје приче и свог времена. Гротеска је савршена, јер гротеске нијесу свјесни они које је директно извршавају. И иронија је премоћна - који врше послове изван ума, мисле да врше ликвидацију неке велике „заблуде ума“, и „исправљају грешке историје“!

Показује се увијек исто - који су изван моћи читања (разумијевања!), они су и изван (основног смисла) живота. Ко није оспособљен за читање, није оспособљен ни за постојање. Он је инфериоран, то јест, припада инферну, подземљу људском, и запослен је у том подземљу на извршавању одређених послова. Увијек надмоћна (маштовита) стварност, обезбиједи екстреман иронијски контекст- за оне који су изван читања: у Књизи добијају мрачне улоге, обављајући црну службу, прво служећи шефовима-идеолозима, потом у тамном простору сплетке и широке компромитације оног што је духовно супериорно, племенито, што има

Лик. Тако маштовити ђаво припрема убиство праведника и обесвећење свега у свијету. Парадокс је на дјелу, јер и док то раде инферналци, унутра су, у Књизи, иако изван читања. Негативни ликови, чак, ларва људска, опија се подземним, крвавим пословима, умишљени да изводе неки важан, револуционаран преокрет. Писмо се остварује и уз подршку и оних који су неписмени. Они цијепају, буцају, спаљују Књигу, али Књига остаје здрава и цијела, као невидљиви устав универзума и живота, још једном посвједочена.

Поред Видовдана 1941. године, „радиле“ су јаме за људске главе, под конспиративним именом „Котор“. Аутори јама су били чувени хероји (Сава Ковачевић) Мизара и (Дакић) Брко. „Котор „ је била шифра, са значењем - „убити и бацити у јаму“. Јама није само стварни мрак и бездан него и метафора духовне таме, непостојања, заборава, пријеког суда. Ко је „пропао у јаму“, нема га! Ко је „отишао“ у јаму, није препоручљиво да се враћа у сјећање људима, јер би онда морали носити и мрак јама, и оно што је на њиховом дну. Ко „оде у јаму“, избрисан је из сјећања људског, вријеме се више њим не оптерећује, он не постоји. Ко „оде у јаму“, морао је, наравно, прије тога бити убијен „као пас“. А ко је убијен „као пас“, не заслужује име човјек, и наравно не заслужује ни гроб. Заслужује све супротно – „пасје гробље“, заједничко мјесто њиховог друштвеног прокажења. А пошто се савјест није могла елементарним захватом ликвидирати, као људи, ликвидирана је онда као тужни остатак религијске илузије. Тако је идеолошки храњено револуционарно надахнуће у народу који није знао да чита Књигу. Мизара и Брко, међу многим „заслужним синовима народа“ били су освијетљени као хероји времена, а њихове жртве, предате „заслужном заборавау“, као нељуди, ништаљуди, без имена и помена. Да би једни могли бити тако „високо“, други су морали бити тако „ниско“! Кад једних треба да има више него их „има“ и да имају споменике на градским трговима, других треба да нема више него их нема, да им се име нигдје јавно не помене! Кад се тако конституише јавна свијест, онда то има за последицу, не само деформацију мишљења, него и органску деформацију мозга. А кад све то тако „нормално“ функционише као, јавни морал, вриједно-

сна љествица, за више генерација државно-идеолошког образовања и вредновања, нормално је да нарасте унутрашњи кошмар, разне деформације и ограничења менталног функционисања, ирационални притисак, јер се чињенице не дају избрисати ни из јама ни из свијести. Оне „раде“, па иако их свијест не прерађује, и не региструје, чак. Што је најгора варијанта. Тај унутрашњи кошмар који „ради“ док ми спавамо, прави јаму у колективној свијести, и тако отвара нашу књигу да читамо у најцрњем мраку. Да читамо, и препознамо се, или нас нема.

Идеологија која је пунила јаме људима, прогласила је и Велики петак и Васкрс, за бајке једне превазиђене свијести. А, баш у тим данима, у народу је најсуровије обиљежаван Велики петак, тјерајући из главе и помисао да је то то. Ко је живио без Књиге није могао ни да прочита шта се ради, ни да види да је то стварно велики Петак. А, то се, стварно, не може ни читати, ни знати, ни препознати - без свјетлости Васкрсења.

Слава Богу, осана на висини!!!

ПОП НОВО

Духовни људи учили су да ђаво не заостаје у интелигенцији од духова добра, али духови зла немају суштину, биће. Њихова интелигенција у ствари усмјерена је на разарање суштине, као свог антипода. Сурвати све у понор небића, то је концепт ђавола.

Жртве комунизма нијесу још ни изблиза историчари пописали, драму тих жртава савремена антропологија није освијетлила. Завршавале су најчешће у масовним гробницама, логорима, гасним коморама, јамама, бунарима, каналима, јаругама, клачунарима, испод леда. Наш интерес у овом тексту није претрага мјеста и бројање жртава, него праћење преокретања симбола, у судару ова два, вриједно антиподна свијета. Свијет кога је требало срушити, ослањао се на Библију, дакле јудеохришћанска традиција, а свијет који је требало да сруши овај, и гради нови, јесте изразито материјалистички концепт свијета и живота, у коме нема Бога ни гријеха, али има неопростиве кривице и сурове казне!

Наиме, свијет у чијем је темељу Библија, јесте свијет великих симбола, метафора, алегорија, свијет слојевитог мишљења, у којем садејствује Божији промисао. С друге стране, свијет комунистичке идеологије био је свијет прагматичности, једносмјерног мишљења, програмираног рада и строге контроле над човјеком. Симболи комунистичког покрета - срп и чекић, не излазе из социјалног простора, а пентаграм у култури нема већег значаја, остаје у простору неких кабалистичких секти.

Комунистичка идеологија, морала је прво да се обрачуна са великим симболима хришћанске традиције, у чему су прибјегавали својим примитивним ритуално-симболичким радњама: ломљење крстова на црквама и гробовима, уписивање пентаграма, скрнављење олтара, путира, вршење скверних радњи на часним трпезама, пуцање у иконе, вађење очију, избацивање богослужбених књига на смеће, спраћање стоке у цркву, самарење и јахање попова, чупање и насилно бријање браде, привезивање звона о врат, псовање крста и сл... Десакрализовати свијет, и човјека, по комунистичком разумијевању је „истјеривање утвара и илузија“ из свијета и човјека враћање реалности. Пошто су те „утваре“ током историје дубоко зашле у човјеков дух, треба суровим пургативним средствима, или „убити (илузорног) бога у човјеку“, или, убити човјека, да би тако „убио (утварног) Бога у њему“.

Симболичке радње којима се „истјеривао Бог из човјека“, биле су различите, а по правилу су такмичење у злу.

Један од застрашујућих примјера симболичког ритуала убијања „бога у човјеку“, и човјека Божијег, јесте убиство попа Нова Делића у Шавнику, на Велики петак, 1942. Наиме, прије него су га убили, извадили су му очи, а онда му дали Библију, с ријечима: „Читај попе!“

Овај страшни догађај, међу хиљадама, издваја се савршеним остварењем симболичког преокрета. Јер вађење очију, имало је да му (нама) се каже да није видио док их је имао. А давањем Јеванђеља „да чита“ оном коме су извађене очи, имало се рећи, да је за живота, као свештеник, гледао у мрак, проповиједао мрак, непостојећи живот и свијет, непостојећег бога. Речено му је: Јеванђеље је књига мрака,

попе, сад види без очију, кад са својим очима нијеси видио. Друкчије то ти нијесмо могли показати. Сад види то, и са тим виђењем шаљемо те у заслужени мрак и непостојање. У овом убиству, још, и симболички је показана „побједа“ комунистичких апостола над Христовим. Они су у то били увјерени. Толико су имали мозга!

Али, овдје није завршен комуникацијски ритуал између партијских егзекутора (а све су то били познаници и једноплеменници!) и њихових жртава. Са попом Новом послато је у бунар још шеснаест Дробњака, који нијесу били одушевљени комунистичком пропагандом. Комуникација више није могла да се настави ријечима, настављала се кундацима, палицама, конопима, чупањем брада и бркова, плувањем у лице, пребијањем ребара, руку и ногу, тупим ударцима у потиљак, и побједоносним гурањем утучених у бунар, на Беришиним Лукама, саборном мјесту дромњачког краја. Тако је Велики Петак још једном обиљежен.

Овај страшни догађај опјевао је Радован Бећировић, али поему за живота није објавио. Бунар код Шавника помиње и Матија Бећковић у *Кажи*, али кажа из наших бунара, јама, јаруга, у опасности је да не буде никад исказана, и да не знамо шта смо себи учинили. А док то држимо у забраву, не престаје да нам се понавља.

М И Л И Ћ И

Јест Михаило Лалић значајно комплекснији писац од Краља Николе и од Милована Ђиласа, али заједно остају у свом времену, добро ослоњени на његову идеолошку матрицу.

Али једна кратка цртица Михаила Лалића, коју је објавио осамдесетих година, пред крај живота, у „Књижевним новинама“, обрадовала ме, осјећајући да је у њој превазишао себе, а његов ум несвјесно заблистао. Наиме, прича се ослања на потресни догађај из историје Црне Горе, приликом њене похаре од војске везира Ђуприлића, 1714, који је разорио, задужбину Ивана Црнојевића, Ћипур, заједно с Латинима. Турци су, у другом походу, зашли дубоко у Црну Гору, а у племену, Бјелицама, последњи жесток отпор дали су браћа Милићи. На крају, Милићи се затворе у Цркву и

одатле се били с Турцима. Турци напосљетку запале цркву, и 7 браће Милића сагоре у пламену. Ова прича чудесно је активирана по завршетку Другог свјетског рата, на Цетињу.

Наиме по завршетку рата, када је већ било сасвим „рашчишћено“ с Богом и религијом, када су већ били предати погибији и јамама преко стотину свештеника из Црне Горе, и када је, послије тог погрома и прост народ, из страха, одустао од цркве, поп Ђоко Милић, са Цетиња, усуђивао се да служи литургију, иако народ није долазио у цркву. А служио је тог празника у Бјелицама, у Цркви у којој су сагорели седам браће Милића. Власти су призвале попа Ђока, и чиновник га упитао: „Шта радиш попе у цркви кад тамо више нико не долази?“

„Како не долази, јадан, ја сам служио у пуној цркви“, одговорио је смирено и сигурно поп Ђуро.

„Шта причаш попе, јеси ли полудио, ми знамо да нико не долази у цркву!“

„Како не долази, кад сам почео службу, и мој ђак запојао, прихватили су појање седам браће Милића, и тако ја одслужих божију службу у пуној цркви!“ То је укратко та прича, а нама је остало да мислимо о тим ријечима које изнутра држе Црну Гору.

Шта је тадашњи иследник могао да каже, да учини? Могао је да каже да је поп луд, и да га треба убити, као и друге. Но крв се у Црној Гори тек била мало охладила, и слегла. А испред иследника стајао човјек који сигурно стоји иза својих ријечи, и свештеник иза кога су сигурно стајеле чудесне ријечи које је изговорио. Иза попа Ђока сад су отворено стали и ватрена браћа Милићи, чија жртва у колективној свијести Црногораца изазива дивљење и страхопоштовање. Иза њега су сасвим сигурно стали црногорски свештеници, и многи други, на правди Бога побијени, током Другог рата. Иза њега су, наравно, стајали сви Црногорци, који су за вјеру и слободу дали свој живот. Иза њега је на крају стало и бодрило га Јаванђеље, и мистерија унутрашње историје човјекове.

А иза онога који је тако олако и надмено питао свештеника, стајала је власт стечена на крви, понајвише на крви своје браће.

Како је сам Лалић схватио ову причу? Вјероватно да није улазио у њене мистеријске и есхатолошке основе, али као писац, осјетио је њено савршенство, њену фантастичну димензију, која савршено кореспондира са земаљским, историјским и психолошким склопом претеклог цетињског свештеника, као и са подвижничким карактером одабраних Црногораца.

Сва последња, петровићка историја Црне Горе, на крају, ништа друго није него продужени пламен и појање Браће Милића. На њиховом пламену може да се ослони вјерска пламеност и владарска одлучност Светог Петра Цетињског. На Милића пламену, лако се надава духовни, и пјеснички пламен Владике Рада. Пред тим оштрим пламеним и оностраним појањем стида се фантазија осредње литературе и људи који живе без подвига. Габријел Гарсија Маркес, био би фасциниран овом причом, и ставио би је на чело својих фантастичних минијатура. У њој се органски спојило животно и мистично, историјско и есхатолошко, крсно и васкрсно, земаљско и небеско, појединачно и универзално, историја и поезија, живот и литература, жртва и слава, човјек и његов тајанствени лик.

Слутим да је и сам Михаило Лалић, пред овом причом из свог народа, коју је засигурно такву чуо од једног мудрог Чевљанина, другачије размислио не само о Црној Гори, него и о својој литератури и њеним дометима, човјеку и његовом чуду.

Андрић, који је у овом духу, написао најљепшу бајку, *Аска и вук*, пред овом причом, поновио би ријечи Достојевског да је, „живот фантастичнији од литературе“.

БОГОВИ

Гледам Црногорце и не могу да вјерујем. Гледам како су потрчали да пропадну. Полетјели ко на погибију. А мисле да лете под ловоров вијенац. Не смију ни за трен да застану, да промисле, да се освијесте. Упропастили би трку! Изгубили би дах из плућа, и ватру из главе, и замишљени циљ испред очи. Ловоров вијенац се већ усукује око главе, или нешто ниже? Сваким, и најмањим размишљањем стро-

поштали би се у прашину. Циљ је на дохват руке, назиремо га, соколе себе. Само још треба неколико одлучних корака. Ко онај паша на Граховцу, што је скочио у маглу, низ литице Илиног брда. Са својим батаљоном. А мислио је иде у побједу. Тако јама некад повуче. Посебно кад се нешто високо замисли. А без икаквог темеља.

Говорио сам вам – не тамо Црногорци! Не да јадни нијесте. Не за тим барјактарима. Ти сами не знају гдје су, ни ко су. И од туђина ће узети барјак, само да барјаче. А ви потрчали за њима ко без главе. Најлакше је трчати без главе. Оним којима више до трке него до мисли. Нијесу спремани да погину, нипошто, али су спремни да трче у погибију, мислећи да то није то. А „то није то“, само за то што неће да види гдје су, ни ко су, ни шта раде. Јест мишљење дубока јама, али се мишљењем може наћи темељ. Па из јаме изаћи. А немишљењем трчиш над јамом. А то што је још не видиш, не значи да је нема. Него да си у све горој позицији. А јама у бољој.

На истом језику се може различто мислити, али се тешкоће се појаве кад се почне на истом језику служити различитим боговима. Јер сваки бог хоће своје уцијело, па нека је и најгори. Тим прије.

Црногорци су на великој муци, јер донекле се може преписивати од Хрвата и Бошњака, поводом језика, - кварећи свој српски, спанути на црногорски. Али црногорском језику треба неки бог, да би му правдао постојање. Само под патронатом неког другог бога, могао се правити и неки други језик, од српског. Црногорски језик сам по себи не може да опстане, јер је кривац, настајући на злочину према српском. А такав атлез може само смислити кривог бога да му правда кривицу таквог постојања. Јер правог Бога имају православни, који се зову Срби-Црногорци. Они, стојећи у свом памћењу, могу да стоје и пред Богом. Ако живе православљем. Ако их изграђују слова свог рођеног језика. Другог православља нема. Једини излаз за самоцрногорце је криви бог, да им опрашта кривицу преименовања, што само увећава апсурд постојања и привид идентитета. Али амбиција њихова не посустаје, иако се само прокопава јама под ногама. Зато су основали привидну цркву, и довели приви-

дне свештенике који чине привидна богослужења, надајући се у бога кога нема. Али, ако се на овим просторима може смислити нови језик (преименовати) српски, немогуће је доћи до новог бога. На овом простору богови су давно успоставили своје надлежности и тврдо држе власт у рукама. Уз помоћ својих вјерника. Који често своје богове претворе у демоне. То с одмах деси гдје се загуби православље. А онда настаје прописни карамлук, карамрак, карадаг, азија, африка, јасеновац, пребиловац, грло за прождирало, ћерање мајчине мајке, очиног оца и, и оца кроз оца. Преораване грובה и превртање темеља...

На обневидјелом црногорском језику могао би се написати сценарио, за успостављање Црне Горе, под покровитељством црногорских демона. Који су се овдје јако ужељели власти. А и прилике им иду на руку. Услови су већ скоро фантастични. Много амбициозних сценариста сједи у државним кабинетима. То би већ могла бити црногорска школа. Никад у Црној Гори неки културолошки покрет није могао да добије статус „школе“, али овај има такву амбицију. Државне институције дају огромну подршку, да би се ова „школа“, канонизовала. То је скоро постао државни покрет за канонизацију по сваку цијену. Нека кошта колико кошта. Јер не може се канонизовати ни црногорски језик, ни црногорска држава, ако нема „црногорске школе“. За почетак се може вјежбати на некој хрватској или босанској катедри, али мора се направити и црногорска верзија да би било Црне Горе. Мора се направити црногорска школа, макар она била у суштини хрватска или босанска, али има да се зове црногорска, па макар потрошила и саме Црногорце. Шта ће Црногорци Црногорцима, ако немају услове да се ћерају до истраге своје, или наше.

У СЛОБОДИ ЈЕ СКРИВЕНА ТАЈНА СВИЈЕТА

ЕСЕЈ

Упустићемо се вечерас у једну „авантуру“, у једну причу која воли да се прича, али причу која није прича да би нас забавила или прекинула вријеме. Напротив, прича о слободи носи са собом: непроспаване ноћи, тјескобу, страх и дрхтање, како би рекао Кјеркегор, заблуде, мучна питања и одлуке. Она је уско и најуже повезана са сваким од нас. Она је средиште нашег бића, најинтимнији и најдубљи одраз Божанског Лика који у себи носимо и који нас носи. Она је и најдубљи осјећај. Она је све, позив, по којем би и ми требало да будемо све, по којем би требало да будемо Слободоносци, али она може да се претвори и у ништа, по чему се и ми онда претварамо у ништа. Слобода није шарена лажа, коју су нам обећали, да би нас умирили, слобода је увијек одговор, можемо рећи и одговорност, за оно што хоћемо или имамо намјеру да учинимо.

Као што се и каже у Посланици Галаћанима: „Стојте дакле у слободи којом нас Христос ослободи, и не дајте се опет у јарам ропства ухватити...», да би се одмах након тога опоменули: „Јер сте ви, браћо, на слободу позвани; само да ваша слобода не буде на жељу тјелесну, него из љубави да служите једни другима“.

Сјетимо се и Павловог преобраћења о којем нам свједоче Дјела Апостолска, сјетимо се небеског гласа који га је позвао и запитао: „Савле, Савле зашто ме гониш“?

Увиђамо да позив Савлу није била наредба – немој да ме гониш, већ постављање питања – зашто ме гониш? Савле се позива да одговори, да преузме личну одговорност. У том одговору, одговорности, увиђа се драматика слободе, увиђа се њена лична димензија, увиђа се њена битност, њена тајна.

Поштовани слушаоци, покушаћемо вечерас да говоримо о слободи код Берђајева, рекох покушати, јер слобода се не да смјестити у појам, категорије, разумске оквири.

Слобода се не може прописати на рецепт , она није понуда готових рјешења, одговора, слобода је увијек потрес бића, Берђајев би рекао „трагика бића“, лична драма. Руски пјесник би рекао – слобода нас све једног јутра доводи до раскрснице. На нама је, да видимо којим ћемо путем. Одлука није лака, одлука је увијек распеће.

Дакле, питаћемо се о слободи, тачније питати се слободом, јер свако питање је питање. Приступићу опрезно, широко, поетски, СЛОБОДНО са надом да ћу кроз слике успјети, колико-толико, да укажем на неке Берђајевљеве аспекте слободе. Успјех ће бити и већи, уколико успијем да укажемо на значај слободе као тајне нада тајнама, као неопходности нашег бића, личности, мистерије, унутрашње мистерије у којој се одвија драма нашег егзистирања.

Кажем егзистирања, намјерно, хајдегеровски, истичући значај израза егзистенција која се искључиво везује за човјека, насупрот постојању које се везује за све остало. Егзистенција је нераскидиво везана са слободом, она је стање много више, али теже од постојања. Човјек је јединствено биће, управо због тога што једино он егзистира. Човјек је једино биће које себе доводи у упитаност, једино се човјек пита о себи и свом животу. Једино човјек разоткрива себе, и у том разоткривању увиђа муку и радост свог живота. И Јован Ђорђевић у Латинско-српском рјечнику указује на ову димензију егзистенције – показати се, изаћи, појавити се, помолити се, изаћи на видјело.

И ту настају проблеми...

Због чега и какви?

Због тога, што човјек често не зна шта ће са својом слободом.

Парадоксално, зар не!? Човјек слободу насушно желе за себе, а често је лако предаје другоме и другима, и умјесто да буде биће које егзистира, често се претвара у биће које само постоји, биће које нема слободу.

Берђајевљеву мисао није лако пратити. И сам је за себе тврдио, да многе мисли и идеје није развио до краја. Његов начин афористичног, интуитивног сагледавања ствари није се дао у систем посложити. Тешко за онога ко хоће да тумачи, као и за онога који пише, јер се оставља и

превише простора да будемо нејасни. И морамо признати да тих нејасноћа код Берђајева и има.

А код кога нема! ?

Нарочито је проблематичан његов став – одакле слобода у свијету. Критичари му с правом замјерају да се превише ослањао на њемачки мистицизам и Јакоба Бемеа, мада у каснијим радовима није претјерано инсистирао на том ставу, истина, није га се ни одрекао. Но, то и неће бити наша тема, наша тема ће бити усмјерена на значај слободе и став да слобода представља највећу тајну, као што се и каже у наслову овог текста, мисао која је преузета из Берђајевљево књиге „Самоспознаја“.

Берђајев проблем слободе поставља иманентно, религиозно, на тај начин се дистанцира од свих других слобода, слобода, које се огледају у формалном праву, у спољашњем манифестовању. За Берђајева слобода која је утемељена на формалним правима, само је ријеч, и не разликује се много од других ријечи, ријечи које су обично празне, стога и каже: „Могу ли о религиозној слободи да говоре позитивисти, материјалисти, атеисти? Шта ће им она? Па за њих је то празна реч. Њима је потребно само да се споља и формално ограде од насиља и принуде оних који имају власт.“

Значи, Берђајев слободу сагледава, религиозно, изнутра, из граничних ситуација. О таквој слободи није лако говорити, она се живи, или не живи, њу имамо или немамо. То ће рећи, да ако смо једном задобили слободу, не значи да смо је задобили заувјек. Слобода је процес и стални страх да је не изгубимо, потреба да је освајамо, потреба да је чувамо од нас самих и од других.

Све дуге слободе су (широко тумачећи Берђајева) ствар договора, одређене су законом и редом, држава прописује уредбе шта се смије, а шта не смије, и на томе се све завршава. Таква слобода не носи драму, јер је све унапријед одређено, дато, и она се у том контексту не разликује од неке обичне уредбе о јавним набавкама. Слобода се претвара у конвенцију, компромис, прављење уступака, линију мањег отпора и обично се манифестује кроз поштовање прописа. Овакви видови слободе ојачали су човјека друштвено,

а угрозили личносно. Заваран да су му права и слободе омогућене законом и поретком, визија слободе се свјесно и намјерно помјера из унутрашњег ка сопљашњем. Слобода губи на тајновитости, а човјек на оригиналности. Друштво стимулише једнообразност, истост, укида разлике, претвара нас у кетмане (сналажљиве), да употребимо један термин Чеслава Милоша. Таква слобода се савршено уклапа у стање корумпираног бивства (израз Беле Хамваша) или став Достојевског о светском кокошињцу.

Берђајевљево разумијевање слободе је далеко од тога, он слободу сагледава религиозно, и као велику тајну. Религиозност је и била његова основна преокупација и начин живљења. Од малена, каже Берђајев, мучила су ме проклета питања Достојевског и да не пишем о њима, имао бих осјећај да би дошло до пуцања крвних судова.

У таквом простору стасавала је и његова философија слободе, нимало лака, сасвим природно, јер ни слобода није лака. Слобода код Берђајева се гнуша сваке принуде, и пропис је принуда, и хијерархија је принуда, а слобода не трпи никакву принуду. Докле ће Берђајев ићи у својим ставовима најбоље свједоче и његове ријечи: „Никоме, ничему, никада нијесам могао да се потчиним. Трудио сам се да избегнем сусрете са генералима, да не бих стајао у ставу „мирно“.

Ако Бог не приморава човјека да у Њега вјерује као Бога свог, него му је дао слободу да вјерује или не вјерује, онда ни други немају право на било какву принуду. Још, ако се присјетимо да је вјера „пројављивање ствари невидљивих“, а самим тим и слободни чин да вјерујемо или не вјерујемо, онда је све препуштено нашој слободи. Нимало лако, али достојно смисла живота.

Стога Берђајев и каже „Невидљиве ствари нас не приморавају, не принуђују, попут видљивих ствари. Ми разоткривамо ствари невидљиве уз опасност, са ризиком (напомињем опасност, ризик), пошто смо их заволели и пошто смо их слободно изабрали. У вери се све ставља на коцку, могуће је све задобити или све изгубити. Сјетимо се Аврама или Христа који не приморава него се „појављује у лику роба који гине срамном смрћу...то је ствар невидљива, то није могуће знати, оно нас не принуђује. За онога ко вјерује

Христос је васкрсао, „за онога ко не вјерује Христос је само умро на крсту и ништа више“

Шта ово значи? Значи, да онај који вјерује, није принуђен да вјерује. Вјерује слободом. Онај који зна, увијек је принуђен знањем, сазнатим.

Слобода, као што рече пјесник, само нас једно јутро доведе до раскрснице и испред нас се испријечи са или-или. Кјеркегоровско или - или није дилема хоћемо ли попити чашу воде или не, већ хоћемо ли са Христом ходити по Галилејском мору. Није, да нема сумње у тим наумима, није да вјера не поклекне, није да и ми не посумњамо пред очигледним, није да кад страдамо не посумњамо, није да не уздрхтимо и завапимо - Боже мој, Боже мој, може ли ме ова чаша мимоићи?

Али то је задобијање слободе, тај ропец, одлука, искушење. Достојевски ће рећи: „кроз страшни пакао и сумњи и искушења прошла је моја Осана“.

Значи, није слобода лака, и није ни чудо што је слобода загонетка, терет људског егзистирања. У њој се преламају најдубље одлуке. Колико је Берђајев био обузет слободом најбоље свједочи један његов сан. По сопственом признању он је на њега оставио дубок утисак. Забиљежен је у његовом дјелу „Самоспознаја“.

„Сањао сам огроман, непрегледан трг, прекривен дрвеним столовима и клупама. На столовима многобројна храна. То је васељенски сабор. Желим да седнем на једну клупу крај стола и учествујем у саборној ствари и дружењу, видим како седе многи моји добри познаници и пријатељи из православног света. Али, ма где покушао да седнем, свуд ми говоре да за мене нема слободног места. Окренуо сам се и угледао да се на крају трга налази стрма стена без икаквог растиња на њој. Крећем ка тој стени и покушавам да се успнем на њу. То је ужасно тешко, и руке су ми кржаве. Са стране, доле, видим заобилазан, кривудава пут, којим се успињу обични људи, радници. Мучним напорима настављам да се верем уз стену. На крају стижем до врха. На самом врху видим лик разапетог Христа, обливеденог крвљу. Падам крај Његових ногу потпуно изнемогао, такорећи без свести. У том се тренутку будим, потресен сном“.

Берђајев свједочи да су његов сан пријатељи окарактерисали као његову охолост, а он сам за себе каже да није у питању охолост, колико да он није био „достојан висине тог сна“.

Оно, што на основу овог сна, а и на основу његових свједочења можемо закључити јесте да Берђајев истински трага за Богом и слободом. „Слобода се налази у почетку, а и на крају света...», да би наставио „у мени влада основно убеђење да Бог присуствује само у слободи и да дела само кроз слободу“. При том слобода је увијек драма, о томе нам најбоље свједочи „Легенда о Великом Инквизитору“ Достојевског, коју је Берђајев изузетно цијенио и узимао као основу за објашњење својих ставова..

Драму слободе, Берђајев увиђа кроз већ поменућу Легенду, кроз два антипода: Христа и Великог инквизитора. Први је, дакле, Христ у Слободи и Истини, други у потчињавању и срећи; први у вјечном, други у пролазном; за првог се не живи само од хљеба, док за другог се живи икључиво за хљеб; први велича достојанство човјека, други истиче људску слабост и порочност; први одолијева искушењима, други им се предаје; први узвикује све нам је дозвољено, али нам све није на корист, други има оправдање за све, јер човјек је слаб, један је живот; први је за виши свијет, вјечно, други за земаљско... и тако даље и тако даље.

Берђајев је на страни Христа, и задивљено, и један и други у Христу виде истинску слободу, Христу који на све нападе Инквизитора само самилосно гледа. Опште је мјесто, да је у самилосном погледу Христовом више љепоте, љубави, снаге, истине, слободе, него у ужасно јаким аргументима Великог инквизитора. Опште је и мјесто да Христос не говори само из једног разлога, да не би принудио човјека да вјерује у Њега на основу знања. Опште је и мјесто да Христос својим неговором, а ни нескривеним симпатијама, неће да нас зароби собом, неће да зароби нашу слободу.

На тај начин се жели наговјестити да сличност између Бога и човјека јесте у слободи. Да ни Бог, а и ми, ништа не морамо. Принуда не може да одређује наше биће, јер смо да рођени из слободе и љубави, и једино из слобода и љуба-

ви можемо истински пројавити наше биће. То је слобода за Берђајева, ничим не бити принуђен.

Мада није да, и код Берђајева, не постоји један проблематичан став кад каже: «Бог открива себе свету, али он не руководи тим светом. Тим светом руководи ћесар, господар овог света“...Берђајев се овдје, рекли бисмо, а по сопственом признању, руководи оним молитвеним вапајем – Нека дође царство Твоје, што ће, по Берђајеву, рећи, да у овом царству још нема царства Божијег, да се оно очекује.

Да ли је у питању напад безнадежности да нас је Бог на трен заборавио, да нас је препустио да се сами боримо ? Оставићу то као дилему, али са надом и радошћу да је у питању био само страшни пакао сумњи и искушење, као и код Достојевског на путу његове Осане.

Кад нема те сумње, увиђамо Берђајевљеви одлучност, и његово исповиједање вјере: „У моје срце ушао је лик Христа из Легенде о Врликом инквизитору, ја сам прихватио Христа из Легенде“. Парафразирам Берђајева – немогуће је прихватити Бога, ако сам Бог не преузме патњу свијета на себе, ако Он није жрвени Бог. Такав Бог је слобода, он не присиљава никог да га призна, он не дјелује кроз силу, закон, принуду, већ кроз љубав и слободу. На нама је да се одлучимо, да се одазовемо или не одазовемо на позив – „Савле ,Савле зашто ме гониш“?

Стога је слобода по суштини аристократског а не демократског карактера, јер само се најбољи боре да је достигну, док највећи дио уопште и не жели слободу, јер она је терет. При том Берђајев напомиње да слободу никада није сагледавао као друштвену борбу, већ изнад свега као личну борбу . Слобода се достиже, за њу се бори, ваља заслужити њено достојанство.

И на крају, мада је ово прича без краја, једна лична прича...

„Лидија се тешко разболела од парализе мускулатуре грла која је била праћена отежаним говором и гутањем хране. Јуначки је подносила болест. Снаге су је лагано напуштале. Крајем септембра 1945. године Лидија је умрла. То је била једна од најмучнијих, а истовремено унутарње и најзначајнији догађај мог живота. Смрт јој није била мучна,

умрла је духовно просветљена. Преживљавајући њену смрт, многа сам се научио. То је за мене било преживљавање од изузетне важности. Лидија је поседовала необично снажну веру, такву снагу вере нисам видео ни код кога другог. Смрт јој је била лака, због њене снажне духовности. До краја је остала чисте свести и све што је говорила, или тачније писала, пред смрт, било је предивно. Стихове је писала скоро до саме смрти. Желим да их објавим. Она сама томе није тежила, није поседовала никакву честољубивост, у њој је постојао само велики аристократизам. Непрекидно је читала мистичне књиге и правила белешке о ономе што је прочитала. Све више је постојала свесна тога да припада Долазећој религији Светог Духа, али је одржавала нераскидиву везу са Црквом. Пред одлазак на починак сам сваки дан навраћао у собу код Лидије, где смо водили духовно-мистичне разговоре. Јако сам волео то доба дана и непрекидно се присећам онога што сам изгубио. Не могу да се помирим са смрћу блиског ми и вољеног бића. Не могу да се помирим са неповратношћу, са празнином која је настала. Не могу да се помирим са коначношћу људског постојања, коју Хајдегер сматра за посљедњу истину. Немогуће је да не постоји захтев за сусретом у вечитом животу. Јако ме је дирнуло изражавање свеопште љубави према Лидији после њене смрти. Говорим о једној страни смрти, али постоји и друга страна. Њена смрт је представљала не само максимално зло, у њеној је смрти постојала и светлост. Постоји откровење љубави у смрти. Само у смрти постоји максимално јачање љубави. Љубав постаје посебно жарка и окренута према вечности. Духовно дружење не само да се наставља, оно постаје посебно јако и напето, оно је чак јаче него за живота. Рекао сам Лидији пред смрт да је она представљала огромну подршку мом животу. Написала ми је да ће наставити да ми пружа подршку. И то је тачно. Ево шта сам још помислио о значењу смрти. Тешко да човек може да се сети нечег лошег о блиским људима који су преминули, лошег које је можда и постојало у живооту, јер се људи само сећају добрих страна. Општа мудрост тврди да о умрлим не треба говорити лоше, да о њима треба говорити или добро, или ћутати. Шта то значи? Смисао је много дубљи него што

се то обично мисли. У смрти постоји просветљеност, лица покојника понекад постају лепша, јер тада отпочиње преображај човека за одлазак у вечност, тада отпада све што је лоше. И, ако се стваралачки активно присећамо само добрих ствари о покојнику, онда је то због што ми тиме учествујемо у преображају човека, што активно помажемо том преображају. Када у историјској перспективи почиње да се говори о преминулим лоше, па се чак сматра за дуг да се тако говори у име неке наводне истине, онда је то због тога, што се преминули тако враћа у земаљску историју у којој је добро измешано са злом, светлост са помрчином. Човек се тада не разматра у перспективи преображаја и просветљености. Смрт за нас остаје парадокс. Она представља максимално зло, са чијим растанком не можемо да се помиримо, она представља исто тао и онај други свет, откровења љубави, почетак преображаја. Љубав и смрт су повезани. Љубав је међутим, јача од смрти...Преживио сам Лидијину смрт придружујући се њеној смрти, и тада сам осетио да је смрт постала мање страшна, у њој се појавило нешто блиско..."

Сад бих застао, не бих даље говорио. Најбоље би било да се препустимо љепоти овог дивног лирског записа....али не могу, вуче ме да кажем, да док сам читао наведени запис често сам имао осјећај да сам поред Лидије, поред Берђајева, да сам био у неком ретку њене пјесме, у његовој глави опхрваној мислима, у тим светим часима кад је слобода тријумфовала над смрћу, кад је љубав преобразила смрт у славу вјечности, кад ми је постало свеједно, шта је мислио о марксизму, стваралаштву, царству ћесара, је ли се негдје огријесио о неку истину, једино што ми је било важно јесте – да сам осјетио да сам у царству СЛОБОДЕ, увјерен да човјек није рођен за вријеме, већ за вјечност. Осјетио сам да ме Лидија држи за руку и говори нежно, не плаши се, пјеснице, – вријеме тече по принуди, у вјечности је слобода.

(Академија знања, 20.05. 2018)

Душан СТОЈКОВИЋ

ЛИРСКО КОРАЧАЊЕ КРОЗ СЛИКЕ
(Књига поезије „Бијела пчела Волта Витмена“
Андрије Радуловића)

Крајње је време (ако оно није посве и истекло) да се српска књижевна критика окане искључивог задржавања на покушајима тумачења готово једино оних дела која су настала на територији Републике Србије. Српских писаца има, и то одличних, и изван територије наше републике и требало би и о њима изнети критички суд јер српска књижевност није, и не би то смела нипошто бити, нешто што је испарцелисано на мала острва, готово сасвим егзотична јер су скоро сасвим непозната онима који на другима живе. Када је реч о српским песницима који живе и стварају у Црној Гори, њих готово уопште у релевантним (стога би било правилније написати: нерелевантним) антологијама српске књижевности или нема или су у њих припуштени на кашичицу. Довољно је, осим Ранка Јововића, споменути неколицину који би у свакој таквој књизи морали да заузму запажено место: Миодраг Трипковић, Будимир Дубак, Бећир Вуковић, Радомир Уљаревић, Милица Краљ, Ђорђе Брујић... Несумњиво, и Андрија Радуловић о чијој смо последњој песничкој збирци наумни да прибележимо коју.

Радуловићева збирка, која се састоји из осам циклуса, „Три ријечи“, „Рукопис“, „Црни ратар“, „Облаци и коњаници“, „Сан на језеру“, „Поноћни разговори“, „Септембар“ и „Узалуд Кафка“, архитектонски је складана и можемо је посматрати и као својеврсну поему. Фрагментизовану, изнутра флуидно и асоцијативно повезану, једину могућу у тренутку у којем јесмо. Време монолитних поема неопозиво је прошло. Време је погодно за много слободније, „растреситије“, поеме, спремне и способне да се ухвате у коштац са

сеизмографским подрхтавањем људске душе, наших емоција и наших несмирајних, узвихорених мисли.

Ако би неко помислио како Андрија Радуловић без остатка у песнике традиционалне оријентације спада, грдно би се преварио. У готово свакој његовој песми пулсира изнутра један затомњени пропламсај авангардног, сасвим пригушеног, али не и угашеног. Тако, на пример, песма „Игра је почела“, којом се збирка о којој пишемо отвара, јесте, између осталог, и особен „ехо“ чувене Царине песме „Pour faire un роème dadaïste“. Радуловић у својој песми вели како треба исећи реченицу. Потом нестају маказе, реченица, те кишобран. Последња стварка се ту сасвим неочекивано, сасвим дадаистички, обрела. Но, она рекли би смо, призива и такође једну веома познату, сасвим апсурдну по тематици, песму Макса Жакоба – „Киша“ у којој се пева о господину Јусуфу који је без свог кишобрана, који иначе не носи никада јер га заправо и нема, остао. Радуловићева песма се окончава стиховима: *А неко је из иџрулої лиића / Шаиуџао кроз олуке ноћ и масџила* (слика је, изван сваке сумње, амбивалентна, јер се, истовремено, ради о томе како се шапат обавља кроз *олуке ноћ и масџила*, али и о томе како су *ноћ и масџила* шапат некога ко се из *иџрулої лиића* оглашава – Д.С.) // *Иџра је иочела иџра је иочела / Иџра је иочела*. И (песничка) игра је стварно почела.

Андрија Радуловић, не само у овој песми, и не само прикривено, открива којем се, сасвим разнородном, песничком јату придружује. Осим великог Волта Витмена, једног од зачетника слободног стиха и творца особене модерне поеме, аутора једне једине, непрестано надопуњаване, збирке – *Влаџи иџраве*, једне од најзначајнијих у свеколикој светској поезији, ту су и: Константин Кавафи, Осип Манделштам, Милош Црњански, Хорхе Луис Борхес, Бертолт Брехт, Данил Хармс, Лучијан Блага, Васко Попа... Али и философ Сјерен Кјеркегор и романијери Фјодор Достојевски и Варлам Шаламов (други је био и значајан песник). Један циркулус је по Кафки назван. Збирком промину и Леонардо да Винчи, Чарли Чаплин, али и Јосиф Висарионович Стаљин. Ни Едгар Алан По није заборављен: у песми „Ангелина“, црнохуморној, када истоименој „јунакињи“ на

кров куће слети најчувенији лирски гавран, онај из тако именоване Поове песме, она истрчи напоље убеђена како је овај на пиће позива.

Радуловићева збирка лишена је свих интерункцијских знакова. То нипошто није случајно и сасвим је поетски функционално. Све песме у овој књизи, прибележили смо већ, можемо посматрати као једну једину, менадрирања пуну, вртоглаву сасвим, песму. Док своје, не ретко горке стихове, пева, Радуловић – не можемо се том утиску отети – истовремено у њиховом исписивању / певању ужива, слади.

Често се стих ове поезије своди и на једну једину реч!

Једна од лирских специфичности Радуловићева певања је понављање, најчешће троструко, истих речи на крајевима песама. Тако се пристиже до особених ехо-стихова.

Његове песме доносе и особену песничку географију. Обухватају читав свет који је збирно / зборно место у којем се (о)певано збива. И не само земљу, већ и небо које се над њом наткриљује.

ЈА је сасвим свеукупно, жижа која обухвата у себе и остала граматичка лица.

Песмама врве реалистички детаљи. У песми „Прва слова“, на пример, учитељица доноси у разред, на Ускрс, корпу црвених јаја. Закључа потом врата да их не виде они који не смеју да их виде. У песми „Бицикло“ опева се жеља песничког субјекта да очевим немачким бициклом у Немачку оде. Пева се и о Стаљину и херцеговачком дувану, Голмом Отоку. И о много чему другом. И критички. И благо хуморно.

Синтагме доносе метафорички узлет. Не ретко су синестезијске и оксиморонске. Навешћемо само два примера: *црни вјејрови* („Три ријечи“) и *џрбаве звијезде* („Два дуба“).

Разигране, метафоричке и симболичке, сновним додирнуте јер су у сновима и одњихане, песничке слике разигравају, али и језном не ретко приближавају, потеску магму ових стихова: *На бијелој лађи / [...] / Чујем како кроз косији моје / расије џрава / Гусија и кудрава* („Снови бијеле лађе“); *Кроз слике корачам* („Април“); *Само се ошвара / Тишина /*

Тишина / Тишина / Као океан // И што ме држи (исто); Ту сам некад њао из њијезда / Гдје старци играју шах („Град“); Старци се додирују раменима / И дубоко шуме у улици мојој (Исто); Чекам чииаву вјечности / Умоћан у крв и лишће („Окамењени сан“); Вучица љубав моја / На вијавици клечи / Док се вукови прећиварају у камење (Исто); На облацима јашу / Наши крилаићи преци / Као Козаци („Облаци и коњаници“); Пиши / Онако како босе девојке / Газе прожђе / И жубори („Септембар“).

Наведене слике, и друге за којима овом приликом посегли нисмо, очигледно доносе и нешто иреално, делимице надреално, надреалистичко чак, као када се, на пример, говори о томе како старци *шуме*, вукови се у камење преобраћају или како се тишина, попут шумног океана, отвара бескрајно. Оне „покривају“, једнако, живот на земљи као и онај на небу. Опевају непрекидан лет увис, узлетање, лебдење. Песника Земља не држи, не роби. Или боље написано: за њега, лирског Икара, она је, неомеђена, свуда.

Паскал је човека одредио као трску која мисли. У Радуловићевој песми „Бамбус“ трска се, хуморно, у бамбус преметнула. У истој песми у игри је још једна песничка замена, метаморфоза: на самом њеном крају, трска (симболичка замена за детињство) се претвара у траву (симболичка замена за смрт). Биос се љуби са Танатосом.

У Радуловићевој поезији присутан је одистински дослух с природом: дрвећем и биљем. Ту су: бор, храст, дуб, трешња, бамбус. Када о природи пева, песник често посеже за крокијем, особеним сенчењем. Многе његове песме налик су на флуидне Хокусаијеве цртеже. Још је присутнији животињски свет: риба, мачка, вук, црновук, коњи од папира, (тројански) коњ, једонорог, галеб, ждрал, лабуд, сова... Ту је и Букефал Александра Великог. И животиње су, види се, понекад пристигле из света легенди, историјских предања, одмаштаних простора...

Кључне речи-теме су: тишина, светлост, крило. Но, она која предњачи је Икар, али онај који се високо ваздигао, ка Сунцу полетео, но којем нису спржена крила. Сваки прави песник митолошке слике тумачи на особен начин. У песмама се Орфеј често не окреће ка Еуридици и она из Хада

исходи. У песмама, такође, Икар се може домаћи Сун-ца. Радуловић, у песми „Длан“, пева како је човек погођен под оба крила. О крилатим јунацима се и у усменим, између осталог и на територији Црне Горе пониклим и испеваним, песмама – и не само у њима – збори.

Једна од најбољих у збирци, антологијска, песма је „Лов“ коју цитирамо исцела:

*Трчали смо њреко мосџа
Да ухвайџимо дуџу*

*Њен џас
Ловаџ на јелене
Њуџио ми је крила
И џледао у срџе
У извор*

*Само да сам их џусџио
Да се наџџу ко џуди
Да окрилаџе
Саџ би ме џукли муњама*

У њој је опеван човек-соко. Онај који се лако заика-ри. Сумње никакве нема, он је песник. Дуга је његова игра-чка. Муње су му сестре. Витманове пчеле и његове пчеле јесу.

ПОВЕЉУ

ЗА НЕГОВАЊЕ СРПСКЕ ЈЕЗИЧКЕ КУЛТУРЕ

ЗА 2012. ГОДИНУ

МАТИЦА СРПСКА

ДОДЕЉУЈЕ

ГРУПИ ПРОФЕСОРА И НАСТАВНИКА СРПСКОГ
ЈЕЗИКА из Црне Горе,

која је пружила одличан утицај на српскога језика

У Новом Саду

8. априла 2013. г.

ГЕНЕРАЛНИ СЕКРЕТАР

ПРЕДСЕДНИК

Штампање овог броја помогло је Министарство спољних послова
Републике Србије, Управа за сарадњу с дијаспором и Србима у региону.

Првих шест бројева овога часописа изишло је
под именом **Распеће језика српскога**.
Часопис је настао 2004. године као израз отпора
групе никшићких средњошколских професора
насиљу над именом српског језика у Црној Гори.
Од августа 2006. излази под именом **Слово**.

ЧАСОПИС ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК,
КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРУ

ISSN 1800-6140

9 771800 614001

ИЗДАЈЕ:

НВО Актив професора српског језика
и књижевности - Никшић

РЕДАКЦИЈА:

Весна Тодоровић, Радмила Митрић-Маговић,
Борис Јовановић, Радинко Крулановић,
Милојко Пушица

ГЛАВНИ УРЕДНИК:

Веселин Маговић

ТЕХНИЧКИ УРЕДНИЦИ И
КОМПЈУТЕРСКА ОБРАДА:

Радмила Митрић-Маговић, Милојко Пушица

ЛОГО И ДИЗАЈН:

Весна Сушић

АДРЕСА РЕДАКЦИЈЕ:

VI црногорске Т-10, 81 400 Никшић;

Телефон: 068 664 392;

www.srpski-jezik.com;

e-mail: srpski@mtel-cg.net; srpski@t-com.me;

žiro račun: 530-11724-52

Montenegrobanka Podgorica.

ЦИЈЕНА: 3 €

Излази тромјесечно
Рукописи се не враћају